

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»

ГРОШІ ТА КРЕДИТ: КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*Рекомендовано Методичною радою КПІ ім. Ігоря Сікорського
як навчальний посібник для студентів,
які навчаються за спеціальністю 051 «Економіка»
спеціалізаціями «Економічна кібернетика», «Міжнародна економіка», «Економіка
бізнес-підприємства», «Управління персоналом та економіка праці, бізнес-
аналітика»*

Київ
КПІ ім. Ігоря Сікорського
2018

Навчальний посібник: Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Гроші та кредит» [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. спеціальності 051 «Економіка» всіх спеціалізації / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: М.М.Дученко, Ю.О.Єрешко, О.А. Шевчук. – Електронні текстові данні (1 файл: 1,43 МБ). – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. – 108 с.

*Гриф надано Методичною радою КПІ ім. Ігоря Сікорського (протокол № 10 від 21.06.2018 р.)
за поданням Вченої ради факультету менеджменту та маркетингу
(протокол № 10 від 29.05. 2018 р.)*

Електронне видання

ГРОШІ ТА КРЕДИТ: КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Укладачі: *Дученко Марина Михайлівна, канд. ек. наук, доц.
Єрешко Юлія Олександрівна, канд. ек. наук, доц.
Шечук Олена Анатоліївна, канд. ек. наук, доц.*

Відповідальний редактор *Дученко Марина Михайлівна, канд. ек. наук, доц.*

Рецензент: *Охріменко Оксана Онуфріївна, докт. ек. наук, проф.*

Конспект лекцій є стислим викладенням ключових змістовних положень дисципліни «Гроші та кредит», що містяться в підручниках та навчальних посібниках різних авторів.

Поняття «гроші», «кредит», «банки» розглянуті з позицій їх історичного розвитку. Теорія грошей поєднана з поняттями грошової системи, організації грошового обороту, готівкового та безготівкового грошового обігу. Інфляція трактується як наслідок порушення пропорцій виробництва та законів грошового обігу, показані механізми грошових реформ, порядок їх проведення, результати. Розглянуто сутність, функції, закони та роль кредиту в економіці. Банк розглядається як елемент банківської системи, визначаються його роль та функції у взаємозв'язку з його операціями. Суттєве місце приділене іншим фінансовим посередникам, які функціонують на грошовому ринку.

© КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018

ЗМІСТ	Сторінка
Мета та завдання навчальної дисципліни «Гроші та кредит»	4
Зміст навчальної дисципліни «Гроші і кредит»	5
Конспект лекцій	
Вступ	6
Розділ 1. ГРОШІ І ГРОШОВІ СИСТЕМИ	
1. Сутність і функції грошей	7
2. Грошовий оборот і грошова маса що його обслуговує	17
3. Грошовий ринок	31
4. Грошові системи	38
5. Сутність, види та закономірності розвитку інфляції	44
6. Валютний ринок та валютні системи.	51
Розділ 2. КРЕДИТ І КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ	
7. Необхідність і сутність кредиту	60
8. Фінансові посередники грошового ринку	71
9. Центральні банки	83
10. Комерційні банки	85
11. Міжнародні валютно-кредитні установи та форми їх співробітництва з Україною.	90
Короткий термінологічний словник	94
Рекомендована література	106

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна належить до **циклу базових дисциплін загальної підготовки** та забезпечує формування економічних знань, вмінь і здатностей майбутніх фахівців щодо ефективного функціонування грошово-кредитних систем в сучасних економічних умовах.

Предметом дисципліни є економічні відносини, що виникають між суб'єктами ринкової економіки, а також механізми й організаційні структури, які забезпечують функціонування грошової системи.

Дисципліна «**Гроші і кредит**» передбачає взаємозв'язки головних тем курсу з категоріями та основами економічної теорії підготовки фахівців освітнього ступеню «Бакалавр» спеціальності 051 «Економіка».

Мета навчальної дисципліни – формування у студентів економічної складової професійної підготовки майбутніх фахівців, яка інтегрує їх **здатності**:

- оцінювати процеси та явища, що відбуваються в економіці та їх взаємозв'язок із механізмом формування, розподілу й використання грошових та кредитних ресурсів держави;
- досліджувати особливості грошового обороту держави;
- аналізувати склад та інструментарій грошової маси в країні;
- аналізувати та оцінювати механізм функціонування грошової системи держави;
- досліджувати організаційно-правовий механізм функціонування кредиту в ринковій економіці;
- досліджувати особливості грошових та кредитних відносин в Україні;
- класифікувати види кредитів та визначати особливості їх використання в залежності від виду економічної діяльності;
- аналізувати діяльність фінансових посередників.

Основні завдання навчальної дисципліни

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти після засвоєння навчальної дисципліни мають продемонструвати такі результати навчання:

знання:

- сутності грошей як економічної категорії та їх ролі у процесі суспільного відтворення;
- основних економічних категорій та законів функціонування грошей та кредиту;
- законів та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють грошову, кредитну та банківську діяльність;
- основних характерних рис сучасної грошової системи України її структури, цілей, функцій та принципів функціонування її окремих ланок;

- економічного змісту та механізмів здійснення базових банківських операцій та надання банківських послуг;
- стану, проблем та перспектив розвитку грошової, кредитної та банківської систем України;

вміння:

- обирати найраціональніші рішення при отриманні банківських послуг та розраховувати ефективність різних їх варіантів;
- користуватись законодавчими і нормативними документами, які регулюють діяльність грошової та кредитної систем;
- аналізувати основні показники грошового обороту та грошової маси, їх структуру та динаміку;
- урахувувати основні економічні процеси у професійній діяльності;
- формувати й обробляти необхідну інформаційну базу щодо грошової кредитної та банківської систем країни.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

РОЗДІЛ 1. ГРОШІ І ГРОШОВІ СИСТЕМИ

Сутність і функції грошей. Походження грошей. Роль держави у творенні грошей. Сутність грошей. Форми грошей та їх еволюція. Вартість грошей. Гроші як гроші і гроші як капітал. Функції грошей. Якісні властивості грошей.

Грошовий оборот і грошова маса що його обслуговує. Суть та економічна основа грошового обороту. Модель грошового обороту. Грошові потоки та їх балансування. Структура грошового обороту. Маса грошей в обороті. Грошові агрегати та грошова база. Швидкість обігу грошей. Закон грошового обігу. Механізм зміни маси грошей в обороті. Грошово-кредитний мультиплікатор.

Грошовий ринок. Сутність та особливості функціонування грошового ринку. Структура грошового ринку. Попит на гроші. Пропозиція грошей.

Грошові системи. Сутність, призначення та структура грошової системи. Види грошових систем.

Державне регулювання грошового обороту та місце в ньому фіскально-бюджетної та грошово-кредитної політики. Цілі та інструменти грошово-кредитної політики.

Інфляція та грошові реформи. Сутність, види та закономірності розвитку інфляції. Економічні та соціальні наслідки інфляції. Державне регулювання інфляції. Сутність та види грошових реформ.

Валютний ринок та валютні системи. Сутність валюти та валютних відносин. Валютний курс. Конвертованість валюти. Валютний ринок. Види операцій на валютному ринку. Валютні системи та валютна політика. Особливості формування валютної системи України. Платіжний баланс та золотовалютні резерви в механізмі валютного регулювання. Світова та міжнародна валютні системи.

РОЗДІЛ 2. КРЕДИТ І КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ

Необхідність і сутність кредиту. Економічна сутність кредиту. Функції кредиту. Стадії та закономірності руху кредиту. Принципи кредитування. Види кредиту. Роль кредиту у розвитку економіки.

Фінансові посередники грошового ринку. Сутність, призначення та види фінансового посередництва. Банки, як провідні суб'єкти фінансового посередництва. Функції банків. Небанківські фінансово кредитні установи. Кредитні спілки, страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні компанії, тощо. Банківська система. Її функції та принципи побудови. Банківська система як основа розвитку ринку фінансових послуг в Україні.

Центральні банки. Призначення, статус та основи організації центрального банку. Основні напрями діяльності центрального банку. Статус та функції національного банку України. Комерційні банки. Поняття, призначення та класифікація комерційних банків. Банківські операції. Пасивні операції банків. Активні операції комерційних банків, їх сутність і класифікація. Банківські послуги і їх класифікація та призначення.

Загальна характеристика міжнародних валютно-кредитних установ. Міжнародні валютно-кредитні установи та форми їх співробітництва з Україною. Міжнародні валютно-кредитні установи та їх роль на світовій спільноті. Міжнародний валютний фонд і його діяльність в Україні. Світовий банк. Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції. Європейський банк реконструкції та розвитку. Банк міжнародних розрахунків.

КУРС ЛЕКЦІЙ

Вступ

Гроші, кредит, банки та фінансові посередники є невід'ємними атрибутами сучасної цивілізації. Їх функціонування дозволяє поєднати у безперервний процес виробництво, розподіл, обмін, споживання суспільного продукту. Жоден господарюючий суб'єкт не обходиться без їх використання. Кожна фізична або юридична особа періодично користується банківськими послугами. Банки та інші фінансові посередники об'єднують тимчасово вільні грошові кошти та перерозподіляють їх між галузями, регіонами, компаніями, населеннями, тощо. Вони забезпечують надходження в економіку додаткових фінансових ресурсів та створюють базу для збільшення суспільного багатства.

Гроші та кредит являють собою складні економічні явища, в яких виникають складні економічні взаємозв'язки. Вони здатні як полегшити обмін товарами та послугами, так і за певних обставин бути перешкодою на шляху просування продукту.

Дисципліна «Гроші та кредит» дає загальну характеристику сутності та ролі грошей та кредиту в економіці. Поняття «гроші», «кредит», «банки» з'явилися не сьогодні. Вони є результатом довготривалого суспільного розвитку. На кожному історичному етапі погляди суспільства на їх роль та функції в

економічних відносинах трактувались по різному, виникали різні теорії грошей та кредиту. Тому і розглядаються вони як явища, що знаходяться в процесі постійної зміни, з позицій їх історичного розвитку, визначається місце даних вартісних категорій в процесі суспільного відтворення.

Курс лекцій включає два змістовних розділи. Перший присвячений грошам, другий – кредиту і банкам. В першому розділі теорія грошей поєднана з поняттями грошової системи, організації грошового обороту, готівкового та безготівкового грошового обігу. Таке явище як інфляція розглядається як наслідок порушення пропорцій матеріального виробництва та законів грошового обігу, показані механізми грошових реформ, їх передумови, порядок проведення та результати.

Другий розділ містить не лише сутність, функції, закони та роль кредиту в економіці, а і його форми, що використовуються у взаємовідносинах між кредитором та позичальником. Банк розглядається як елемент банківської системи, як особливий грошово-фінансовий інститут, який створює специфічний продукт у вигляді платіжних засобів та інших послуг, визначається його роль та функції у взаємозв'язку з його операціями. Суттєве місце в даному розділі приділене також іншим фінансовим посередникам, які активно функціонують на грошовому ринку.

Гроші, кредит, банки та інші фінансові посередники є частиною загальної економічної системи, а тому від ефективності їх функціонування залежить результативність суспільного виробництва та відтворення. Вони відображають закономірності та проблеми суспільного розвитку, а тому їх потрібно розглядати у відповідності до стану економіки в цілому.

Наука про гроші та кредит закладає фундамент економічних знань у важливій галузі економічних відносин. В поєднанні з економічною теорією, макро та мікро економікою та іншими навчальними дисциплінами даний курс формує загальні погляди студентів на суть, значення та напрями використання грошей та кредиту в економічному розвитку.

Даний конспект лекцій є стислим викладенням ключових змістовних положень дисципліни «Гроші та кредит». При написанні конспекту лекцій укладачами були використані матеріали, що містяться в підручниках та навчальних посібниках, опублікованих різними авторами, а саме М. І. Савлук, А.М.Мороз, І.М.Лазепко, М.Ф.Пуховкіна, П.В.Круш, О.Клименко, О.И.Лаврушин, Б. Г. Скоков, І. А. Краївська, та інші. Повний перелік авторських матеріалів, використаних при підготовці конспекту лекцій міститься в розділі «Рекомендована література» с.106

Розділ 1. ГРОШІ І ГРОШОВІ СИСТЕМИ

1. Сутність і функції грошей

- 1.1. Походження грошей. Роль держави у творенні грошей.
- 1.2. Сутність грошей.
- 1.3. Форми грошей та їх еволюція
- 1.4. Вартість грошей. Гроші як гроші і гроші як капітал.
- 1.5. Функції грошей
- 1.6. Якісні властивості грошей.

1.1 Походження грошей. Роль держави у творенні грошей

Гроші — одне з найдавніших явищ у житті суспільства — відіграють важливу роль у його економічному і соціальному розвитку. Вони завжди привертали до себе пильну увагу науковців. Уже в працях Платона та Аристотеля є цікаві висловлювання про гроші. Часто згадується про них і в літописах періоду Київської Русі. Проте систематичні дослідження грошей і формування їх наукових теорій почалися з розвитком капіталізму.

Вивчення грошей значною мірою визначило формування економічної теорії як науки. Дослідження фундаментальних проблем грошей зумовили появу відомих економічних течій і, зокрема, класичної політичної економії. Проблеми грошей розглядалися у працях родоначальників класичної політичної економії А. Сміта і Д. Рікардо. Дослідженням проблем грошей займався також К. Маркс. Проблема грошей значну увагу приділяли такі відомі економісти XIX і XX ст., як Дж. С. Міль, У. Джевонсон, Л. Вальрас, М. Туган-Барановський, А. Маршал, Дж. Кейнс, П. Самуельсон, М. Фрідмен та ін.

Незважаючи на багатоміжкові дослідження і велику кількість теоретичних концепцій, людство і сьогодні не має однозначної і остаточної відповіді на питання сутності грошей. Пізнання природи грошей пов'язане із з'ясуванням їх походження та причин, що зумовили їх виникнення та існування у економічному житті суспільства. В економічній теорії виділяються дві основні концепції походження грошей: еволюційна і раціоналістична.

Починаючи з часів Аристотеля (384—322 до н.е.) і до XVIII ст. у теорії грошей поширеною була думка, що гроші виникли внаслідок угоди між людьми або запроваджені законодавчими актами держави з метою полегшення обміну товарів. Таке трактування походження грошей отримало назву раціоналістичної концепції.

Науковий аналіз походження і природи грошей, здійснений класиками політичної економіки А. Смітом (1723—1790 рр.), Д. Рікардо (1772-1823 рр.) і К.Марксом (1818- 1883 рр.), довів недостатню обґрунтованість раціоналістичної концепції. Гроші у їх найпростіших проявах виникли на ранніх ступенях розвитку суспільства. В той час фактор взаємної домовленості і державна влада ще не відігравали істотної ролі у формуванні економічних відносин. Вони не

могли конституювати таку складну форму економічних відносин, як гроші. Засновники класичної політекономії дійшли висновку, що виникнення грошей зумовлене складнощами обміну результатами праці.

Потреба в обміні виникла в епоху розпаду первіснообщинного ладу. В той час люди жили замкнутими общинами, в межах яких спільно працювали і результатами праці задовольняли потреби своїх членів. У середині общини не було обміну і тому не було потреби у грошах. Але з розвитком виробництва і виготовленням надлишкових продуктів праці виникла потреба у обміні між общинами. Це зумовило появу грошей і водночас започаткувало процес руйнування самої общини.

На найнижчих етапах економічного розвитку з виготовленням надлишкових продуктів праці їх обмін відбувався досить складно. Бажання двох суб'єктів ринку щодо обміну споживчими вартостями не збігалися. Наприклад, власнику зерна потрібна була сокира, а власнику сокири — вівці, а іншому необхідна була сіль. Поступово учасники обміну виявили серед продуктів обміну такий, котрий користувався найбільшим попитом серед споживачів. Тобто вони виявляли товар, що мав найвищу споживчу вартість. Цей продукт можна було відносно легко обміняти в певний час на будь-який інший продукт.

З розвитком і ускладненням обміну продукти, що виконували засіб обміну, набували нової споживчої вартості — властивості бути загальним товарним еквівалентом. У ролі загального еквівалента різні народи використовували худобу, тютюн, рибу, метали, хутра, сіль, зерно, тощо.

У міру розвитку товарного виробництва, із зростанням продуктивності праці, ускладненням і розширенням територіальних меж обміну підвищувалися вимоги до товару, як загального еквівалента — грошей. Підвищувалися вимоги щодо портативності, здатності легкого поділу, тривалості зберігання, фізичних якостей, мати свою споживчу вартість. Формування таких вимог привело до заміни в ролі загального еквівалента таких товарів, як худоба, сіль, зерно і деяких інших, такими товарами, що виконували роль оздоблень, як перли, черепашки, хутро, а потім кусочки металів. Спочатку це були звичайне олово, залізо, мідь, а потім — срібло, золото — благородні метали.

Потреби ринку у забезпеченні ефективного обміну та його вимоги до грошей поступово набули настільки важливого значення, що відбулося розмежування природної споживчої вартості грошового товару, тобто здатності задовольняти певну потребу людини, і його специфічної споживчої вартості, як грошей. Грошовий товар повинен мати здатність задовольняти потреби ринку в засобах обігу, тобто зберігання вартості.

Отже, виникнення грошей — це тривалий еволюційний процес, зумовлений стихійним розвитком товарного виробництва та обміну. Таке трактування походження грошей дістало назву **еволюційної концепції**. Нині Вона вважається найбільш достовірною і створює сприятливу базу для виявлення сутності грошей.

З цього випливає ряд важливих висновків:

- по-перше, гроші за походженням — це товар, але не просто товар, а носій певних суспільних відносин, формування яких зумовило виділення з широкого ряду звичайних товарів одного — грошового;

- по-друге, як результат тривалого еволюційного розвитку товарного виробництва і ринку гроші самі не можуть бути застиглим, раз і назавжди даним явищем, а повинні постійно розвиватися як по суті, так і за формами існування;

- по-третє, гроші не можуть бути скасовані чи змінені угодою людей або рішенням держави доти, доки існують адекватні грошам суспільні відносини, так само як і не можуть бути «введені» там, де таких відносин не існує.

Визнання еволюційної концепції походження грошей не знімає питання ролі держави у їх функціонуванні. Роль держави у запровадженні грошей проявляється в наступному:

1) держава бере на себе зобов'язання надавати грошам точно визначену форму;

2) встановлює контроль за створенням грошей, тобто карбуванням, фіксацією проби металу, вмісту металу в грошовій одиниці;

3) запроваджує контроль за збереженням повноцінності грошей;

4) визначає вартість (цінність) грошей і регулює масу грошей в обігу;

5) надає неповноцінним грошам сили законного платіжного засобу та приймає їх, як платежі;

б) проводить систему заходів щодо підтримання маси грошей на рівні потреби обігу за умови збереження сталих цін.

Водночас держава не може вважатися регулятором функціонування грошей. Гроші — є продукт ринку. Це зумовлено такими факторами:

1) ринок спричиняє об'єктивну потребу в грошах;

2) ринок висуває стійкі вимоги до носія грошових функцій. Держава має створити такого носія, який здатний найповніше задовольняти ці вимоги;

3) кількість грошей в обігу визначається об'єктивними закономірностями. Держава враховує їх в процесі регулювання кількості грошей в обігу.

1.2. Сутність грошей.

Надзвичайно складна сутність грошей не дала змоги світовій економічній думці дати однозначне і достатньо повне їх визначення на понятійному рівні. Сучасна західна грошова теорія обмежилась визначенням сутності грошей як всього того, що використовується як гроші. У такому визначенні проглядається спроба охопити всі можливі призначення, форми прояву і сфери використання грошей. Водночас воно не дає повної відповіді на питання сутності грошей.

Представники чи послідовники трудової теорії вартості визначають сутність грошей, обмежуючись лише їх місцем у товарному обміні. З цих позицій гроші — це специфічний товар, що має властивості обмінюватися на будь-який інший товар, тобто як загальний еквівалент. У цьому визначенні не враховується те важливе призначення грошей, яке використовується для обслуговування потреб нагромадження вартості. Порівняно з першим визначенням друге видається вужчим за перше і недостатньо повним.

Недоліки двох перших визначень грошей спробували усунути прибічники так званого портфельного підходу у трактуванні грошей. Вони використали умовний портфель активів економічного об'єкта, в якому всі активи розмістили у міру зниження їх ліквідності, тобто здатності до обміну.

На першому місці у портфелі розміщується готівка грошей. Вона має найвищу ліквідність. На другому місці - вклади грошових коштів в банку до запитання. Вони мають нищу ліквідність від готівки. На третьому місці розміщені строкові вклади. Вони мають ще нищу ліквідність, за що їх назвали квазігрошима. Найнижчу ліквідність мають такі активи, як облигації.

За портфельним підходом визначення грошей охоплює їх призначення як засобу обігу, засобу платежу і засобу нагромадження. Тому таке визначення вважається повнішим за перші два. Але воно має суттєвий недолік, оскільки тут не можна провести чіткого розмежування між грошима і не грошима. Тому поряд з поняттям гроші з'являється поняття квазігроші, тобто високоліквідні активи, що не є законним засобом платежу, але можуть використовуватись для погашення зобов'язань.

Більшість сучасних економістів сходяться на думці про суть грошей як загального еквівалента. У цьому статусі грошима вважаються гроші, що мають найвищу ліквідність. За своїм місцем у товарному виробництві й обміні гроші — це специфічний товар, що має властивість обмінюватися на будь-який інший товар, тобто є загальним еквівалентом.

Вони мають не конкретну, а загальну споживну вартість, тобто здатні задовольнити будь-яку потребу людей, попередньо обмінявшись відповідними благами. Тому ринок сприймає гроші як абстрактну цінність, бажану саму по собі для будь-якого його суб'єкта, незалежно від його конкретних поточних потреб. Отже, гроші стають абсолютним товаром, який протистоїть на ринку всім іншим товарам, стає мірилом вартості останніх і безпосереднім втіленням багатства взагалі.

1.3 Форми грошей та їх еволюція

Гроші пройшли тривалий і складний шлях розвитку з точки зору не тільки ускладнення їх економічної суті та підвищення суспільної ролі, а й урізноманітнення їх форм.

Еволюція форм грошей відбувалася в напрямі від повноцінних грошей до неповноцінних, якими є сучасні гроші.

Повноцінними були гроші, що мали внутрішню реальну вартість, адекватну вартості товару, який виконував функції грошей, чи вартості того матеріалу, з якого гроші були виготовлені, наприклад золоті чи срібні монети.

Неповноцінними є гроші, які набувають своєї вартості виключно в обігу. При цьому вона може істотно відхилитися від вартості того матеріалу, з якого вони виготовлені (банкноти, білонна монета, депозитні та електронні гроші). У сучасний період усі країни світу користуються виключно неповноцінними грошима.

Початковою висхідною формою повноцінних грошей були товарні гроші. Спочатку це були предмети першої необхідності — худоба, сіль, зерно, риба, хліб тощо як найбільш ходові товари. На зміну предметам першої необхідності в ролі грошей поступово прийшли предмети розкоші ринок поставив перед грошовим товаром нові вимоги — бути однорідним, економічно подільним, здатним тривалий час зберігати свою вартість.

Задовольняти такі вимоги попередні гроші не могли у зв'язку з їх фізичними властивостями. На їх місце ринок стихійно висунув метал. Почалася тривала ера панування металевих грошей. Спочатку використовувалися звичайні метали — залізо, мідь, бронза та ін. Згодом цю роль почало виконувати срібло як благородний метал з високою питомою і сталою вартістю та здатністю до зберігання. Археологічні дослідження показали, що в Стародавній Месопотамії срібло у формі шматків, злиwkів, кругів використовувалося як гроші ще наприкінці третього тисячоліття до н. е. Золото в ролі грошей використовували ще в XIV ст. до н. е. в Єгипті, Індії, Китаї, у VIII—VII ст. до н. е. — у Греції.

Почалася тривала боротьба між сріблом і золотом за «грошовий трон» у товарному світі. Цей етап у розвитку грошей характеризувався паралельним функціонуванням золота і срібла в ролі грошей і називався золото-срібним біметалізмом. Закінчився він наприкінці XIX ст. перемогою золота, установленням золотого монометалізму.

Держави стали виготовляти за встановленою формою зливки металу, вагу і пробу яких засвідчували своїм штемпелем. Такі зливки дістали назву **монети**. Назва «монета» походить від першого монетного двору, що був відкритий у Римі при храмі Юнони-Монети в III ст. до н. е.

Білонна монета. Новий етап у розвитку монети як форми грошей пов'язаний з виникненням білонної монети, тобто розмінної монети з дрібною вартістю. Її головна відмінність полягає в тому, що вона карбується з дешевого металу, тому є неповноцінною. Переваги білонної монети у її дешевизні і тривалому функціонуванні. Це допомогло їй зберегтися в обігу до сьогодення часу.

Через незначне поширення золота у природі видобуток його не міг встигати за зростанням місткості ринку і потреб його в грошовій масі. Вартість золота найменше піддається будь-яким змінам, оскільки на неї впливають не тільки фактори, що визначають поточне виробництво, а й вартість віками нагромаджених золотих запасів. Сама матеріальна форма золота, фізичні властивості якого зробили його найбільш придатним виконувати роль грошей у попередні віки, в умовах XX ст. виявилася нездоланною перепоною для виконання ним цієї ролі. Відбувся процес **демонетизації золота**.

Це було зумовлено такими причинами:

- а) зросли вимоги до збільшення обсягів грошового товару. Тому в обіг запроваджувалися розмінні на золото паперові банківські білети;
- б) зросли вимоги щодо скорочення витрат на виготовлення грошей;
- в) вартість грошей у нових умовах, що вимагали активного втручання держави в економічне життя суспільства, повинна була стати гнучкішою.

В результаті названих причин виникла потреба переходу до неповноцінних грошей. Спочатку з обігу були вилучені золоті монети. Замість них сферу обігу стали обслуговувати неповноцінні гроші. А згодом повністю було зупинене обмін неповноцінних грошей на золото в будь-якій формі.

Еволюційні процеси в економіці, які спричинили демонетизацію золота, підготували підґрунтя для запровадження нематеріальних носіїв грошової суті — так званих **кредитних грошей**.

Неповноцінні гроші — це гроші, які не мають власної субстанціональної вартості. Перехід до неповноцінних грошей відбувався поступово.

Виникнення паперових грошей зумовлене тими самими об'єктивними причинами, які привели в кінцевому підсумку до демонетизації золота. Паперові гроші — це не «витвір» держави, а об'єктивний продукт розвитку економічних відносин у суспільстві.

На сучасному етапі розвитку економіки залежно від форми функціонування, гроші поділяються на паперові, кредитні та електронні.

Паперові гроші являють собою нерозмінні на дорогий метал (золото) гроші, що випускаються державою для покриття своїх (бюджетних) витрат і наділяються нею примусовим курсом. Вони законодавчо визначаються обов'язковими для приймання у всі види платежів. Паперові гроші виступають завершеною формою знаку вартості. Вони відірвалися не лише від субстанціональної вартості грошей, а й від реальних потреб обігу.

Мірилом емісії стає не потреба обігу в платіжних засобах, а потреба держави у фінансуванні бюджетного дефіциту. Такі гроші ще називають казначейськими.

Визначальні ознаки паперових грошей такі:

а) випуск паперових грошей здійснюється для покриття бюджетного дефіциту;

б) нерозмінність паперових грошей на золото;

в) примусове запровадження паперових грошей в обіг;

г) нестабільність курсу і майбутнє знецінення паперових грошей.

Наведені ознаки властиві паперовим грошам, що емітуються урядом в особі Міністерства фінансів. Вони називаються казначейськими білетами, зобов'язаннями, тощо. Таких ознак можуть набувати і гроші, які емітуються банками, зокрема Національним банком України (НБУ), якщо їх емісія спрямовується на фінансування бюджетного дефіциту. Так, відбулося в 1991—1993 рр. в Україні. Як наслідок такого процесу — знецінення українських грошей у 1993 р. у 100 разів.

Білонна монета — це розмінна монета дрібної вартості. Вона друкується з дешевого металу, тому є неповноцінною.

Кредитні гроші являють собою узагальнену назву різних видів грошей, що виникають як заміщення майнових боргових зобов'язань держави та інших приватних осіб. Кредитні гроші виникли внаслідок розвитку кредитних відносин. До них відносяться вексель, банкнота, чек.

Вексель — це цінний папір, який засвідчує зобов'язання векселедавця сплатити після настання встановленого терміну визначену суму грошей власнику векселя, тобто векселедержателю. Векселі бувають прості, що виписуються боржником на ім'я кредитора із зобов'язанням виплатити йому в зазначений термін вказану суму грошових коштів, та переказні, які виписуються кредитором як наказ боржнику виплатити у зазначений термін йому чи вказаній ним третій особі певну суму грошей.

Банкнота — це банківський білет (грошовий знак), що випускається в обіг центральним емісійним банком. Банкнота забезпечена усіма активами банку та товарною масою, що належить державі.

Чек — це письмовий наказ банку власника поточного рахунку про виплату певній фізичній чи юридичній особі вказаної в ньому суми грошей.

Між паперовими та кредитними грошима існують такі відмінності:

а) паперові гроші виникають з функції грошей як засобу обігу, а кредитні — з функції грошей як засобу платежу;

б) паперові гроші випускаються державою або центральним банком, а кредитні — банком;

в) паперові гроші наділені примусовим курсом і обов'язкові до прийому, а кредитні гроші не мають примусового курсу.

Електронні гроші являють собою умовну назву фінансових коштів, які використовує їх власник на основі електронної системи банківських послуг.

Вони приводяться в рух завдяки запроваджених в сфері розрахункових операцій комп'ютерів і сучасних систем зв'язку. Носієм електронних грошей слугують пластикові картки.

Пластикова картка — це іменний грошовий документ, що видається банком власнику поточного рахунку. Вона дає йому можливість здійснювати оплату своїх покупок і погашати борги шляхом переказу грошей по рахунку без використання готівки чи паперових платіжних документів через комп'ютерні мережі.

Система електронних платежів в Україні запроваджена НБУ у вересні 1995 р. її метою було створення національної системи розрахунків за товари й послуги за допомогою пластикових карток, а також створення необхідної інфраструктури для обслуговування карток міжнародних систем.

Квазігроші, або майже гроші, — це специфічні грошові форми, в яких грошова суть істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм.

1.4. Вартість грошей. Гроші як гроші і гроші як капітал.

Світова економічна думка розрізняє два аспекти у питанні вартості грошей:

а) вартість грошей як грошей;

б) вартість грошей як капіталу.

Гроші як капітал набувають своєї вартості на ринку грошей під впливом співвідношення попиту і пропозиції. Тут вартість грошей виступає у формі відсотка.

Вартість самих грошей формується у сфері їх обігу. Тут гроші обмінюються на реальні блага і їх вартість набуває купівельної спроможності.

Мінова вартість повноцінних грошей формується під впливом ряду об'єктивних факторів, набуває відносної самостійності і певний час може відхилятися від їх реальної вартості. Купівельна спроможність цих грошей певний час залишається незмінною після зміни вартості золота як товару.

Мінова вартість золота як грошей, що перебували в обігу, не могла повністю відірватися від реальної вартості золота як товару. Цьому заважала дія закону вартості у сфері виробництва і обміну золота. Якщо мінова вартість, тобто купівельна спроможність монети, знижувалася порівняно з реальною, то підприємства з гіршими умовами видобутку золота закривались. В результаті реальна вартість золота знижувалася до рівня мінової. Якщо реальна вартість повноцінних грошей знижувалася порівняно з міновою, то в кінцевому підсумку підіривалася довіра до таких грошей. Це зумовлювало виникнення розладу грошового обігу і цін. Держава змушена була або перекарбувати монету, щоб підвищити її реальну вартість до мінової, або відмовитися від золотомонетного обігу.

Вартість повноцінних грошей визначається їх купівельною спроможністю, тобто опосередкованим шляхом порівнювання з вартістю товарів та послуг, які можна на них купити.

Маса грошових знаків, що вступає у сферу обігу, у кожному циклі відтворюється, не є випадковою величиною. Вона зумовлена сукупною міновою вартістю товарів, які реалізовані у попередньому циклі і вийшли у сферу споживання. Грошові знаки, що залишилися в обігу, продовжують представляти вартість раніше проданої товарної маси. Це проявляється в тому, що кожний власник грошей розглядає отримані в результаті обміну гроші як конкретну реальну вартість. Тому він готовий платити за потрібний товар не будь-яку їх суму грошей, а лише ту, яка забезпечить йому привласнення еквівалентної вартості. Якщо в черговому циклі обміну товарів виявиться менше, ніж було в попередньому, або в обігу перебуватиме зайва маса грошових знаків при тій самій масі товарів, то між грошовою і товарною масами складеться нове співвідношення. В ньому попит буде перевищувати пропозицію. Тепер продавці вимагатимуть плати більшої суми грошей за конкретний товар, ніж у попередньому циклі. В результаті грошова маса знецінюється порівняно з товарною. Тому ціни на товари будуть зростати. Тепер складеться новий, знижений рівень мінової вартості грошей, з якою вони перейдуть у наступний цикл відтворення.

Приклад. На 1 листопада в обігу перебувало 50,0 млрд. одиниць товару, що відповідало 100,0 млрд. грн. Тобто середня ціна однієї товарної одиниці становила 2 грн. На 1 грудня цього ж року в обігу перебувало 40,0 млрд. одиниць

товару, а грошова маса залишилася попередньою, тобто 100,0 млрд. грн. Тепер середня ціна одиниці товарної маси становитиме 2,5 грн.

Маса товарів, які можна купити за грошову одиницю, визначається рівнем їх цін. Чим вищі ціни, тим менше товарів можна купити за грошову одиницю. І навпаки. Чим нижчий рівень цін, тим більше товарів можна купити за грошову одиницю. Отже, між вартістю грошей, тобто їх купівельною спроможністю, та рівнем цін на товари існує обернена залежність.

Тобто вартість грошей знизилася на 0,2 або на 20%.

Показник зміни вартості грошей — важливий економічний показник. Він відчутно впливає на всі сфери економічного життя суспільства. Зниження вартості грошей трактується економічним терміном “інфляція”, а підвищення чи збільшення вартості грошей — “дефляція”.

1.5 Функції грошей

Функція грошей — це певна дія чи «робота» грошей щодо обслуговування руху вартості в процесі суспільного відтворення.

Міра вартості — це функція, в якій гроші забезпечують вираження і вимірювання вартості товарів, надаючи їй форму ціни.

Засіб обігу — це функція, в якій гроші є посередником в обміні товарів і забезпечують їх обіг.

Засіб платежу — це функція, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що виникають у процесі розширеного відтворення.

Засіб нагромадження — це функція, в якій гроші обслуговують нагромадження вартості в її загальній абстрактній формі в процесі розширеного відтворення.

Світові гроші — це функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті і забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами.

1.6 Якісні властивості грошей

Базовою властивістю грошей, наявність якої робить певний предмет здатним виконувати функції грошей, є **стабільність вартості**.

Важливою властивістю грошей є їх **економічність**. Важливим способом забезпечення економічності готівки є **довгостроковість** її використання.

Однорідність грошей є властивістю, яка вимагається від усіх форм грошей. Гроші також повинні мати і таку властивість, як **подільність**.

Ще однією властивістю грошей є їх **портативність**.

У проблемі ролі грошей у розвитку економіки можна розрізнити якісний і кількісний аспекти.

В якісному аспекті роль грошей виявляється у тому, що сама їх наявність, саме грошове середовище, в якому діють економічні агенти, позитивно впливає на розвиток суспільного виробництва.

По-перше, знімаються фізичні межі виробництва, що визначаються особистими потребами самих виробників. Виробляти можна стільки, скільки вдасться реалізувати, а надлишок вартості можна зберігати в грошовій формі чи перетворити в позичковий капітал.

По-друге, реалізація вироблених продуктів за гроші, замість бартеру, значно спрощує, прискорює і здешевлює доведення їх до споживачів. Суспільство одержує значну економію на реалізаційних витратах, скорочуються потреби в обіговому капіталі, краще задовольняються потреби споживачів.

По-третє, завдяки грошам ринок набуває загального характеру, його механізм стає могутнім важелем економічного прогресу, передусім завдяки конкуренції, стимулюванню ефективного виробництва та економного споживання — виробничого, державного, особистого.

Кількісний аспект ролі грошей полягає в тому, що через зміну кількості грошей в обороті можна активно впливати на економічні процеси, зокрема на результати діяльності економічних агентів як виробників і як споживачів. Цю можливість широко використовують усі держави з ринковою економікою для регулювання економічного життя в країні. Збільшуючи чи зменшуючи масу грошей в обороті, центральні банки, які діють від імені своїх держав, забезпечують зміну таких економічних інструментів, як платоспроможний попит, ціни, процент, валютний курс, курс цінних паперів тощо.

Запитання для самоконтролю та самопідготовки

1. Які існують концепції походження грошей та яка з них більш адекватна ринковій практиці використання грошей в економіці?
2. Який спосіб обміну продуктами вигідніший і зручніший для учасників ринку — у формі бартеру чи з допомогою грошей? Чому?
3. Визначте, яке з наведених нижче визначень сутності грошей є найбільш повним і правильним (і чому):
 - це законні платіжні засоби, створені державою;
 - це все те, що використовується як гроші;
 - це все те, що може слугувати загальним еквівалентом;
 - це все те, що є носієм самостійної мінової вартості, абсолютної цінності.
1. Поясніть суть грошей як загального еквівалента.
2. Чим гроші відрізняються від звичайного товару?
5. Поясніть причини, що зумовили демонетизацію золота.
6. Чи існує ймовірність повернення золота на роль грошового товару?
7. Які функції виконують гроші? Які існують відмінності в іноземній та вітчизняній літературі щодо кількості функцій грошей і з чим вони пов'язані?
8. У яких функціях гроші найбільше потерпають від інфляції?
9. Чим відрізняються неповноцінні гроші від повноцінних?
10. Що таке вартість грошей як грошей, на чому вона базується і в чому

вона проявляється?

11. Що таке вартість грошей як капіталу і в чому вона проявляється?

12. Чому неповноцінні гроші називають ще кредитними?

13. Чи впливає статус «законних платіжних засобів» на вартість грошей і чи всі існуючі засоби платежу мають такий статус?

14. Що таке «електронні гроші»? Що у них є спільного і відмінного від паперових грошей і депозитних грошей?

15. Чим поняття ролі грошей відрізняється від поняття функції грошей? Як вони між собою пов'язані?

16. Як впливає на виробництво сама наявність грошей в економіці?

17. Як впливає на економіку зміна кількості грошей в обороті?

2. Грошовий оборот і грошова маса що його обслуговує

2.1. Суть та економічна основа грошового обороту.

2.2. Модель грошового обороту. Грошові потоки та їх балансування.

2.3. Структура грошового обороту.

2.4. Маса грошей в обороті. Грошові агрегати та грошова база.

2.5. Швидкість обігу грошей.

2.6. Закон грошового обігу.

2.7. Механізм зміни маси грошей в обороті.

2.8. Грошово-кредитний мультиплікатор.

2.1 Суть та економічна основа грошового обороту

Серед понять, що характеризують грошові відносини в суспільстві, основними є грошовий оборот, грошовий обіг, фінанси, кредит, маса грошей, швидкість обігу грошей. Процес суспільного відтворення відбувається безперервно, тому безперервним є і рух грошей, що його обслуговує.

Взятий сам по собі цей процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у суспільному відтворенні являє собою **грошовий оборот**.

Грошовий оборот — явище макроекономічного порядку. Він обслуговує кругообіг усього сукупного капіталу суспільства на всіх стадіях суспільного відтворення: у виробництві, розподілі, обміні і споживанні. Тому нерідко його називають сукупним грошовим оборотом.

Через авансування грошей на придбання засобів виробництва і оплату робочої сили капітал спрямовується в сферу виробництва і забезпечує виготовлення валового національного продукту. Через оплату виготовленої продукції та послуг гроші обслуговують реалізацію національного продукту і вивільнення суспільного капіталу в грошовій формі.

У процесі використання грошової виручки від реалізації продукції та послуг здійснюється розподіл вартості національного продукту між власниками факторів виробництва /кредиторами, акціонерами, найманими працівниками/ та державою, якій належать встановлені податки. В усіх економічних суб'єктів формуються грошові доходи, за рахунок яких вони спрямовують капітал в сферу

споживання - виробничого та особистого. Тим самим забезпечується новий цикл суспільного відтворення.

Це одне з найбільш широких, абстрактних і узагальнених явищ економічного життя суспільства. Тому суб'єктами грошового обороту фактично є всі юридичні і фізичні особи, які приймають участь у створенні, розподілі, обміні та споживанні валового національного продукту.

Внутрішня обумовленість грошового обороту процесом суспільного відтворення визначає його сутнісну **єдність** і **безперервність**, які можна назвати конституційними ознаками грошового обороту.

2.2 Модель грошового обороту. Грошові потоки та їх балансування.

Більш детально визначити особливості і закономірності грошового обороту можливо на його моделі, побудованій за схемою широко відомої в західній літературі моделі кругообігу доходів та продуктів. Модель відображає рух доходів і витрат чотирьох груп суб'єктів грошового обороту: фірм, сімейних господарств, державних структур /уряду/, фінансових посередників. Все розмаїття доходів і витрат кожної групи суб'єктів обороту згруповане в декілька економічно відокремлених основних грошових потоків, які опосередковують відносини між цими групами суб'єктів. Грошові платежі здійснюють також між окремими суб'єктами кожної групи, зокрема між фірмами, між сімейними господарствами тощо. Вони становлять значну частину сукупного грошового обороту, проте в даній моделі ми змушені від них абстрагуватися. Між ринками продуктів і ресурсів є відтворювальна відмінність. Об'єктами ринку продуктів є вироби, роботи, послуги, що виготовлені і підлягають реалізації в даному відтворювальному циклі. Об'єктами ринку ресурсів є речі, які взагалі не були продуктами виробництва, як наприклад земля, або були вироблені і реалізовані в попередніх циклах відтворення і тому не включаються в обсяг виробленого національного продукту.

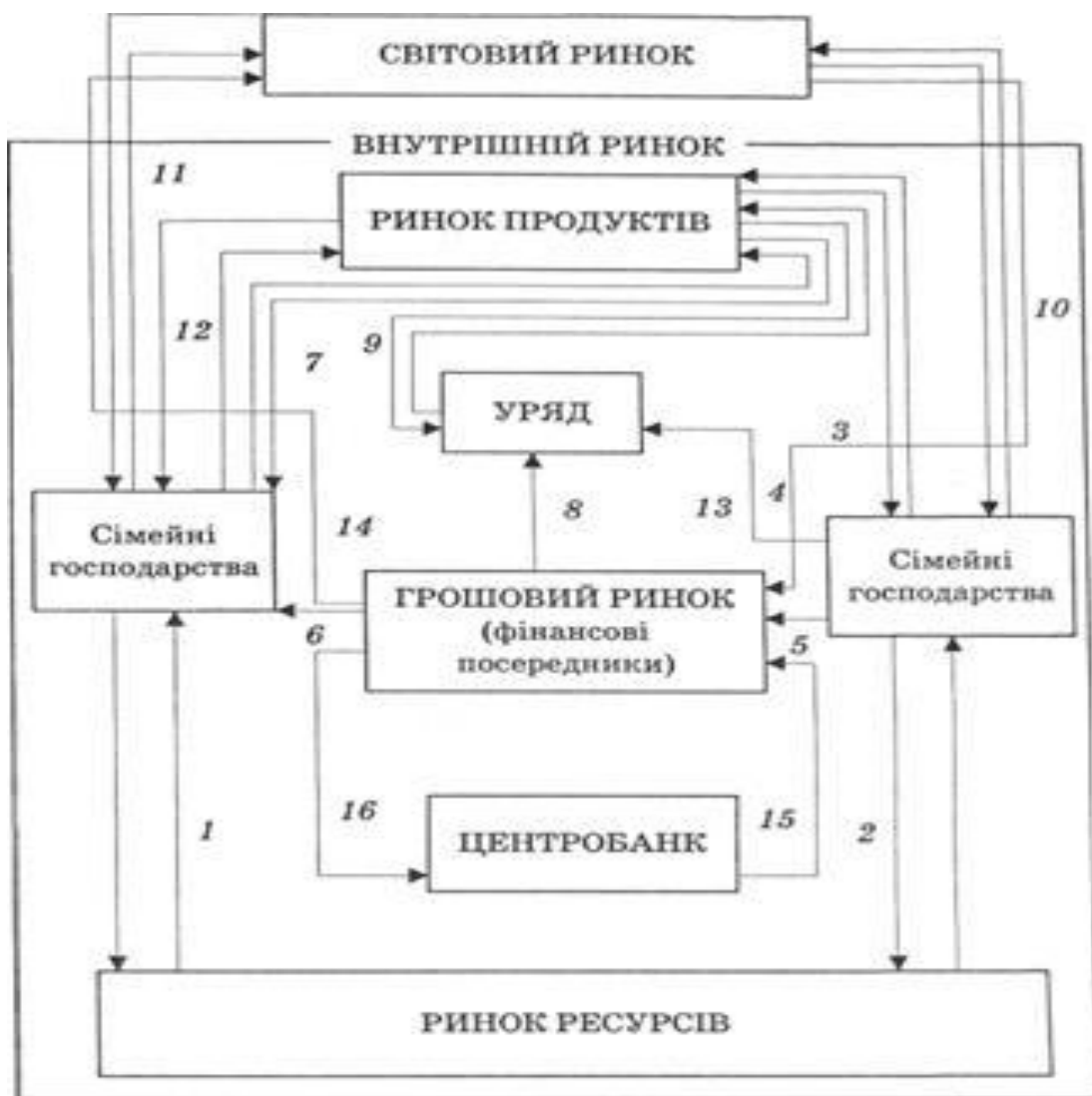

Рис. 2.1. Модель сукупного грошового обороту

Оскільки більшість відносин між економічними суб'єктами здійснюється через ринки, в моделі виділено 4 види ринків: ринок продуктів, на якому реалізується створений фірмами національний продукт; ринок ресурсів, на якому фірми купляють необхідні для забезпечення виробництва ресурси (робочу силу, земельні ділянки, будівлі, тощо); грошовий ринок, на якому реалізуються вільні грошові кошти; світовий ринок.

Грошові потоки пов'язують між собою не тільки всі групи економічних суб'єктів, а й усі види ринків, забезпечуючи тим самим функціонування єдиного ринкового простору країни.

В наведеній моделі сукупного грошового обороту виділено 16 окремих грошових потоків. Першим /під номером 1/ визначено сукупність платежів /витрат/ фірм, пов'язаних з купівлею виробничих ресурсів, перш за все робочої сили, земельних ділянок, споруд, інших засобів виробництва. Назустріч цьому потоку грошей рухаються в напрямку фірм куплені ресурси, що позначено переривистою лінією.

Звичайно, щоб цей потік відбувався, фірми повинні мати необхідну кількість грошей. Звідки вони їх беруть? Припустимо на цьому етапі аналізу, що фірми мають гроші і успішно оплатили всі покупки виробничих ресурсів.

Прослідкуємо подальший рух грошей в моделі. Результатом грошового потоку №1 відбудеться реалізація ресурсів, запропонованих на ринок сімейними господарствами, та сформується грошові доходи останніх, які відображені в моделі як потік №2. В цьому потоці враховані такі види доходів сімейних господарств: заробітна плата, гонорари, виручка від продажу матеріальних цінностей /сільськогосподарської продукції, земельних ділянок, будівель тощо/, рента, доходи по акціях, паях та ін. В сукупності вони складають національний дохід країни.

В подальшому національний дохід розподіляється на три частини, кожна з яких породжує окремий грошовий потік. Переважна його частина витрачається сімейними господарствами на споживання, в зв'язку з чим оплачуються покупки продуктів на внутрішньому ринку продуктів і на світовому ринку. Ці платежі створюють потоки №3 та №10.

Певна частина національного доходу сплачується сімейними господарствами уряду у вигляді податків, що створює потік №4. Цей потік істотно відрізняється від попередніх потоків - він не супроводжується зустрічним переміщенням реальних цінностей, про що свідчить відсутність в моделі зустрічної паралельної переривистої лінії, тобто він відноситься до групи фінансово-кредитних потоків.

Не витрачена на споживання та сплату податків частина національного доходу становить заощадження сімейних господарств, які надходять на грошовий ринок і створюють потік №5. Заощадження населення в даній моделі виступають єдиним джерелом надходження коштів на грошовий ринок, а отже - єдиним джерелом інвестування розширення виробництва в секторі "фірми". Це зумовлено тим, що, згідно прийнятого нами допущення, весь прибуток фірм надходить сімейним господарствам як їх власникам у вигляді дивідендів і процентів, тобто включається до складу національного доходу. Тому у фірм не залишається коштів для розширення свого капіталу і вони мобілізують їх на грошовому ринку. В зв'язку з цим формується грошовий потік №6, в якому враховані кредити, одержані фірмами у фінансових посередників, доходи від емісії цінних паперів /акцій та облігацій/.

Мобілізовані на грошовому ринку кошти фірми інвестують на розширення виробництва, для чого витрачають їх на покупку необхідних матеріальних цінностей /будівельних матеріалів, обладнання, пристроїв тощо/. У зв'язку з їх оплатою формується новий грошовий потік №7.

До послуг грошового ринку, крім фірм, звертається також уряд, коли йому недостатньо податкових надходжень для покриття своїх витрат. Розміщуючи на грошовому ринку свої зобов'язання /облігації, бонди, казначейські векселі тощо/, уряд позичає стільки грошей, скільки потрібно для оплати покупок на ринку продуктів в порядку державного за- мовлення.

Мобілізація урядом коштів на грошовому ринку спричинює появу грошового потоку №8, а витрачання цих коштів для держзамовлення зумовлює формування грошового потоку №9. Таким чином, грошові кошти, які одержали сімейні господарства за потоком національного доходу, після розподілу і певних трансформацій, надійшли на ринок продуктів за потоками 3, 7, 9, сформувавши там відповідний обсяг попиту. Якби сімейні господарства всі покупки, пов'язані з їх споживанням, здійснили на внутрішньому ринку продуктів, то грошових коштів, що надійдуть на цей ринок за вказаними трьома потоками, було б достатньо, щоб реалізувати весь обсяг національного продукту, запропонованого фірмами на цьому ринку.

Одержана фірмами виручка сформувала б останній грошовий потік /на схемі він позначений номером 12/, який “замкнув” би кругообіг грошових коштів. Обсяг цього потоку визначається обсягом реалізованого валового національного продукту і дорівнює обсягу національного доходу, відображеного в потоці №2. Балансування вказаних потоків - доходів фірм від реалізації національного продукту /№12/ та національного доходу, одержаного сімейними господарствами /№2/ - має вирішальне значення для нормального функціонування грошового обороту і всієї економічної системи, для забезпечення сталості грошей і кон'юнктури ринку.

Проте вказане допущення можливе лише для закритої економіки. Оскільки економіка України відкрита і її зв'язки зі світовим ринком інтенсивно розвиваються, в модель введені грошові потоки, які зв'язують внутрішній оборот зі світовим ринком. Вище вже був названий один з таких потоків /№10/, який обслуговує споживання сімейних господарств за рахунок імпорту. В обсязі цього потоку сімейні господарства зменшують попит на внутрішньому ринку продуктів і переключають його на зовнішній ринок. Частина грошей залишає сферу внутрішнього обороту і не поступить на внутрішній ринок продуктів.

Якщо національна валюта вільно конвертована, то в обсязі оплати імпорту вона може в натурі виходити за межі внутрішнього обороту і надходити в оборот світового ринку. Якщо ж вона не конвертована чи обмежено конвертована, то імпорт оплачується іноземною валютою, яку імпортери купляють на валютному ринку, внаслідок чого відповідна її маса також залишить внутрішній оборот в потоці 3. Зв'язок національної економіки з світовим ринком не обмежується імпортом, а неминує включає й експорт, завдяки якому частина виробленого національного продукту надходить на світовий ринок, минаючи внутрішній. Оплата іноземними покупцями експортних поставок фірм створює новий грошовий потік №11, за яким у внутрішній оборот надходить додаткова маса грошей. Ці гроші можуть бути у формі національної валюти, якщо вона вільно конвертована і широко застосовується у міжнародних розрахунках, або ж у формі іноземної валюти. В останньому випадку фірми продадуть цю валюту на валютному ринку за національні гроші, внаслідок чого й збільшиться їх маса в обороті завдяки потоку 11.

Якби обсяги імпорту і експорту в країні балансування, то балансування б грошові потоки №10 і №11, тобто у внутрішній оборот по каналах експорту

повернулося б грошей стільки, скільки їх вибуло по каналах імпорту. Проте така рівність можлива тільки випадково. Як правило, обсяги їх не балансуються, що створює певні труднощі в грошовому обороті та в реалізації національного продукту. Якщо обсяг імпорту перевищує обсяг експорту, то в сумі чистого імпорту відтік грошей з внутрішнього ринку за потоком 10 перевищить їх надходження з світового ринку за потоком 11. В цьому обсязі буде бракувати грошового попиту на ринку продуктів, виникнуть ускладнення з реалізацією відповідної маси національного продукту, виготовленого в країні.

Ліквідувати вказаний дефіцит платоспроможного попиту на ринку продуктів можна двома способами:

1. додатковою кредитною емісією, завдяки якій фірми та уряд зможуть мобілізувати на грошовому ринку /потоки 6 та 8/ більше грошей, ніж туди надійде за потоком заощаджень сімейних господарств /потік 5/;

2. залученням грошових коштів у внутрішній оборот з світового ринку.

В усіх випадках формується новий грошовий потік №13, за яким з світового ринку на внутрішній грошовий ринок надходить додатковий капітал. На суму цих надходжень фірми та уряд зможуть мобілізувати на грошовому ринку коштів більше, ніж туди надійшло заощаджень сімейних господарств, і збільшити свої закупки на ринку продуктів до рівня пропозиції, що забезпечить реалізацію всього національного продукту.

Якщо обсяг імпорту перевищує обсяг експорту, то в сумі чистого імпорту вплив грошей з внутрішнього ринку за потоком 10 перевищить їх надходження зі світового ринку за потоком 11. У цьому обсязі бракуватиме грошового попиту на ринку продуктів, виникнуть ускладнення з реалізацією відповідної маси національного продукту, виготовленого в країні.

Якщо обсяг експорту перевищує обсяг імпорту, тобто виникає чистий експорт, то у величині останнього на внутрішній грошовий ринок за потоком 11 надійде грошових коштів зі світового ринку більше, ніж було спрямовано туди у зв'язку з оплатою імпорту (потік 10). У зв'язку з цим у внутрішньому обороті виявиться грошей більше, ніж потрібно, щоб сформувати платоспроможний попит на ринку продуктів, достатній для реалізації тієї частини національного продукту, яка надійде на внутрішній ринок. Виникне загроза розбалансування попиту і пропозиції на ринку продуктів і зростання цін. Уникнути цієї загрози можливо двома способами:

- 1) уповільненням руху грошей по каналах обороту, внаслідок чого додаткове надходження грошей за потоком 11 осяде в поточній касі⁴ фірм та сімейних господарств і не буде пред'явлене на грошовий ринок і не надійде на ринок продуктів. У цьому випадку нові потоки грошей не виникнуть;

- 2) спрямуванням частини грошових коштів із внутрішнього грошового ринку на світовий. Воно може бути здійснене тими ж способами, якими імпортери даної країни позичали кошти на іноземних ринках: наданням банківських позичок іноземним імпортерам та купівлею іноземних фінансових активів.

Постільки перший з цих способів можливий за умови збільшення попиту на гроші на внутрішньому ринку, його застосування вимагає істотного покращення економічної, соціальної та політичної обстановки в країні, що мало ймовірно протягом короткого періоду часу. Тому більш реальним є другий спосіб, коли вільні кошти, перш за все валютні, розміщуються на світових ринках. Тим самим формується потік відпливу грошового капіталу за кордон, який позначений в моделі грошового обороту під номером 14.

Отже, через механізм урівноваження чистого імпорту припливом грошових коштів ззовні і чистого експорту відпливом грошових коштів за межі внутрішнього ринку досягається збалансування грошових потоків, які зв'язують національну економіку з світовим ринком і, кінець - кінцем, збалансування всього грошового обороту країни.

Збалансування грошового обороту, а отже - його нормальне функціонування - забезпечується вирівнюванням двох ключових потоків - національного доходу та реалізації національного продукту. Між цими потоками існує внутрішній зв'язок, зумовлений єдністю процесу суспільного відтворення, що створює об'єктивну основу для їх вирівнювання.

Ця обставина зумовлює формування в процесі розподілу і використання національного доходу двох видів грошових потоків, які відносно національного доходу можна назвати потоками відтоку і потоками притоку грошей. До потоків відтоку відносяться: чисті податки /потік 4/, заощадження сімейних господарств /потік 5/ та оплата імпорту /потік 10/. До потоків притоку відносяться: інвестиційні витрати фірм /потік 7/, державні закупки урядових структур /потік 9/, надходження по експорту /потік 11/.

В обсязі потоків відтоку зменшується використання сімейними господарствами національного доходу на внутрішньому ринку продуктів, що звужує можливості реалізації виробленого національного продукту. В обсязі потоків притоку збільшується надходження грошей на внутрішній ринок, вони нібито повертаються в основне русло свого руху, що розширює можливості реалізації національного продукту. Якщо обсяги потоків відтоку і притоку грошей будуть урівноважуватися, то потоки національного доходу і реалізації національного продукту збалансуються.

Проте урівноваженість потоків відтоку і притоку грошей автоматично не забезпечується. Вона може бути досягнута тільки через механізм грошового ринку. Цей механізм виконує дві важливі для урівноваження вказаних потоків функції: 1/ трансформує заощадження сімейних господарств у нові види платоспроможного попиту /фірм та урядових структур/; 2/ завдяки коливанню кон'юнктури /попиту і пропозиції грошей/ зумовлює відтік зайвих грошей на світовий ринок або притік їх з світового ринку у випадку дефіциту пропозиції грошей.

Завдяки цим двом функціям грошовий ринок забезпечує збалансування національного доходу і національного продукту як необхідну передумову його успішної реалізації. Якщо грошовий ринок не розвинутий і не виконує вказаних функцій, або виконує не повністю, то в процес балансування грошового обороту

змушений втручатися центральний банк. Йому приходится забезпечувати регулювання обороту “вручну” - шляхом додаткової емісії грошей чи вилучення зайвої маси грошей з обороту надзвичайними заходами, зокрема валютною інтервенцією.

В такій ситуації в моделі грошового обороту з’являється ще один суб’єкт - центральний банк, та ще один грошовий потік - або поновлення обороту додатковою масою грошей шляхом збільшення кредитування центральним банком комерційних банків /потік №15/, або вилучення надлишку грошових коштів шляхом валютної інтервенції /потік №16/. Обидва ці потоки, балансуючи оборот грошей в точному відтворювальному циклі, несуть в собі загрозу порушення балансу в наступному циклі. Ці порушення можуть виникнути як внаслідок зміни обсягів виробленого ВВП, так і зміни співвідношення між обсягами експорту та імпорту. Якщо, наприклад, замість чистого імпорту в наступному циклі складеться чистий експорт, то з обороту прийдеться вилучати не тільки відповідну його обсягу масу грошей, а й масу грошей, яка була додатково випущена в оборот для компенсації платежів по чистому імпорту за потоком 15 в попередньому циклі.

Слід відмітити, що між потоками 13, 14, 15 та 16 існує зв’язок як між такими, що взаємно виключають один одного. Наприклад, якщо при чистому імпорті сформувався потік 13, то потоків 14 та 1 взагалі не може бути. Потік 15 може виникнути лише за умови, що обсяг потоку 13 недостатній, щоб збалансувати потоки відтоку та притоку грошей в обороті національного доходу. Якщо ж сформувався чистий експорт, то відпадає потреба в потоках 13 та 15, а балансування буде здійснюватися потоком №14. Потреба в потоці №16 виникне лише за умови, що потік №14 взагалі не був сформований, чи обсяг його виявився недостатнім для збалансування національного доходу та валового національного продукту.

В наведеній моделі грошового обороту легко розпізнати відмінності між грошовими потоками за їх економічним змістом. Потоки, що опосередковують рух реальних благ і відносяться до сектору грошового обігу, позначені двома стрілками зворотного напрямку, одна з яких - грошова - суцільна, а друга - реальних благ - переривиста. Це потоки 1, 2, 3, 7, 9, 10, 11, 12. Решта потоків - 4, 5, 6, 8, 13, 14, 15, 16 - становлять фінансово-кредитний 8 сектор, в якому можна виділити фіскально-бюджетний потік /№4/ та кредитні потоки /№5, 6, 8, 13, 14, 15, 16/. В складі цих останніх є чисто фінансові платежі, що пов’язані з придбанням права власності /у формі акцій чи іноземних валютних цінностей/. Хоча при побудові наведеної моделі допущено цілий ряд умовних допущень в цілому вона досить ґрунтовно розкриває рух грошей в процесі суспільного відтворення, його послідовність, причинну зумовленість, механізм збалансування та інші характерні риси, що дає можливість глибше зрозуміти це надзвичайно складне економічне явище.

2.3 Структура грошового обороту.

Характерним для руху грошей, що обслуговує відносини обміну є:

- еквівалентність, оскільки назустріч грошам, які передає покупець продавцеві, переміщуються продукти рівновеликої номінальної вартості;
- безповоротність, оскільки одержані продавцем гроші не повинні повертатися до свого попереднього власника, вони безповоротно перейшли у власність нового суб'єкта обороту;
- пряmolінійність, яка виявляється у постійному віддаленні грошей від того суб'єкта обороту, який використав їх для купівлі продуктів, оскільки наступний суб'єкт теж витрачає їх для нових покупок.

Такий характер руху грошей, що обслуговує сферу обміну, дає підстави виділити його в окремий сектор, що називається **грошовим обігом**.

Значна частина грошового обороту пов'язана з процесами розподілу вартості валового національного продукту. Рух грошей тут має одну суттєву відмінність від грошового обігу — він здійснюється нееквівалентно, тобто назустріч грошовому платежу платник не одержує реального еквівалента у формі товарів чи послуг. Цей сектор грошового обороту називається **фінансово-кредитним**.

Частина цих відносин має характер відчуження, коли визначена законами частина доходів економічних суб'єктів вилучається у вигляді податків та інших обов'язкових платежів і надходить у розпорядження держави, яка витрачає їх при виконанні своїх функцій. У результаті виникає не тільки безеквівалентний, а й безповоротний рух грошей, тобто одні суб'єкти ці гроші втрачають назавжди і без одержання будь-якого доходу, а інші їх одержують теж безповоротно і без виплати будь-якої ціни за них. Ця частина фінансово-кредитного обороту називається **фіскально-бюджетною**.

Друга частина фінансово-кредитного обороту обслуговує сферу перерозподільних відносин, у яких власність суб'єктів не відчужується, а лише передається у тимчасове користування, наприклад при внесенні грошей на банківський депозит чи під час купівлі цінних паперів. Тому для цих відносин характерне ще одержання доходу тим суб'єктом, який передає свою власність у тимчасове користування. Тобто рух грошей, що забезпечує реалізацію цих відносин, має зворотний характер, коли власник повертає свої гроші в обумовлений термін чи може їх повернути, наприклад при купівлі акцій і, крім того, одержує дохід у вигляді процента чи дивіденду. Отже, цей сектор грошового обороту істотно відрізняється не тільки від грошового обігу, а й від фіскально-бюджетного сектора, і називається він **кредитним оборотом**.

Грошовий обіг, фіскально-бюджетний та кредитний обороти як складові сукупного грошового обороту тісно взаємозв'язані, внутрішньо переплітаються і доповнюють один одного в забезпеченні цілей розширеного відтворення. Водночас вони — самостійні явища, зі своїм особливим механізмом регулювання і специфічними можливостями впливу на процес відтворення.

Залежно від форми грошей, в якій відбувається грошовий оборот, він поділяється на **безготівковий** і **готівковий**.

2.4 Маса грошей в обороті. Грошові агрегати та грошова база

Виходячи з викладеного вище розуміння сутності грошей та грошового обороту, під **грошовою масою** слід розуміти всю сукупність запасів грошей у всіх їх формах, які перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту в певний момент.

У структурному відношенні грошову масу можна розділити за кількома критеріями:

- за ступенем «готовності» окремих елементів до оборотності, тобто за ступенем їх ліквідності;
- за формою грошових засобів (готівкові, депозитні);
- за розміщенням у суб'єктів грошового обороту;
- за територіальним розміщенням та ін.

Найбільшу складність має структуризація грошової маси за першим критерієм, оскільки немає однозначного розуміння ступеня ліквідності кожного її елемента. За цим критерієм наука і практика виділяють кілька елементів грошової маси, комбінацією яких можна визначати різні за складом і обсягом показники грошової маси, що називаються грошовими агрегатами.

Грошовий агрегат — це специфічний показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їх ліквідності.

Кількість агрегатів, які використовуються в статистичній практиці окремих країн, не однакова. У статистичній практиці України визначаються і використовуються для цілей аналізу і регулювання чотири грошові агрегати: М0, М1, М2, М3.

Агрегат М0 відображає масу готівки, яка перебуває поза банками, тобто на руках у фізичних осіб і в касах юридичних осіб. Готівка в касах банків сюди не входить.

Агрегат М1 включає гроші в агрегаті М0 + вклади в банках, які можуть бути використані власниками негайно, без попередження банків, тобто запаси коштів на поточних рахунках та на ощадних рахунках до запитання.

Агрегат М2 — це гроші в агрегаті М1 + кошти на всіх видах строкових рахунків, кошти на рахунках капітальних вкладень та інших спеціальних рахунках.

Агрегат М3 охоплює гроші в агрегаті М2 + кошти на вкладах за трастовими операціями банків.

Показник **грошової бази** не є ще одним агрегатом грошової маси. Це якісно інший показник, що характеризує масу грошей з боку прояву її на балансі центрального банку. Тому цей показник інколи називають ще грошима центрального банку, який їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку і на загальну масу грошей.

Грошова база включає запаси всієї готівки, яка перебуває в обороті поза банківською системою та в касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у центральному банку.

Величину грошової бази Гб можна визначити за формулою:

$$Гб = М_0 + М_к + М_{рез},$$

де $М_0$ — сума готівки, що перебуває поза банками;

Мк — сума готівки в касах банків;

Мрез — сума грошових коштів (резервів), які перебувають на кореспондентських рахунках банків у центральному банку.

Наведені грошові агрегати відрізняються між собою не лише кількісно, але і якісно. Особливої уваги заслуговує агрегат М0. Він реально виконує функції засобу обігу, платежу і є найбільш ліквідним. Обіг готівки здійснюється поза банками і тому його регулювання і контроль за ним досить складні. Агрегат М1 найповніше пов'язаний з товарною масою, яка проходить процес реалізації і безпосередньо впливає на ринкову кон'юнктуру. Саме цей агрегат перебуває під найпильнішою увагою аналітиків і регулюючих органів.

В агрегатах М2 і М3 також враховані запаси грошей у різних формах заощаджень. Це строкові депозити, ощадні сертифікати, трастові вклади тощо. Ці гроші тимчасово перебувають у стані спокою. В цей час вони виконують функцію нагромадження для їх власників.

Найбільш ліквідним і готовим обслуговувати товарооборот є гроші в агрегаті М0. З кожним наступним агрегатом ліквідність грошей знижується.

Найнижчу ліквідність мають гроші в агрегаті М3. Значна частина цих грошових коштів не може вступити в обіг без попереднього повідомлення власником цих коштів установи банку про їх вилучення та відповідних фінансових втрат.

2.5 Швидкість обігу грошей

Швидкість обігу грошей характеризує частоту, з якою кожна одиниця наявних в обороті грошей (гривня, долар тощо) використовується в середньому для реалізації товарів і послуг за певний період (рік, квартал, місяць).

Виходячи з відомого рівняння обміну І. Фішера, величину швидкості обігу грошей можна визначити за формулою:

$$V \times M = \Sigma P \times Q;$$

де V — швидкість обігу грошей;

P — середній рівень цін на товари та послуги;

Q — фізичний обсяг товарів та послуг, що реалізовані в даному періоді;

M — середня маса грошей, що перебуває в обороті за даний період.

З наведеної формули випливає, що величина швидкості обігу грошей прямо пропорційно пов'язана з номінальним обсягом виготовленого національного продукту (P×Q) й обернено пропорційно — з обсягом маси грошей, що є в обороті.

2.6 Закон грошового обігу

Грошовий обіг не є простим повторенням обігу товарів і підпорядковується своєму специфічному закону. Сутність його полягає в тому, що протягом даного періоду для обігу необхідна лише певна, об'єктивно обумовлена маса купівельних і платіжних засобів. Якщо формалізувати суть цього закону, то вона може бути виражена рівнянням:

$$M_{\phi} = M_n,$$

де M_f — фактична маса грошей в обігу,
 M_n — об'єктивно необхідна для обігу їх маса.

Якщо M_f перевищує M_n — значить в обігу з'явилися зайві гроші, і навпаки, якщо M_f менше від M_n — їх нестача.

Кількість грошей, у середньому необхідних для обігу протягом певного часу (M_n), прямо пропорційна масі товарів і рівню їх цін та обернено пропорційна середній швидкості обігу грошової одиниці. Цю залежність можна виразити формулою:

$$M_n = PQ / V$$

де PQ — сума цін товарів, що реалізуються за певний період,

V — середня кількість оборотів грошової одиниці за цей же період.

В процесі обміну не всі товари, що реалізуються, оплачуються негайно. Частина їх продається з відстрочкою платежу, тобто в кредит. Для реалізації таких товарів гроші в даний момент не потрібні. На цю величину зменшується кількість грошей, необхідних для забезпечення обігу. Водночас гроші в обігу обслуговують не лише реалізацію товарів і послуг, виконуючи функцію купівельного засобу. Вони також забезпечують погашення різних боргових зобов'язань. Зокрема, погашення заборгованості за товари, що куплені в кредит.

В цьому випадку гроші виконують функцію платіжного засобу. Для цього в обіг необхідно додати масу грошей понад ту величину, яка обслуговує реалізацію товарів і послуг. Крім того, не всі боргові зобов'язання погашаються грошима. Частина операцій з обміну між суб'єктами господарювання, що мають зустрічний характер, взаємно зараховуються без участі грошей.

Якщо врахувати всі ці додаткові фактори, що діють на грошову масу, то величину M_n можна виразити так:

$$M_n = \frac{\sum PQ - \sum K + \sum П + \sum ВП}{V},$$

Де $\sum K$ — сума продажів товарів і послуг у кредит;

$\sum П$ — загальна сума платежів, строк оплати яких настав;

$\sum ВП$ — сума платежів, які погашаються шляхом взаємного зарахування боргів.

V — середня кількість обертів грошової одиниці за цей же період.

Величина об'єктивної необхідності кількості грошей для забезпечення обігу протягом певного часу (M_n) служить об'єктивним центром, навколо якого змінюється фактична маса грошей в обігу (M_f).

Маса грошей в обігу обернено пропорційна їх швидкості в обігу. Це означає, що у випадку зменшення маси грошей, яка обслуговує ВВП, швидкість кожної одиниці має зростати. Недостатня маса грошей, необхідна для обслуговування обігу на ринку товарів і послуг, компенсується прискоренням швидкості обігу грошей. В умовах ринку прискорення чи сповільнення швидкості обігу грошей відбувається автоматичним саморегулюванням за співвідношенням між попитом і пропозицією на грошовому ринку.

2.7 Механізм зміни маси грошей в обороті

Збільшення грошей в обігу відбувається шляхом випуску в обіг грошових знаків у всіх формах. Такий процес збільшення грошей в обігу називається емісією. В Україні зміну маси грошей в обігу може здійснювати лише банківська система. При цьому центральний банк емітує готівкові і безготівкові гроші, а комерційні банки емітують лише безготівкові гроші.

Емісія готівки — це монопольне право НБУ, а випуск готівки грошей в обіг можуть здійснювати і НБУ, і комерційні банки. Якщо комерційний банк не може покрити випуск готівки її надходженням у свої каси від клієнтів, то покрити цей дефіцит він може не емісією, а купівлею готівки у центрального банку. Емісією вважається та частина випущених в обіг грошей, яка не забезпечена надходженнями.

На суму готівкової емісії зросте обсяг грошової бази та значною мірою показники грошової маси в усіх її агрегатах.

Випуск безготівкових грошей, що здійснюється центральним банком відбувається такими способами:

- а) наданням позичок комерційним банкам;
- б) шляхом купівлі у комерційних банків та їх клієнтів іноземної валюти для поповнення золотовалютного резерву;
- в) через купівлю у комерційних банків цінних паперів.

Комерційні банки беруть участь у створенні лише безготівкових грошей. Тому вони впливають безпосередньо на безготівковий компонент грошової маси, а через нього і на весь обсяг маси грошей в обігу. Механізм створення безготівкових грошей комерційними банками складніший від емісії грошей, яку здійснює НБУ. Вся складність полягає у грошово-кредитній мультиплікації їх вільних резервів та депозитних вкладів. Це означає, що процес створення безготівкових грошей комерційними банками здійснюється на основі вільного резерву грошових коштів.

2.8. Грошово-кредитний мультиплікатор

Зв'язок між банківськими резервами і масою грошей в обігу можна визначити з допомогою грошового мультиплікатора.

Грошово-кредитний мультиплікатор — це процес створення нових банківських депозитів (безготівкових грошей) при кредитуванні банками клієнтури на основі додаткових (вільних) резервів, що надійшли в банк ззовні.

Грошово-кредитний мультиплікатор — це коефіцієнт, тобто множник, на величину якого збільшується кількість кредитних ресурсів в обігу на основі додаткових зовнішніх вільних резервів.

Щоб краще уявити механізм грошово-кредитного мультиплікатора, розглянемо призначення та порядок формування вільних резервів банків.

Вільний резерв — це сукупність грошових коштів комерційного банку, які в даний момент є в розпорядженні банку і можуть бути використані ним для активних операцій.

Крім вільного, існує **загальний банківський резерв**, що являє собою всю суму грошових коштів, які є в даний момент у розпорядженні банку і не

використані для активних операцій. Частина загального резерву банки повинні зберігати в грошовій формі і не використовувати для поточних потреб. Ця частина називається **обов'язковим резервом**. Обсяг його визначається на підставі норм обов'язкового резервування, які встановлюються НБУ у відсотках до суми банківських пасивів. Різниця між загальним і обов'язковим резервами становить вільний резерв банку.

Величину грошово-кредитного мультиплікатора можна визначити за формулою:

$$m = (1 / MR) \times 100$$

де m — величина грошово-кредитного мультиплікатора, або коефіцієнта експансії;

MR — норма обов'язкових резервів, %;

Цей коефіцієнт показує максимальну кількість нових кредитних грошей, яку може утворити кожна грошова одиниця (гривня), понаднормативних резервів з даною величиною MR .

Запитання для самоконтролю та самопідготовки

1. Визначте сутність та основні риси грошового обороту. Які дискусії є в літературі з цього приводу?

2. Назвіть основні потоки грошей, по яких вони рухаються в процесі обороту. Що таке потоки втрат і потоки ін'єкцій? Чи збігаються обсяги цих двох груп потоків?

3. Які два потоки в грошовому обороті рівнозначні і повинні балансуватись?

4. Назвіть вхідні і вихідні потоки у групи суб'єктів «сімейні господарства» і поясніть, як вони балансуються.

5. Поясніть, чому у відкритій економіці наявність чистого імпорту спричиняє необхідність припливу капіталу, а чистого експорту — відпливу капіталу з країни?

6. На які три сектори можна розділити грошовий оборот за економічним змістом його потоків?

7. Який із названих запасів грошей найповніше характеризує обсяг маси грошей в обороті:

— готівка, що перебуває поза банками;

— уся готівка, емітована центральним банком;

— гроші, що перебувають на поточних рахунках у банках;

— гроші, що перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту?

8. Чому існують два підходи до виміру маси грошей — через грошову базу і через грошові агрегати?

9. Чому в різних країнах застосовується свій набір грошових агрегатів і різне наповнення кожного з них?

10. Чи можна вважати нормальними співвідношення грошових агрегатів $M0$ і $M3$ в Україні? Якщо ні, то чому і чим таке співвідношення спричинене?

11. Який з українських грошових агрегатів виражає:

- запас найліквідніших грошей;
- запас грошей з усім спектром ліквідності, що фактично склався;
- найвужчі гроші;
- найширші гроші.

12. Чи входить до агрегату М0 запас готівки в касах комерційних банків? Обґрунтуйте свою відповідь.

13. Чи входить до агрегату М3 запас грошей, який зберігають комерційні банки на своїх коррахунках у центральному банку? Обґрунтуйте свою відповідь.

14. Чи є зміна швидкості обігу грошей самостійним фактором впливу на ринкову кон'юнктуру чи це лише механічний наслідок зміни маси грошей, коли при збільшенні маси швидкість зменшується, а при зменшенні — збільшується?

15. Коли можливо абстрагуватися від зміни швидкості обігу грошей при визначенні завдань грошово-кредитної політики, а коли не можливо?

16. Коли зростання швидкості грошей можна розцінювати як позитивне явище, а коли — як негативне?

17. Поясніть, чому при наданні банками позичок виникає грошово-кредитна мультиплікація?

3. Грошовий ринок.

- 3.1. Сутність та особливості функціонування грошового ринку.
- 3.2. Структура грошового ринку.
- 3.3. Попит на гроші.
- 3.4. Пропозиція грошей.

3.1. Сутність та особливості функціонування грошового ринку

Грошовим ринком звичайно називають особливий сектор ринку, на якому здійснюється купівля та продаж грошей як специфічного товару, формуються попит, пропозиція та ціна на цей товар.

Продаж грошей тут виступає у формі передання цих грошей їх власниками своїм контрагентам у тимчасове користування в обмін на такі інструменти, які надають їм можливість зберегти право власності на ці гроші, відновити право розпорядження ними та одержати процентний дохід.

Відповідно **купівля грошей** є формою одержання суб'єктами ринку у своє розпорядження певної суми грошей в обмін на вказані інструменти, які прийнято називати фінансовими.

На грошовому ринку самі гроші виступають в іншому сенсі чи статусі, порівняно з товарними ринками. Передача грошей одним суб'єктом грошового ринку іншому набуває змісту за таких обставин:

а) коли в одного суб'єкта ринку є вільні гроші і немає потреби їх витратити на купівлю товару;

б) коли в іншого суб'єкта ринку їх немає зовсім і в нього немає товару, від продажу якого можна було б отримати потрібні гроші.

Передача грошей здійснюється у формі прямого кредиту під зобов'язання повернути грошові кошти у встановлений строк, або у формі купівлі певних

фінансових інструментів (акцій, облігацій, векселів, депозитних сертифікатів тощо). Таку передачу грошей можна лише умовно назвати купівлею чи продажем, так як власник грошей не втрачає права власності на передані гроші. Покупець має повернути цю суму грошей у встановлені строки і за обумовлену плату. Покупець грошей не отримує права власності на них, а тільки право розпоряджатися ними на певний період.

Метою переміщення грошового товару на грошовому ринку стає отримання додаткового доходу, а не купівля-продаж товарної вартості.

Продавець грошей прагне отримати додатковий дохід, який називається відсотком, як плату за тимчасову відмову від користування грошима і передачу цього права іншій особі.

Механізм купівлі-продажу грошей на грошовому ринку зумовлює застосування фінансових інструментів, які мають на меті забезпечити рух грошей на цьому ринку. Усі фінансові інструменти грошового ринку виступають у формі певних зобов'язань покупців перед продавцем грошей.

Залежно від виду зобов'язання їх можна поділити на **неборгові** і **боргові**.

Не боргові зобов'язання — це зобов'язання з надання права участі в управлінні діяльністю покупця грошей та в його доходах. Такі зобов'язання виступають у формі акцій. З отриманням таких зобов'язань продавець грошей зберігає не тільки право власності на ці гроші, але і певною мірою право розпоряджатися ними.

Боргові зобов'язання — це зобов'язання, за якими покупець грошей має повернути продавцю отриману від нього суму грошових коштів і сплатити по ній обумовлений дохід у формі відсотка. Такими зобов'язаннями оформляються операції купівлі-продажу грошей з передачею права розпоряджатися ними на певний строк. Боргові зобов'язання, як інструменти грошового ринку, служать засобом переміщення грошей між його суб'єктами.

Інструменти грошового ринку в обігу набувають певної вартості і стають об'єктом купівлі-продажу. Так виникає специфічний ринок фінансових інструментів. Він виступає однією з форм грошового ринку. Цей ринок називають фінансовим. Він включає такі інструменти:

1. Депозитні зобов'язання, що мають форму угод між банками та їх клієнтами на відкриття поточних та строкових рахунків, депозитних угод та ощадних вкладів (сертифікатів), трастових вкладів;

2. Позичкові зобов'язання, що мають форму кредитних угод, облігацій, векселів тощо. Ці зобов'язання вимагають особливих гарантій їх повернення.

Ціна грошового товару на грошовому ринку визначається за співвідношенням попиту і пропозиції. Ціна грошей має відносно умовний характер і виступає у формі відсотка на залучені чи позичені грошові кошти. Ціна грошового товару істотно відрізняється від ціни на звичайні товари. Величина відсотка визначається не вартістю чи ціною, яку містять у собі куплені гроші (позичені, залучені), а їх споживчою вартістю, тобто здатністю приносити покупцю додатковий дохід чи певні блага, необхідні для задоволення особистих чи виробничих потреб. Чим більшою буде ця здатність і чим довше покупець

буде користуватися одержаними грошима, тим більшою буде не тільки сума за відсотками, а й вищий відсоток.

3.2. Структура грошового ринку

Грошовий ринок класифікується так:

- а) за видами інструментів, які застосовуються для переміщення грошей від покупців до продавців;
- б) за характером взаємозв'язків між суб'єктами грошового ринку, які реалізуються через потоки грошей та інструменти ринку;
- в) за призначенням грошових коштів, які купуються на ринку.

За видами інструментів грошовий ринок складається з таких трьох взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих, але окремо функціонуючих ринків:

- ринок позичкових грошових коштів (зобов'язань);
- ринок цінних паперів;
- валютний ринок.

Ринок позичкових грошових капіталів (зобов'язань) охоплює відносини, що виникають з приводу залучення кредитними установами грошових коштів у фізичних і юридичних осіб та їх надання у формі кредитів, тобто на умовах повернення, строковості та платності. Об'єктом кредитних відносин виступають не стільки гроші, скільки право на тимчасове користування цими грошима.

Ринок цінних паперів включає кредитні відносини і відносини співволодіння, які оформляються спеціальними документами або цінними паперами (акціями, облігаціями, казначейськими зобов'язаннями, ощадними сертифікатами, векселями, депозитним свідоцтвом тощо). Цінні папери можуть продаватися, купуватися і погашатися. З їх допомогою переважно реалізуються прямі відносини між продавцем і покупцем грошей.

Валютний ринок — це процес купівлі, продажу іноземних валют за національним курсом, який формується за співвідношенням попиту і пропозиції на ці валюти. Необхідність валютного ринку зумовлена розвитком економічних зв'язків, які завершуються формуванням національних валютних систем.

За характером взаємозв'язків між суб'єктами грошового ринку грошовий ринок можна поділити на два сектори:

- сектор прямого фінансування;
- сектор опосередкованого фінансування.

У **секторі прямого фінансування** зв'язки між продавцями і покупцями грошей здійснюються безпосередньо, і всі питання купівлі-продажу вони вирішують самостійно один з одним. Функціонуючі тут брокери та дилери виконують скоріше технічну роль звичайних посередників, допомагаючи їм швидше знайти один одного. У цьому секторі виділяють два канали руху грошей:

- **канал капітального фінансування**, по якому покупці назавжди залучають кошти у свій оборот; для цього використовуються як інструмент акції;
- **канал запозичень**, по якому покупці тимчасово залучають кошти в свій оборот, використовуючи для цього як інструмент облігації та інші подібні цінні папери.

У секторі опосередкованого фінансування зв'язки між продавцями і покупцями грошей реалізуються через фінансових посередників, які спочатку акумулюють у себе ресурси, що пропонуються на ринку, а потім продають їх кінцевим покупцям від свого імені.

За характером посередницьких операцій розрізняється багато видів фінансових посередників: банки, страхові компанії, інвестиційні, фінансові та трастові компанії, пенсійні фонди, кредитні товариства тощо. За місцем на грошовому ринку їх можна розділити на дві групи: банки та небанківські фінансово-кредитні установи. Банки відіграють ключову роль у секторі опосередкованого фінансування.

На фондовому ринку відбувається переміщення небанківського позичкового капіталу. Він приводиться в рух за допомогою фондових цінностей, тобто акцій, середньострокових облігацій, довгострокових облігацій та інших фінансових інструментів тривалої дії. Цей ринок відкриває широкі можливості для фінансування інвестицій в економіку. Функціональним органом, що здійснює регулювання фондового ринку, служать фондові біржі.

За економічним призначенням грошових коштів, що купуються на ринку, грошовий ринок поділяється на ринок грошей і ринок капіталів. Ця класифікація включає ринок грошей і ринок капіталів.

На ринку грошей купуються грошові кошти на короткий термін (до року). Ці кошти використовуються в обігу грошей позичальника (покупця). Вони застосовуються для приведення в рух нагромадженого капіталу. Завдяки цим коштам вкладені ресурси швидко вивільняються з обігу і повертаються кредиторю.

Ринок грошей характеризується тим, що він досить чутливий до будь-яких змін в економіці та фінансовій сфері. Тому попит на гроші і їх пропозиція досить мінливі, а відсоток за їх користування змінюється під впливом попиту і пропозиції. Тому грошовий ринок є найбільш реальним індикатором рівня ціни на гроші. Він служить базою для формування відсоткової політики в суспільстві.

Ринок капіталів. На ньому купують грошові кошти на тривалий термін — більше одного року. Ці кошти використовуються для збільшення маси основного і обігового капіталів, зайнятих в обігу позичальника.

Основними операціями ринку капіталів є операції з фондовими інструментами: акціями, середньостроковими і довгостроковими облігаціями, що куплені для зберігання, довгостроковими депозитами та позичками комерційних банків, операціями спеціалізованих інвестиційних і фінансових компаній тощо.

На ринку капіталів можуть працювати всі суб'єкти грошового ринку, тобто кредитори, позичальники, фінансові посередники. Характерною особливістю ринків капіталів є те, що попит і пропозиція тут відносно стабільні. Більш стабільною є і відсоткова ставка. Це мають враховувати банки у своїй відсотковій політиці з метою створення сприятливих умов для інвестування економіки.

3.3 Попит на гроші

Поняття попиту на гроші. На відміну від звичайного попиту на товарних ринках, який формується як потік куплених товарів за певний період, попит на гроші виступає як запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент.

Попит на гроші і швидкість обігу грошей. Попит на гроші тісно пов'язаний зі швидкістю обігу грошей обернено пропорційною залежністю: у міру зростання попиту на гроші кожна грошова одиниця, що є в обороті, довше перебуватиме у розпорядженні окремого економічного суб'єкта, повільнішим буде її обіг, і навпаки. З цієї залежності випливають висновки, що мають важливе практичне значення:

- оскільки попит на гроші — явище динамічне, то і швидкість обігу грошей не може бути постійною;

- зростання швидкості обігу грошей унаслідок падіння попиту на гроші може компенсувати дефіцит платіжних засобів при зниженні рівня монетизації валового внутрішнього продукту і послабити кризу не платежів;

- падіння швидкості обігу грошей через зростання попиту на них послаблює вплив збільшення маси грошей в обороті на кон'юнктуру ринків, гальмує його інфляційні наслідки;

- у парі «попит — швидкість» визначальним є попит на гроші, а похідним — швидкість їх обігу. Тому фактори зміни попиту на гроші об'єктивно впливають і на швидкість їх обігу.

Відповідно до вказаних цілей виділяються три групи мотивів попиту на гроші з боку економічних суб'єктів: трансакційний (операційний) мотив; мотив завбачливості; спекулятивний мотив.

Трансакційний мотив полягає в тому, що економічні суб'єкти постійно відчують потребу в певному запасі грошей для здійснення поточних платежів, щоб підтримати на належному рівні своє особисте та виробниче споживання. Ці гроші повинні бути в формі, придатній для їх негайного використання в платежі, тобто бути наявними (готівка чи вклади до запитання).

Мотив завбачливості зводиться до того, що юридичні і фізичні особи бажають мати запас грошей як ресурс купівельної спроможності, з тим щоб у будь-який час мати можливість задовольнити свої непередбачувані потреби чи скористатися перевагами несподіваних можливостей.

Спекулятивний мотив попиту на гроші полягає в тому, що економічні суб'єкти бажають мати у своєму розпорядженні певний запас грошей, з тим щоб за сприятливих умов перетворити їх у високодохідні фінансові інструменти, а при погіршенні цих умов і появі загрози зниження дохідності та ризику збитковості наявних фінансових інструментів перетворити їх у грошову форму, яка хоч і малодохідна, але безризикова.

3.4 Пропозиція грошей

Суть пропозиції грошей полягає в тому, що економічні суб'єкти в будь-який момент мають у своєму розпорядженні певний запас грошей, який вони можуть за сприятливих обставин спрямовувати в обіг.

На рівні окремого економічного суб'єкта пропозиція грошей взаємодіє з попитом, як вибір одного з двох можливих рішень. Якщо фактичний запас грошей окремого суб'єкта перевищує його попит, то він може пропонувати частину цього запасу на ринок для продажу. І, навпаки, при перевищенні попиту над наявним запасом економічні суб'єкти будуть купувати певну суму грошей на ринку або іншим способом будуть задовольняти такий попит.

Тому на рівні економічного суб'єкта пропозиція і попит на гроші у них постійно чергуються. При зростанні рівня відсотка більшість економічних суб'єктів виступатимуть на ринку з пропозицією грошей, а при зниженні — з попитом на них.

На макроекономічному рівні пропозиція грошей формується по іншому. Вважається, що всі економічні суб'єкти не можуть одночасно запропонувати на ринку більше від наявного у них запасу грошей. Тому фактична маса грошей в обігу виступає природною межею пропозиції грошей. Інші стимулюючі фактори (зростання відсотка) не можуть збільшити пропозицію понад цю межу. Якщо виникає потреба збільшити пропозицію грошей понад дану межу (це можливо при зростанні сукупного попиту), то цього можна досягти додатковою емісією грошей в обіг. Тому емісія грошей розглядається, як зростання пропозиції на грошовому ринку, а вилучення з обігу розглядається, як скорочення пропозиції грошей. Визнання емісії грошей вирішальним чинником зміни пропозиції грошей надає їй (пропозиції) характеру зовнішнього чинника.

Отже, попит на гроші змінюється насамперед під впливом об'єктивних чинників, що формуються в середині економіки. Пропозиція грошей формується під впливом зовнішніх чинників, які лежать у сфері банківської діяльності. Тому вважається, що лише попит на гроші може бути первинним чинником у взаємодії з пропозицією грошей. У своїй динаміці пропозиція грошей повинна постійно орієнтуватися і прилаштовуватися до зміни попиту на гроші. Лише за цієї умови вплив суб'єктивного фактора на кон'юнктуру грошового ринку досягає мінімуму, а зміни визначальних індикаторів ринку (маси грошей, рівень відсотка, рівень інфляції) будуть об'єктивними і не матимуть руйнівних наслідків.

Визнання попиту на гроші об'єктивною межею для пропозиції грошей, а самої пропозиції, як результату діяльності банків, може створити враження, що завданням монетарної політики банківської системи є суто механічне доведення грошової маси до попиту на гроші при зміні його обсягу. Але це лише поверхневе, загальне уявлення. Формування пропозиції грошей — це досить складний процес зростання маси грошей в обігу.

Пропозицію готівкових грошей у формі готівкових грошей поза банками та депозитів на поточних рахунках можна уявити, як добуток коефіцієнта

грошово-кредитного мультиплікатора на грошову базу:

$$M1 = mMб,$$

де $M1$ — пропозиція готівкових грошей поза банком;

m — коефіцієнт грошово-кредитного мультиплікатора;

M_b — грошова база (сума готівки грошей поза банком, готівкових грошей в касах та резервів в грошових коштах на банківських рахунках).

Зміна пропозиції грошей поза банками (M_1) може бути визначена дією чинників, які впливають на обсяг грошової бази (M_b) та коефіцієнта грошово-кредитного мультиплікатора (m). Грошова база (M_b) перебуває під безпосереднім контролем центрального банку. Тому обсяг грошової бази може змінюватися як результат операцій банку.

Зміна коефіцієнта грошово-кредитного мультиплікатора може відбуватися не лише за рішенням центрального банку, а й багатьма іншими чинниками. Вони незалежно від бажання банку можуть самостійно впливати на обсяг пропозиції грошей. До найвизначніших відносяться такі чинники:

- норма обов'язкових резервів;
- облікова ставка НБУ;
- типові ринкові відсоткові ставки;
- обсяг багатства економічних суб'єктів;
- рівень довіри до банків;
- рівень “тінізації” підприємницької діяльності.

Оцінка факторів впливу на пропозицію грошей показує, що остаточна величина пропозиції грошей формується під впливом таких груп суб'єктів грошового ринку, як центрального банку, комерційних банків, банківських вкладників та позичальників. У зв'язку з цим управління банківською пропозицією є досить складним завданням. Щоб вивести пропозицію грошей на запланований рівень, необхідно відрегулювати грошову базу та забезпечити відповідне мультиплікативне зростання депозитів, на що впливають наведені вище фактори.

Запитання для самоконтролю та самопідготовки

1. Що таке грошовий ринок? Чому його називають умовним ринком?
2. Чим відрізняються операції купівлі-продажу на грошовому і на товарному ринках?
3. Що є інструментом купівлі-продажу на грошовому та на товарному ринках? Які види інструментів використовуються на грошовому ринку?
4. Що таке боргові і неборгові інструменти грошового ринку?
5. Чим ціна на грошовому ринку відрізняється від ціни на товарному ринку?
6. Що є спільного між грошовим і товарним ринками?
7. Хто є суб'єктами грошового ринку? Між ким забезпечують зв'язки на грошовому ринку фінансові посередники?
8. Назвіть основні групи фінансових посередників?
9. Чим характерні потоки грошей у секторі прямого фінансування грошового ринку?
10. Чим характерні потоки грошей у секторі опосередкованого фінансування?

11. Чи можуть банки працювати в секторі прямого фінансування грошового ринку?

12. Чим відрізняється грошовий ринок від ринку грошей, а ринок грошей — від ринку капіталів?

13. Що таке попит на гроші? Це явище залишку чи потоку і чому? Чим відрізняється попит на гроші від попиту на товари?

14. Чим відрізняється попит на гроші від попиту на доходи? Чи обов'язково збільшувати доходи, щоб задовольнити новий попит на гроші?

15. Що таке альтернативні грошам дохідні активи?

16. Що таке альтернативна вартість зберігання грошей? Від чого вона залежить? Яка її роль у формуванні попиту на гроші.

17. Як пов'язаний попит на гроші зі швидкістю обігу грошей?

18. На які цілі, на Вашу думку, економічні суб'єкти накопичують запас грошей? Які три мотиви накопичення грошей визнаються в економічній літературі?

19. Чим відрізняються погляди Дж. М. Кейнса і М. Фрідмана щодо мотивів накопичення грошей?

20. Як залежить попит на гроші від середнього рівня цін, фізичного обсягу валового продукту та норми процента?

21. Які ще чинники впливають на попит на гроші, крім трьох традиційних?

22. Назвіть три особливості формування попиту на гроші в Україні в сучасний період.

23. У чому полягає сутність пропозиції грошей? Чому пропозиція грошей вважається екзогенним явищем?

4. Грошові системи

4.1. Сутність, призначення та структура грошової системи

4.2. Види грошових систем

4.3. Державне регулювання грошового обороту та місце в ньому фіскально-бюджетної та грошово-кредитної політики

4.4. Грошово-кредитна політика, її цілі та інструменти

4.1. Сутність, призначення та структура грошової системи

Грошова система — це форма організації грошового обороту в країні, установа загалнодержавними законами.

У складі грошової системи можна виділити окремі, відносно самостійні **підсистеми**:

— система безготівкових розрахунків;

— валютна система;

— система готівкового обігу.

Формування грошових систем здійснюють центральні органи влади. Процес організації і функціонування грошової системи відбувається на базі банківської системи. Тому грошова система є складовою банківської системи. В

багатьох країнах правові норми, що формують грошову систему, безпосередньо визначаються в банківському законодавстві. Вони регламентують діяльність центральних банків.

Грошові системи здебільшого складаються історично. Їх суть і структурні елементи відбивають рівень соціально-економічного розвитку країни.

Грошова система — це складовий елемент господарського механізму.

Сучасна грошова система складається з окремих елементів.

1. **Грошова одиниця** — це встановлений у законодавчому порядку грошовий знак. Вона служить засобом для вимірювання цін на товари та послуги. Своїм рішенням Верховна Рада України назвала грошову одиницю гривнею. Таку назву мала грошова одиниця Київської Русі. Це була високорозвинута держава, яка існувала в X-XI ст. Через назву грошової одиниці проведена своєрідна лінія зв'язку між колишньою і сучасною українськими державами.

2. **Масштаб цін** — це уособлення представницької вартості загальної маси товарів і послуг, які перебувають в обороті.

3. **Емісійна система та форми грошей.** Право емісії грошових знаків та відповідальність за їх забезпечення покладається на певний державний орган.

В Україні таким органом є центральний банк.

За формою грошові знаки поділяються на банківські білети, казначейські білети і монети. Форма грошей являє собою матеріалізовану мінову вартість в її загальному еквіваленті. Вона забезпечує стабільність обороту товарів і виступає стабільним платіжним засобом у готівковому обігу.

Суттєва відмінність між цими видами грошових знаків полягає у різних механізмах їх емісії і порядку випуску в обіг та вилучення з обігу.

Випуск банкнот зумовлює кредитна емісія центрального банку. Банківські білети надходять у сферу обігу у зв'язку з видачею кредиту. А погашення кредиту зумовлює вилучення грошових знаків з обігу. Якщо емісію грошових знаків здійснює Міністерство фінансів (його скарбниці), то за формою вони є казначейськими білетами.

Емісія казначейських білетів використовується для покриття бюджетних витрат і допускається, як правило, в умовах глибокої кризи державних фінансів.

Монета являє собою злиток металу, що має встановлені законодавством форму, масу, склад металу, певні зображення і надписи, номінал та її вартість.

4. **Валютний курс** — це співвідношення, за яким одна валюта обмінюється на іншу, або “ціна” грошової одиниці однієї країни, яка визначена в грошовій одиниці іншої країни. Валютний курс використовується для обміну валют під час здійснення валютних та інших економічних операцій.

5. **Регламентація готівкового та безготівкового грошового обігу** включає:

— визначення сфери застосування готівкового і безготівкового розрахунків;

— встановлення режиму використання грошей на рахунках;

— застосування форм розрахунків;

— способи і порядок здійснення платежів та ін.

Центральний банк здійснює контроль за грошовим обігом, забезпечує стабільність грошової одиниці, регламентує правила виконання безготівкових платежів, визначає способи і порядок проведення платежів.

Грошова система держави забезпечує правову і організаційну базу для розробки та реалізації грошово-кредитної політики.

4.2. Види грошових систем

В результаті розвитку товарного виробництва і властивих йому економічних відносин поступово змінилися, удосконалилися і набували різних форм грошові системи. В історичному аспекті класифікація грошових систем відбувалася за різними критеріями.

1. Залежно від форми, в якій функціонують гроші, виділяють такі види грошових систем:

- систему металевого обігу;
- систему паперово-кредитного обігу.

Система металевого обігу функціонувала в той період, коли грошовий метал безперервно перебував в обігу і виконував всі функції грошей, а банкноти були розмінними на метал.

Металеві грошові системи виступали у двох формах: біметалізму і монометалізму. Біметалізм — це грошова система в якій роль загального еквівалента законодавчо закріплена за двома металами: золото і срібло.

Монети цих металів карбувалися і оберталися на рівних умовах, а банкноти підлягали обміну на обидва ці метали також на рівних умовах.

Система паперово-кредитного обігу являє собою грошові системи, за яких обіг обслуговують грошові знаки у паперовій та металевій формах. У них внутрішня вартість не відповідає номіналу. Такі грошові системи регулюються державою, яка бере на себе зобов'язання щодо забезпечення сталості емітованих від її імені грошових знаків.

Сучасній грошовій системі властиві такі риси:

- а) втрата прямого і опосередкованого зв'язку із золотом внаслідок витіснення його з внутрішнього і зовнішнього обігу;
- б) випуск грошей в обіг відбувається не лише з метою здійснення кредитування суб'єктів господарювання, але і для кредитування держави;
- в) розширення безготівкового обігу і зменшення готівкового;
- г) розвиток хронічної інфляції;
- д) здійснення державного регулювання грошового обігу;
- е) відміна офіційного золотого вмісту банкнот і незабезпечення їх розміну на золото.

2. Залежно від ступеня втручання держави в економічні відносини грошові системи можуть бути:

- ринковими;
- неринковими.

Для ринкових грошових систем характерна перевага економічних методів та інструментів регулювання грошового обігу. Такі системи властиві країнам з

ринковою економікою. Неринковим грошовим системам властиві переваги адміністративних неринкових методів регулювання грошового обігу. Це проявляється перш за все у штучному розмежуванні загального обігу на готівкову та безготівкову сфери. Такі грошові системи відповідають командно-адміністративним економічним системам.

3. За характером регулювання національної валютної системи грошові системи можуть бути:

- відкритими;
- закритими.

Для відкритих грошових систем характерне мінімальне втручання держави у регулювання валютних відносин в середині країни. Воно виражається процесом додаткового регулювання валютного ринку, повній конвертованості валюти, ринковому механізму формування валютного курсу.

Таке регулювання можливе за умови достатнього розвитку та відкритості економіки країни.

Закриті грошові системи характеризуються значною кількістю валютних обмежень. Вони проявляються в адміністративному регулюванні валютного ринку, неконвертованості валюти і штучному формуванню валютного курсу. Такі грошові системи характерні для країн із закритою економікою.

Сучасна грошова система України має ринковий характер. Вона формувалася в процесі ринкової трансформації економіки, розвитку грошового ринку та його інфраструктури.

4.2 Державне регулювання грошового обороту і місце в ньому фінансово-бюджетної та грошово-кредитної політики

Однією з таких гарантій вважається законодавче забезпечення кожному економічному суб'єкту таких прав і свобод:

- свободу підприємництва, у тому числі вільний перелив капіталу;
- захист приватної власності, у тому числі захист прав кредитора та грошових заощаджень;
- свободу торгівлі, у тому числі захист від монополізації цін та ринків;
- свободу при укладанні договорів та захист прав учасників договірного процесу;
- свободу споживання та захист прав споживача від недобросовісного продавця;
- вільний вибір професії і місця роботи.

Сьогодні всі визнають, що для реалізації свого впливу на економіку держава повинна розробляти відповідну економічну політику. Зблизились позиції і щодо цілей цієї політики. Ними визнаються:

- забезпечення певного рівня економічного зростання;
- забезпечення максимальної зайнятості;
- контроль над інфляцією з метою її мінімізації та стабілізації цін;
- урівноваження активів і пасивів платіжного балансу.

Для досягнення вказаних цілей економічна політика передбачає широкий спектр заходів, які впливатимуть на економічне життя суспільства.

Умовно їх можна розділити на чотири групи:

- структурна політика;
- політика конкуренції;
- соціальна політика;
- кон'юнктурна політика.

Перші три групи заходів передбачають вирішення відносно вузьких, локальних завдань. Так, **структурна політика** передбачає надання субсидій чи інших стимулів активізації розвитку відносно відсталих регіонів (регіональна політика) чи певних галузей, секторів виробництва (секторальна політика).

Політика конкуренції передбачає заходи антимонопольного характеру, вільного ціноутворення, доступу на ринки всім підприємцям, установлення особливих правил взаємовідносин там, де вільна конкуренція утруднена — в енергетиці, сільському господарстві, тощо.

Соціальна політика передбачає заходи, спрямовані на забезпечення соціальної рівності та забезпеченості всіх членів суспільства шляхом часткового перерозподілу доходів.

Особливе місце в економічній політиці займають заходи, що належать до **кон'юнктурної політики**, яка реалізується через регулятивний вплив держави на ринкову кон'юнктуру, на співвідношення сукупного попиту і сукупної пропозиції на ринках. Оскільки сукупний платоспроможний попит формується і реалізується в грошовій формі у процесі формування, розподілу і використання національного доходу, кон'юнктурна політика забезпечується насамперед державним регулюванням грошового обороту.

Економічна політика держави					
Політика конкуренції	Структурна політика	Соціальна політика	Кон'юнктурна політика		
			Фіскально-бюджетна політика	Грошово-кредитна політика	Політика прямого впливу

Рис. 4.2. Структура загальноекономічної політики держави і місце в ній грошово-кредитної політики

4.3 Грошово-кредитна політика, її цілі та інструменти

Сутність монетарної політики - визначення її як комплексу взаємозв'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених суспільних цілей, заходів щодо регулювання грошового обороту, які здійснює держава через центральний банк.

Об'єктами, на які найчастіше спрямовуються регулятивні заходи монетарної політики, є такі змінні грошового ринку:

- пропозиція (маса) грошей;
- ставка процента;
- валютний курс;
- швидкість обігу грошей та ін.

В Україні головним суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк. Крім нього, у виробленні грошово-кредитної політики беруть участь інші органи державного регулювання економіки — Міністерство фінансів, Міністерство економіки, безпосередньо уряд, Верховна Рада.

Світова практика монетарної політики нагромадила значний досвід використання певних інструментів грошово-кредитного регулювання економічних процесів. Усі їх можна поділити на дві групи:

- інструменти опосередкованого впливу на грошовий ринок та економічні процеси;
- інструменти прямого впливу.

До першої групи належать: операції на відкритому ринку, регулювання норми обов'язкових резервів, процентна політика, рефінансування комерційних банків, регулювання курсу національної валюти.

До другої групи відносять: установлення прямих обмежень на здійснення емісійно-касових операцій; введення прямих обмежень на кредитування центральним банком комерційних банків; установлення обмежень чи заборони на пряме кредитування центральним банком потреб бюджету; прямий розподіл кредитних ресурсів, що надаються комерційним банкам у порядку рефінансування, між пріоритетними галузями, виробництвами, регіонами тощо.

Показник фактичного стану монетизації валового продукту звичайно розраховують як частку від ділення обсягу грошової маси, що є в обороті на кінець року, до номінального річного обсягу ВВП:

$$K_m = M / \text{ВВП}$$

де K_m — рівень монетизації;

M — маса грошей на кінець року, взята за агрегатом МЗ;

ВВП — річний номінальний обсяг валового внутрішнього продукту.

Запитання для самоконтролю та самопідготовки

1. Що таке грошова система, чим вона відрізняється від таких понять, як грошовий оборот, грошові відносини?
2. Чому грошова система визначається загальнодержавними законами?
3. Перелічіть складові грошової системи і коротко охарактеризуйте кожную з них.
4. Як поділяються грошові системи залежно від форми функціонування грошей?
5. Які ви знаєте форми металевих грошових систем?
6. Як відрізняються різновиди біметалізму?

7. Що є спільного і відмінного між грошово-кредитною політикою і фінансово-бюджетною політикою щодо їх впливу на розвиток економіки?

8. У чому полягають відмінності між методами прямого та опосередкованого регулювання грошового обороту?

9. Як визначається показник монетизації ВВП і яке його економічне значення?

5. Інфляція та грошові реформи

5.1 Сутність, види та закономірності розвитку інфляції

5.2. Економічні та соціальні наслідки інфляції

5.3. Державне регулювання інфляції

5.4 сутність та види грошових реформ

5.1 Сутність, види та закономірності розвитку інфляції

Наведемо декілька визначень інфляції:

Інфляція — це тривале і швидке знецінення грошей внаслідок зростання їх маси в обігу.

Інфляція — процес знецінення грошей, котрий проявляється, як постійне підвищення загального рівня цін у результаті перевантаження сфери обігу грошовою масою, незабезпеченою матеріальними цінностями.

Інфляція — це знецінення паперових грошей, що супроводжується зростанням цін на товари і послуги.

Інфляція — процес утворення відносного надлишку грошової маси в обігу, що супроводжується некерованою зміною масштабу цін, який призводить до розладу економіки в країні.

Останнє з наведених визначень трактує виникнення інфляції в результаті стихійної зміни масштабу цін, що впливає на розбалансованість економіки. Воно дає можливість сформулювати методологічний підхід до вирішення практичних завдань держави з подоланням розбалансованості економіки шляхом застосування відповідних економічних і адміністративних методів впливу з метою досягнення стабілізації цін і наступного постійного контролю за його змінами.

Трактування інфляції як знецінення грошей через зростання цін, яке найбільш поширене, не дає відповіді на такі запитання:

1) Чи можна вважати зростання цін на товари й послуги єдиною ознакою інфляції?

2) Чи можлива інфляція без зростання цін?

3) Чи виникає інфляція за будь-яких темпів зростання цін на товари й послуги?

4) Чи можлива інфляція за будь-яких причин зростання цін?

Наведені запитання свідчать про неправомірність ототожнення інфляції із звичайним підвищенням цін. Інфляція являє собою складне соціально-економічне явище. Вона можлива і без зростання цін. Останнє відбувається, якщо знецінення грошей набуває форми хронічного товарного дефіциту за умови

встановлення державою фіксованих цін на товари й послуги. У цьому випадку грошова одиниця формально може не знецінюватися, але знецінюються в цілому грошові доходи економічних суб'єктів через заощадження. Ці заощадження можуть бути витрачені на купівлю дефіцитних товарів. Вони можуть бути частково втрачені, як це відбулося в колишньому СРСР, або відкладені на задоволення споживчого попиту.

Якщо заощадження набувають великих обсягів, виникає так зване інфляційне збільшення. Під його тиском держава безпосередньо планово підвищує ціни або опосередковано, через зміну масштабу цін, як це відбулося в 1961 р. в процесі зміни грошей в СРСР. Отже, і без прямого зростання цін суспільство може пережити прояви і важкі наслідки інфляції.

Це зумовлено порушенням рівноваги між товарним і грошовим обігом і знеціненням грошей у формі їх товарного забезпечення. Немає однозначної відповіді про темпи зростання цін і їх вплив на інфляційні процеси. Якщо зростання цін є короточасним, зокрема сезонним, і змінюється наступним їх частковим зниженням, то інфляційні наслідки незначні.

Важко визначити інфляцію і процес тривалого підвищення цін, якщо воно досить повільне і малопомітне. Таке зростання цін компенсується підвищенням ефективності діяльності. В економічній літературі воно розглядається, як особливий вид інфляції.

Розглядаючи питання можливості інфляції за будь-яких причин зростання цін, економісти не однозначні. Зростання цін можливе і за умови зростання виробничих витрат. Виходить, що зростання витрат виробництва сприяє зростанню цін, а це в свою чергу зумовлює збільшення маси грошей в обігу. Таку інфляцію називають інфляцією витрат і надають їй відносно самостійного статусу, як об'єктивного і прогресивного явища.

Індекс споживчих цін (ІСЦ) характеризує зміну в часі загального рівня цін на товари і послуги, які купує населення для особистого споживання. Цей показник найчастіше використовується для характеристики інфляції, оскільки він досить точно виражає не тільки економічні, а й соціальні аспекти інфляції, зокрема її вплив на рівень життя населення, а тому його називають ще індексом вартості життя.

Визначається ІСЦ за вартістю певного законодавчо зафіксованого набору товарів і послуг («споживчого кошика»), обчисленою у ринкових цінах базового і поточного періоду.

Індекс цін на засоби виробництва (цін виробника) характеризує зміну в часі загального рівня цін на засоби виробництва, які купують юридичні особи для виробничого споживання. Цей індекс виражає зростання оптових цін, темпи якого не завжди збігаються з темпами зростання роздрібних цін, за якими визначається ІСЦ.

Дефлятор ВВП характеризує зміну в часі загального рівня цін на всі товари і послуги, що реалізовані кінцевим споживачам. Це найбільш широкий показник, який характеризує інфляційні зміни всіх цін. Тому дефлятор ВВП

може помітно відхилитися від ІСП та ЩВ, оскільки він точніше враховує реальну структуру особистого і виробничого споживання, ніж попередні індекси.

Визначається дефлятор ВВП теж за формулою агрегатного індексу цін Ласпейреса.

За формами прояву інфляції можна виділити:

- цінову інфляцію, що проявляється у формі зростання цін;
- інфляцію заощаджень, коли знецінення грошей проявляється у зростанні вимушених заощаджень при зафіксованих державою цінах і доходах;
- девальвацію, за якої знецінення грошей проявляється у падінні їх курсу до іноземних валют.

За темпами знецінення грошей звичайно виділяють три види інфляції:

- повзучу, що характеризується прискореним зростанням маси грошей в обороті без помітного підвищення чи з незначним зростанням цін — до 5% на рік;
- помірну, відкриту, яка проявляється у прискоренні знецінення грошей у формі зростання цін, що коливається в межах 5—20% на рік. Така інфляція стає відчутною для економічних суб'єктів, і вони починають вживати адаптаційних заходів.

— галопуюча інфляція, коли зростання цін досягає 20—50%, а інколи 100% на рік. Для цього виду інфляції характерне стрибкоподібне, вкрай нерівномірне зростання цін, яке важко передбачити і яке не піддається регулюванню.

— гіперінфляція, що характеризується надзвичайно високими темпами зростання цін — більш як 100% на рік. На цій стадії гроші починають втрачати свої функції, купюри низьких номіналів та розмінна монета зникають з обігу, падає роль грошей в економіці, поширюється бартер.

У найбільш загальному вигляді причини інфляції можна вивести з формули відомого «рівняння І. Фішера» $M \cdot V = Q \cdot P$.

Тобто зростання цін може бути спровокованим зростанням маси грошей (M), прискоренням обігу грошей (V) і скороченням фізичного обсягу виробництва (Q). З огляду на те, що швидкість грошей визнається відносно стабільною, основними причинами зростання цін можуть бути збільшення M, зменшення Q чи обидва чинники одночасно. Амплітуда коливання Q визначається більш об'єктивними чинниками і тому є значно меншою, ніж амплітуда коливання M. Звідси ключовим, найбільш результативним чинником впливу на динаміку рівня цін є зміна маси грошей в обороті. Оскільки зміна M залежить від динаміки пропозиції грошей, то вважається, що вирішальним чинником інфляції є нарощування пропозиції грошей.

5.2. Економічні та соціальні наслідки інфляції

Інфляція призводить до відчутних негативних наслідків у багатьох сферах суспільного життя, насамперед у соціальній та економічній.

У соціальній сфері інфляція створює передумови для перерозподілу доходів між окремими найманими працівниками та підприємцями на користь

підприємців. Зростання цін на товари і послуги як прояв інфляції сприяє збільшенню прибутків господарських суб'єктів і зменшує реальні доходи робітників, службовців та інших верств населення, які змушені купувати товари за зростаючими цінами. Водночас підприємці не лише реалізують, але й купують товари, а працівники не лише купують товари, а й продають свій товар — робочу силу. Ціни на товари, які купують підприємці, та ціни на робочу силу в період інфляції також зростають. Тому виграші або втрати від інфляції можуть мати різні соціальні групи. Все залежить від темпів зростання цін на товарному і ресурсному ринках. Якщо, наприклад, ціни на робочу силу зростають повільніше від цін на споживчі товари, що є найхарактернішим, то матеріальне становище робітників погіршується.

Особливо негативно інфляція впливає на людей, що живуть за свої заощадження. Внаслідок інфляції ці заощадження знецінюються або зникають зовсім.

Досить негативні наслідки інфляції в економічній сфері. Особливо відчутний її вплив на сферу виробництва, торгівлю, грошово-кредитну систему, державні фінанси, валютну систему, платіжний баланс держави.

Інфляція спричиняє диспропорційність розвитку виробництва. Позичкові капітали спрямовуються здебільшого в галузі із швидким зростанням цін і відволікають їх з інших галузей. Це призводить до застою виробництва та його занепаду. Коливання цін посилюють економічні ризики інвестицій.

Останнє викликає скорочення нових капітальних вкладень і затухання науково-технічного прогресу. Оскільки ціна робочої сили здебільшого зростає повільніше від ціни на засоби виробництва, то стає вигіднішим застосування ручної праці, ніж техніки.

В умовах інфляції скорочується платоспроможний попит населення.

Інфляція зумовлює звуження ринку збуту товарів народного споживання. Це викликає зниження темпів виробництва та їх обсягів. Капітали з виробництва відпливають у торгівлю, що посилює спекуляцію, збільшує кількість робочої сили в торгівлі.

В умовах інфляції депозитний відсоток не компенсує інфляційних втрат. Тому економічним суб'єктам стає вигідніше тримати свої активи в грошовій формі. Це негативно впливає на грошовий обіг і кредитні відносини. Відсотки за кредит підвищуються. Останнє призводить до зниження попиту на кредит. Одночасно звужується комерційний кредит.

В умовах гіперінфляції розвивається натуралізація обміну. Власники товарів здійснюють обмін на бартерних умовах, що прискорює інфляцію. На цій фазі інфляції посилюється попит на грошові знаки. Випереджуюче знецінення грошей порівняно зі збільшенням їх емісії призводить до зменшення реальної цінності грошової маси в обігу.

В умовах інфляції, коли знецінення грошей випереджає їх емісію, порушується баланс у фінансовій системі. Реальна вартість усієї суми державних доходів постійно зменшується. Тому держава змушена весь час вдаватися до емісії грошей. А це ще більше посилює інфляцію. Держава змушена скорочувати

свої витрати, здебільшого соціального характеру. Тому ще сильніше загострюється соціально-політична нестабільність у країні.

Негативний наслідок інфляції відбивається у зовнішньоекономічних зв'язках. Він проявляється здебільшого через падіння курсу національної валюти. В результаті купівельна сила грошей на внутрішньому ринку приходить у невідповідність до курсу національної валюти. Спроби державного регулювання валютних відносин призводять до формування ринкового і офіційного курсів що посилює спекуляцію на валютних ринках, стримує приплив іноземних інвестицій в економіку країни, погіршується платіжний баланс країни і її валютне становище. Все це підриває позиції держави на світовому ринку.

Аномалії впливу інфляції на соціально-економічний розвиток держави вимагають кардинальних заходів з метою її приборкання.

5.3. Державне регулювання інфляції

Сучасна економічна наука двояко оцінює вплив інфляції на соціально-економічний розвиток. Більшість економістів визнає позитивний вплив повзучої інфляції на соціально-економічний розвиток. І лише на вищих стадіях вона набуває руйнівного характеру. Тому основна мета державного регулювання полягає в тому, щоб стримувати інфляцію в розумних межах.

Уряди більшості країн прийняли ідею щодо регулювання інфляції — антиінфляційну політику.

Сучасна антиінфляційна політика проводиться за такими напрямками:

- політика дефляцій;
- політика доходів;
- інтеграційна антиінфляційна політика (поєднання політики дефляцій і політики доходів).

Політика дефляцій включає ряд методів обмеження платоспроможного попиту через фіскально-бюджетний і кредитно-грошовий механізм. Щоб зменшити надходження зайвих грошей в обіг, скорочуються державні витрати. Це, зокрема, витрати на субсидії підприємствам, на соціальні потреби, на військово-промисловий комплекс. З метою вилучення з обігу зайвих грошей, посилюється податковий тиск на доходи, а також здійснюється реалізація державних позик.

Важливим інструментом політики дефляцій вважається кредитна рестрикція та пряме лімітування випуску готівки грошей в обігу. Для цього підвищується облікова ставка центрального банку, здійснюється регулювання відсоткової ставки за пасивними й активними операціями комерційних банків, збільшується норма обов'язкових резервів та інші заходи, що скорочують банківське кредитування економіки і цим стримується зростання грошової маси та платоспроможний попит. Така політика може негативно впливати на економічний розвиток виробництва.

Політика доходів передбачає державний контроль за заробітною платою і цінами. Такий контроль зводиться до фіксації заробітної плати і цін на певному рівні (заморожування), або встановлення темпів їх зростання у певних межах.

Під впливом нових монетарних ідей більшість країн відмовляється від прямого втручання держави в ціни і заробітну плату. Вони спрямовують свої антиінфляційні заходи на створення сприятливих умов для функціонування законів ринку і стимулювання приватного підприємництва. Такі заходи включають проведення антимонопольної політики, заохочення ринкової конкуренції, скорочення державних витрат на субсидії малорентабельним і слабоконкурентним підприємствам, введення гнучкої податкової політики, стимулювання підприємницької активності, зростання грошових заощаджень населення тощо. Усі ці заходи позитивно впливають на розвиток виробництва, підвищення його ефективності та продуктивності праці.

5.4 Сутність та види грошових реформ

Серед комплексу заходів щодо оздоровлення і впорядкування грошового обороту особливе місце займають **грошові реформи**. Вони являють собою повну чи часткову перебудову грошової системи, яку проводить держава з метою оздоровлення грошей чи поліпшення механізму регулювання грошового обороту стосовно нових соціально-економічних умов чи одне і друге водночас.

Передусім слід зауважити, що в економічній літературі часто розрізняють грошові реформи у вузькому й широкому розумінні. У вузькому розумінні — це реформи, спрямовані на те, щоб зміцнити грошову систему без докорінної зміни самої системи. Грошові реформи, розглянуті під таким кутом з огляду на їх зміст, як правило, розрізняють такі:

1. Формальна грошова реформа, що зводиться найчастіше до простої заміни одного зразка купюр іншим. Приводом до цього є недостатня захищеність купюр старого зразка, або посилення масштабів її фальсифікації.

2. Грошова реформа, що ставить за мету зміну існуючого масштабу цін. Це так звана деномінаційна грошова реформа.

3. Грошові реформи конфіскаційного типу, тобто грошові реформи, що мають за мету безеквівалентне вилучення у населення і суб'єктів господарювання частини грошової маси. Зрозуміло, що такий тип грошової реформи здійснюється в короткі періоди часу, а її підготовка здійснюється таємно від громадян.

Досягнення як стратегічних, так і тактичних цілей передбачає певний механізм реалізації грошових реформ, конкретні методи їх здійснення.

За методом здійснення можна виділити такі грошові реформи:

— Реформи, що здійснюються шляхом реставрації. Суть цього методу полягає в тому, що знецінену грошову одиницю поступово зміцнюють, змінюючи співвідношення між грошовою і товарною масою, тобто акцент робиться на розвитку виробництва таким чином, щоб поступово грошова одиниця країни відображала більшу (за вартістю) сукупну товарну масу, ніж до початку реформи. Такий спосіб є найбільш прийнятним для суспільства, але він потребує значних зусиль і така реформа, як правило, здійснюється протягом тривалого часу. Прикладом можуть бути США, що використали цей метод,

відновлюючи і зміцнюючи свою грошову одиницю після громадянської війни 1861—1865 рр. На це вони витратили 14 років.

Довготривалість здійснення грошових реформ таким способом досить часто спонукає тих, хто її планує і здійснює, до використання ще так званої дефляції. Остання полягає в тому, що частина грошової маси вилучається з грошового обігу і знищується. У такий спосіб це зміцнює зусилля суспільства щодо відновлення статусу грошової одиниці. Звісно, знищення частини грошових знаків може здійснювати тільки держава, а вилучити їх з обігу без відповідного еквівалента вона не може. Це робить дефляцію найбільш прийнятним прийомом грошової реформи для всіх верств суспільства.

— Складним, але таким, що мав місце в історії грошових реформ методом, є метод уведення паралельних валют. Суть цього методу полягає в тому, що введення нової грошової одиниці здійснюється поступово і вона певний час діє поряд зі старою грошовою одиницею, сфера функціонування якої поступово звужується. Це складний шлях реформування сфери грошового обігу, він завжди має конфіскаційну спрямованість, незалежно від того оголошено про це офіційно, чи ні. Справа в тому, що та грошова одиниця, яка ще діє, але вже приречена на зникнення, швидко втрачає сферу своєї дії і, по суті, частину коштів у населення таким чином конфіскують.

Структурні (повні) грошові реформи проводилися у період переходу від біметалізму до золотого монометалізму, від останнього — до системи паперово-грошового чи кредитного обігу. В усіх цих випадках потрібно не тільки замінити один вид грошей на інший, а й здійснити істотні структурні зміни в економіці, в державних фінансах, банківській і валютній системах тощо.

Реформи часткового типу торкаються тільки самої організації грошового обороту і зводяться до зміни окремих елементів грошової системи.

Сама база грошової системи та структура економіки і грошово-кредитних відносин залишаються незмінними. За таких реформ найчастіше змінюється масштаб цін, вид та номінал грошових знаків, механізм емісії грошей тощо.

Ці реформи, у свою чергу, можна класифікувати за повнотою здійснюваних змін у грошовій системі. Це **формальні реформи**, за яких купюри одного зразка замінюються на купюри іншого зразка, а масштаб цін (величина грошової одиниці) не змінюється; **деномінаційні реформи**, за яких також здійснюється деномінація грошей у бік збільшення грошової одиниці (масштабу цін).

За **одномоментних реформ** введення нових грошей в обіг здійснюється за короткий строк (7—15 днів), протягом якого технічно можливо обміняти старі гроші на нові.

За **реформ паралельного типу** випуск в оборот нових грошових знаків здійснюється поступово, паралельно з обігом старих знаків, і вони тривалий час функціонують одночасно і паралельно.

Запитання для самоконтролю та самопідготовки

1. Дайте визначення поняття інфляції. Які відмінності існують у трактуванні поняття інфляції?
2. Чи є відмінності в трактуванні суті інфляції кейнсіанцями і монетаристами?
3. Що таке критична точка розвитку інфляційного процесу?
4. У чому полягають причини інфляції. Чому М. Фрідман вважає, що інфляція скрізь і завжди є монетарним феноменом?
5. Чи будь-яке зростання цін є інфляцією? Чи зводиться інфляція тільки до зростання цін?
6. Що таке повзуча, галопуюча і гіперінфляція?
7. Дайте визначення поняття грошової реформи?
8. Які види грошових реформ Ви знаєте?

6. Валютний ринок та валютні системи.

- 6.1. Сутність валюти та валютних відносин. Конвертованість валюти
- 6.2. Валютний курс
- 6.3. Валютний ринок та його структура
- 6.4. Операції на валютному ринку
- 6.5 Валютні системи та валютна політика. Особливості формування валютної системи України
- 6.6 Платіжний баланс та золотовалютні резерви в механізмі валютного регулювання
- 6.7 Світова та міжнародна валютні системи

6.1. Сутність валюти та валютних відносин. Конвертованість валюти

Валюти як будь-яких грошових коштів, формування та використання яких прямо чи опосередковано пов'язано із зовнішньо-економічними відносинами.

Валютні цінності — платіжні документи (чеки, векселі, сертифікати, акредитиви тощо), фондові цінності (акції, облігації) та інші фінансові інструменти іноземного походження, а також аналогічні платіжні документи та фондові цінності національного походження, якщо вони перетинають митний кордон чи переходять у власність нерезидентів усередині країни.

Валюта класифікується за кількома критеріями:

- **національну валюту**, яка виражена в грошах, що емітуються національною банківською системою;
- **іноземну валюту**, виражену в грошах, що емітуються банківськими системами інших країн;
- **колективну валюту**, виражену в особливих міжнародних грошових одиницях, що емітуються міжнародними фінансово-кредитними установами і функціонують за міждержавними угодами.

За режимом використання валюти поділяються на:

- неконвертовані;
- конвертовані.

Неконвертованими є валюти, які неможливо вільно обміняти на іноземні валюти за ринковим курсом, їх ввіз та вивіз жорстко обмежується.

Конвертованими є валюти, які вільно обмінюються на валюти інших країн за курсом, що формується у встановленому порядку, і вільно вивозяться і ввозяться через кордон.

На практиці поняття «валюта» застосовується також для позначення того типу грошей, який буде використовуватися в тій чи іншій економічній операції, наприклад «валюта ціни», «валюта платежу», «валюта векселя» тощо. У таких випадках мова йде не про валютні кошти, а про валюту як грошову одиницю.

6.2. Валютний курс

Валютний курс — це співвідношення, за яким одна валюта обмінюється на іншу, або «ціна» грошової одиниці однієї країни, що визначена в грошовій одиниці іншої країни.

Установлення курсу називається котируванням валюти.

Валютний курс необхідний для:

- обміну валютами під час торгівлі товарами, послугами, у процесі руху капіталів та кредитів;
- порівняння цін світових та національних ринків, а також вартісних показників різних країн, виражених у національних або іноземних валютах;
- періодичної переоцінки рахунків в іноземній валюті фірм та банків.

Сучасні типи режимів валютних курсів у світовій валютній системі включають фіксований та плаваючий режими.

В умовах **фіксованого режиму** (fixed rate) валютний курс фіксується до однієї валюти або «кошика» валют.

Плаваючі курси (floating rate) змінюються залежно від попиту та пропозиції на валютному ринку.

Валютна інтервенція — це пряме втручання центрального банку або казначейства у валютний ринок. Вона зводиться до купівлі та продажу центральним банком або казначейством інвалюти. Центральний банк купує інвалюту, коли її пропозиція надмірна та курс низький, і продає, коли курс інвалюти високий. Таким способом обмежуються коливання курсу національної валюти.

Методами валютного регулювання, що використовуються традиційно, є **девальвація** та **ревальвація** — зниження та підвищення валютного курсу.

Причинами їх є інфляція та невірноваженість платіжного балансу, розрив між купівельною спроможністю грошових одиниць.

6.3. Валютний ринок та його структура

Успішний розвиток валютних відносин можливий за умови функціонування ринку, на якому можна вільно продавати та купувати валюту.

Валютний ринок — це економічні відносини, що виникають у процесі купівлі-продажу іноземних валют за курсом національної валюти, який складається на основі співвідношення попиту і пропозиції на ці валюти.

За економічним змістом валютний ринок являє собою частину грошового ринку, на якому врівноважується попит і пропозиція на валюту як специфічний товар. За призначенням і організаційною формою валютний ринок — це сукупність спеціальних установ і механізмів, які у взаємодії забезпечують вільний продаж і купівлю національної та іноземної валюти за співвідношенням попиту і пропозиції.

Валютний ринок має атрибути звичайного ринку: об'єкти і суб'єкти, та функціонування ринкового механізму з його елементами: попиту, пропозиції і ціни. Він характеризується особливою інфраструктурою та комунікаціями.

Об'єктом валютного ринку служать валютні цінності, зокрема іноземні, коли суб'єкти цього ринку купують чи продають їх за національну валюту, та національні, коли суб'єкти ринку купують чи продають ці валютні цінності за іноземну валюту. Оскільки на ринку одночасно відбувається продаж іноземної та національної валюти, то вони існують, як об'єкти валютного ринку.

Суб'єктами валютного ринку можуть виступати фізичні і юридичні особи, посередники — банки, брокерські контори, валютні біржі, які “зводять” продавців і покупців валюти та забезпечують організацію купівлі-продажу валюти. Основна мета діяльності всіх суб'єктів валютного ринку є отримання прибутку від своїх операцій.

За характером виконуваних операцій і ступенем ризику валютний ринок включає такі суб'єкти:

а) господарські суб'єкти, які купують і продають валюту, необхідну для забезпечення своєї комерційної діяльності. В основному це експортери й імпортери;

б) інвестори, які вкладають капітал у валютні цінності з метою отримання відсоткового доходу;

в) спекулянти, які постійно купують і продають валюту задля отримання доходу від різниці в їх курсі. Професійними спекулянтами виступають валютні дилери. Ними можуть бути і фізичні, і юридичні особи;

г) хеджери, які здійснюють операції на валютному ринку як захист від несприятливої зміни валютного курсу;

д) посередницькі банки, брокерські контори, біржі тощо.

Провідне місце серед посередників валютного ринку займають банки. Вони ведуть рахунки в національній та іноземній валютах, мають розвинуту систему комунікацій і їм досить зручно виконувати доручення клієнтів з купівлі-продажу валюти. Вони постійно торгують валютою в середині країни та за її межами.

Особливості попиту і пропозиції на валютному ринку зумовлені тим, що об'єктом та інструментом купівлі-продажу тут виступають грошові кошти різної національної належності. Тому попит на іноземну валюту одночасно є пропозицією національної валюти, а пропозиція іноземної валюти є одночасно попитом на національну валюту.

Ціною на валютному ринку виступає валютний курс. Він являє собою вартісне співвідношення двох валют, або “ціну” грошової одиниці однієї країни,

вираженої в грошових одиницях іншої країни або в міжнародних платіжних засобах.

Залежно від організації торгівлі валютою валютний ринок поділяється на біржовий та позабіржовий.

На біржовому ринку торгівля валютою здійснюється організовано на спеціальному місці, що називається валютна біржа. Організатори біржі за свої послуги отримують великі доходи у формі комісійних. Тому цей вид торгівлі все більше поступається місцем позабіржовій валютній торгівлі. Тут продавці і покупці вступають у прямі зв'язки між собою. В Україні міжбанківська валютна біржа перестала існувати з 2000 р. Тепер торгівля валютою здійснюється через міжбанківський валютний ринок.

Валютний ринок має свою структуру. Він включає національні ринки, міжнародні ринки і світовий ринок.

Національні валютні ринки функціонують у більшості країн світу. Вони обмежуються економічним простором конкретної країни і регулюються її національним валютним законодавством.

Міжнародні валютні ринки сформувалися в тих країнах, в яких до мінімуму зведені обмеження на валютні операції. Такі ринки в основному регулюються міждержавними угодами, традиціями та домовленістю учасників цих ринків.

Світовий валютний ринок поєднує окремі міжнародні ринки і працює практично цілодобово. З початку доби відкриваються азійські ринки (в містах Токіо, Гонконг, Сінгапур тощо), а після їх закриття працюють європейські ринки (в містах Париж, Лондон тощо), а під кінець дня — ринки американського континенту. Завдяки цьому будь-який суб'єкт валютного ринку може будь-коли, зв'язавшись з центром, здійснити операції з купівлі-продажу валюти.

За характером операцій валютний ринок поділяється на ринок конверсійних операцій (перетворення або заміна на еквівалентній основі рівновеликих цінностей шляхом їх обміну) та ринок депозитно-кредитних операцій, на якому купівля валюти здійснюється шляхом її залучення на депозитні вклади на узгоджені строки та наступний продаж у формі надання кредитів на різні строки.

За видами конвертованості операцій валютний ринок включає:

а) ринок касових операцій, на якому купівля-продаж валюти відбувається в умовах поставки її не пізніше другого робочого дня з дня укладання угоди за курсом, узгодженим у момент її підписання;

б) ринок ф'ючерсних операцій, де торгівля відбувається за угодою, що передбачає оплату валюти через певний час після укладання угоди за ціною, наперед визначеною в контракті. Метою торгівлі на цьому ринку є отримання різниці в курсі валют з моменту укладання угоди до моменту її оплати;

в) ринок опціонів — це торгівля, що здійснюється з відстрочкою поставки валюти на термін, який перевищує два робочих дні за біржовою угодою чи контрактом з наданням права (але не зобов'язання) купувати або продавати

валюту на певних умовах у майбутньому з фіксацією ціни на час укладення угоди або на час придбання валюти. Перший продавець опціону несе безумовне та невідкладне зобов'язання щодо виконання умов опціонного контракту. Кожен покупець опціону має право відмовитися у будь-який момент від придбання валюти. Претензії щодо неналежного виконання чи невиконання зобов'язань опціонного контракту можуть пред'являтися лише емітенту.

За територіями розміщення світові валютні ринки поділяються на європейські, азіатські, північноамериканські тощо. За характером оплати валютний ринок поділяється на ринок безготівкових валютних операцій і ринок готівкових валютних операцій.

Валютний ринок має виконувати покладені на нього функції. Основні з них такі:

- а) забезпечення умов для проведення валютної політики держави та створення для цього відповідних механізмів;
- б) суб'єктам валютних відносин мають бути створені належні умови для своєчасного проведення розрахунків. Це сприяє розвитку зовнішньої торгівлі;
- в) діяльність всіх учасників валютних відносин має бути прибутковою;
- г) формування і балансування попиту і пропозиції валюти і регулювання валютного курсу;
- д) страхування валютних ризиків;
- е) диверсифікація валютних резервів (розширення номенклатури валютних коштів, які використовуються, як резерв).

6.4. Операції на валютному ринку

Валютний ринок виконує свої функції за допомогою властивих йому валютних операцій. Під валютними операціями розуміється процес переміщення валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку.

Операції валютного ринку класифікуються за такими трьома ознаками.

1. За терміном здійснення платежів з купівлі-продажу валюти валютний ринок включає касові операції, або операції з негайною оплатою, та строкові операції, тобто операції з відстрочкою оплати на термін, що перевищує два робочих дні.

2. За механізмом проведення валютні операції включають:

а) Операції спот — це валютні угоди на короткотермінову (до 48 год.) доставку валюти із негайною оплатою. Угода укладається за поточними цінами (курсами) на день її підписання, а обмін валюти — наступного дня після підписання угоди;

б) Операції своп — це купівля іноземної валюти з негайною оплатою національною валютою і з умовою подальшого зворотного викупу;

в) Форвардні операції — це різновид строкових операцій, що полягає у купівлі-продажу валюти між двома суб'єктами з наступним передаванням її в обумовлений строк і за курсом, визначеним у момент укладання контракту. Вони здійснюються здебільшого на позабіржовому міжбанківському ринку.

г) Ф'ючерсні операції — це також різновид строкових операцій, в яких два контрагенти зобов'язуються купити або продати певну суму валюти у певний час за курсом, встановленим в момент укладання угоди. Ці угоди здійснюються на біржах і під їх контролем.

д) Опціонні операції, як різновид строкових операцій, за якими складається особлива угода, що надає одному з контрагентів ринку право купити чи продати певну суму валюти в установлений строк і за узгодженим сторонами курсом. Угодою передбачається можливість відмови покупцем, але обов'язком продавця;

е) Валютний арбітраж являє собою купівлю-продаж іноземних валют з наступною зворотною угодою для отримання різниці валютних курсів в часі або за рахунок різниці в курсах різних валют та різних ринків.

3. Класифікація операцій за формою їх проведення включає готівкові і безготівкові операції.

4. Класифікація за масштабами операцій виділяє оптові операції, які здійснюються між банками, та роздрібні, які відбуваються між банком та його клієнтами.

5. За цільовим призначенням:

- операції з метою одержання валюти для здійснення платежів за міжнародними розрахунками;

- операції з метою страхування від валютних ризиків (операції хеджування);

- операції з метою одержання прибутку або спекулятивні операції.

6.5 Валютні системи та валютна політика. Особливості формування валютної системи України

Валютна система — це організаційно-правова форма реалізації валютних відносин у межах певного економічного простору.

Як організаційно-правове явище **національна валютна система** складається з цілого ряду елементів. Основними з них є:

1. Назва, купюрність та характер емісії національної валюти.

2. Ступінь конвертованості національної валюти.

3. Режим курсу національної валюти.

4. Режим використання іноземної валюти на національній території в загальному економічному обороті.

5. Режим формування і використання державних золотовалютних резервів.

6. Режим валютних обмежень, які вводяться чи скасовуються законодавчим органом залежно від економічної ситуації в країні.

7. Регламентація внутрішнього валютного ринку і ринку дорогоцінних металів.

8. Регламентація міжнародних розрахунків та міжнародних кредитних відносин.

9. Визначення національних органів, на які покладається проведення валютної політики, їхніх прав та обов'язків у цій сфері.

Такими органами в Україні є:

- Кабінет Міністрів України;
- Національний банк України;
- Державна податкова адміністрація;
- Державний митний комітет;
- Міністерство зв'язку України.

Названі державні органи та комерційні банки створюють інфраструктуру валютної системи. Центральним органом є Національний банк України як орган державного валютного регулювання і контролю.

Контроль за валютними операціями, які проводяться на території України, здійснюють органи Державної податкової адміністрації. Контроль за дотриманням правил переміщення валюти через митний кордон України здійснюють органи Державного митного комітету. Контроль за дотриманням правил поштових переміщень та пересилки валютних цінностей через Державний кордон проводять органи Міністерства зв'язку України.

Організація валютної системи пов'язана з розробкою і реалізацією валютної політики. Важливим призначенням національної валютної системи є розроблення і реалізація державної валютної політики як сукупності організаційно-правових та економічних заходів у сфері міжнародних валютних відносин, спрямованих на досягнення визначених державою цілей. У її формуванні беруть участь Кабінет міністрів України, Адміністрація Президента та Верховна Рада України.

Валютна політика являє собою сукупність організаційно правових та економічних заходів у сфері міжнародних валютних відносин, спрямованих на досягнення визначених державою цілей. Кінцевою метою валютної політики є стратегічні цілі монетарної політики. Вони пов'язані із забезпеченням збільшення зайнятості, виробництва ВВП та стабілізації цін.

Механізм валютної політики ув'язується з проміжними і тактичними цілями монетарної політики.

Крім загальномонетарних цілей валютна політика має свої специфічні цілі. Вони проявляються у валютній сфері, зокрема:

- а) лібералізація валютних відносин у державі;
- б) забезпечення збалансованості платіжного балансу та стабілізація джерел надходження іноземної валюти на національний ринок;
- в) забезпечення високого рівня конвертованості національної валюти;
- г) захист інвестицій (національних та іноземних) у країні;
- д) забезпечення стабільності національної валюти.

Реалізація валютної політики забезпечується законодавчим регулюванням валютних відносин та контроль за їх виконанням.

6.6 Платіжний баланс та золотовалютні резерви в механізмі валютного регулювання

Платіжний баланс — це співвідношення між валютними платежами економічних суб'єктів даної країни (резидентів) за її економічними межами та валютними надходженнями їм з-за економічних меж країни (від нерезидентів) за певний період часу (рік, квартал, місяць).

За формою платіжний баланс являє собою статистичний звіт про надходження валютних коштів у країну та про витрачання їх за певний період у розрізі окремих статей, країн, груп країн. За економічним змістом — це макроекономічна модель, що характеризує стан та динаміку зовнішньоекономічних відносин даної країни з зовнішнім світом.

Золотовалютні резерви — це запаси іноземних фінансових активів та золота, які належать державі і перебувають у розпорядженні органів грошово-кредитного регулювання і можуть бути реально використані на регулятивні та інші потреби, що мають загальноекономічне значення.

6.7 Світова та міжнародна валютні системи

Світова валютна система — це спільно розроблена державами та закріплена міжнародними угодами форма реалізації валютних відносин.

Складовими світової валютної системи є:

- форми міжнародних засобів платежу: золото, національні валюти, міжнародні валютні одиниці — СДР, ЕКЮ, Євро. (СДР — скорочено від Special Drawing Rights, ЕКЮ — European Community Unit.);
- уніфікований режим валютних паритетів та курсів;
- умови взаємної конвертованості валют;
- уніфікація правил міжнародних розрахунків;
- режим валютних ринків та ринків золота;
- міжнародні валютно-фінансові організації;
- міжнародне регулювання валютних обмежень.

Світова валютна система у своєму розвитку пройшла кілька етапів. Першою світовою валютною системою була система, заснована на золотому стандарті. Вона сформувалася наприкінці ХІХ та початку ХХ ст. і характеризувалася сукупністю національних валютних систем. В цей період платіжний обіг обслуговувався переважно золотом. Обмін національних валют на іноземні не мав обмежень, існував вільний її ввіз і вивіз з країн.

Після першої світової війни на зміну золотому стандарту прийшов механізм золотодевізного стандарту (роль еквівалента стали виконувати золоті монети). У період світової економічної кризи (1927-1933 рр.) єдиний золотодевізний стандарт розпався і єдина світова валютна система перестала існувати.

3 грудня 1945 р. почав діяти третій етап валютно-фінансового устрою.

На міжнародній валютно-фінансовій конференції країн антигітлерівської коаліції, що відбулася у липні 1944 р. у м. Бреттон-Вудсі (США), були узгоджені основні принципи валютно-фінансового устрою, відомого як **третя світова**, або **Бреттон-Вудська, валютна система**. Ця угода почала діяти з грудня 1945 р. після підписання її 35 країнами.

Основою Бреттон-Вудської системи стала система золотовалютного стандарту, яка згодом трансформувалася у систему золото-долларового стандарту.

Основні характерні риси Бреттон-Вудської валютної системи:

- поряд із золотом як світові резервні та розрахункові валюти використовуються дві національні валюти — долар США та (у значно меншому обсязі) англійський фунт стерлінгів;
- створення Міжнародного валютного фонду (МВФ);
- офіційні курси валют установлювалися через визначення їхнього золотого вмісту (масштабу цін) і відповідно до цього твердо фіксувалися відносно долара США;
- міждержавне регулювання валютних відносин здійснювалося головним чином через посередництво МВФ.

Цей етап проіснував до 1 січня 1970 р., тобто до початку функціонування СПЗ (спеціальні права запозичень). Роль золота у міжнародній валютній системі обмежувалася. У цій одиниці виражалися курси національних валют та оцінювалися валютні резерви.

З 15 серпня 1971 р. припинено розмін долара США на золото, а з квітня 1978 р. функціонує четвертий етап світової валютної системи. З цього часу юридично закріплено демонетизацію золота.

Сучасна світова валютна система має характер паперово-валютної системи. Провідна роль у світовій валютній системі до цього часу належала долару США. Щоб протистояти монополії долара у світовій валютній системі, у березні 1979 р. утворилася міжнародна (регіональна) валютна система — Європейська валютна система (ЄВС). Її основна мета полягала у досягненні стабільності та створення єдиної валюти для членів європейської валютної системи. З 1 січня 1999 р. в одинадцяти Європейських країнах з п'ятнадцяти, що входили тоді до Європейського союзу, запроваджена єдина валюта євро.

Основні переваги введення євро такі:

- а) зниження операційних витрат на конверсійні операції;
- б) розширення фінансових ринків;
- г) зростання ліквідності фінансових інструментів;
- д) зменшення валютних ризиків в процесі здійснення економічних операцій;
- е) спрощення міжнародних фінансових операцій;
- є) зростання конкуренції на світовому валютному ринку. Переваги функціонування валюти євро будуть сприяти розвитку міжрегіонального співробітництва.

Запитання для самоконтролю та самопідготовки

1. Чим поняття «валюта» відрізняється від поняття «гроші»?
2. Чи правомірно валюту ототожнювати з грошима у функції світових грошей? Обґрунтуйте свою відповідь.

3. Які види валют Ви можете назвати? За яким критерієм визначено кожний з видів валют, названий Вами?

4. Поясніть поняття «валютні відносини» і назвіть їх учасників (суб'єктів). Чи обмежуються валютні відносини тільки зовнішньоекономічними відносинами?

5. Що таке конвертованість валюти, які види конвертованості валюти Ви знаєте?

6. Яке економічне значення має вільна конвертованість валюти? У чому вона проявляється?

7. Що таке валютний курс, які види валютних курсів Ви знаєте?

8. Що таке валютна система, валютна політика, валютне регулювання?

9. Що таке платіжний баланс? Які статті платіжного балансу автоматично не врівноважуються? За рахунок яких джерел здійснюється балансування платіжного балансу?

10. Що таке золотовалютні резерви, яке їх економічне призначення та склад?

11. Визначте поняття та основні елементи світової та міжнародної валютних систем.

РОЗДІЛ 2. КРЕДИТ І КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ

7. Необхідність і сутність кредиту

7.1 Економічна сутність кредиту

7.2. Функції кредиту

7.3. Стадії та закономірності руху кредиту

7.4. Принципи кредитування

7.5. Види кредиту

7.6. Роль кредиту у розвитку економіки

7.1 Економічна сутність кредиту

У ринковій економіці гроші перебувають у постійному русі. Тимчасово вільні кошти надходять на ринок позичкових капіталів, акумулюються в кредитно-фінансових установах і далі розміщуються в тих галузях економіки, де в них є нагальна потреба. Це досягається завдяки особливій формі руху грошей – кредиту.

Кредит виник безпосередньо з потреб виробництва внаслідок процесів обміну товарів. Необхідність продати вироблений товар іноді наштовхувалась на проблему відсутності грошей у покупця. Виходом ставав продаж товару з відстрочкою платежу, тобто в кредит. Отже, кредит розвинувся безпосередньо на підставі функції грошей як засобу платежу, в результаті розриву в часі між наданням товару і їх оплатою в процесі купівлі-продажу. Сам термін “кредит” походить від латинського слова *credere*, що означає довіряти, або *credo* — вірю.

Саме довіра служить основою кредитних відносин, однією з найважливіших передумов виникнення кредиту.

Кредит — це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з переданням один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності.

Основними ознаками відносин, що становлять сутність кредиту, є такі:

- учасники кредитних відносин повинні бути економічно самостійними;
- кредитні відносини є добровільними та рівноправними;
- кредитні відносини не змінюють власника цінностей, з приводу яких вони виникають;

- кредитні відносини є вартісними, оскільки виникають у зв'язку з рухом вартості;

- нееквівалентність кредитних відносин значно посилює в механізмі їх реалізації роль чинника платності, за яким позичальник повертає власникові більшу масу вартості, ніж сам одержує від нього.

Кредитори — це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності (чи розпорядженні) вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам. Кредиторами можуть бути фізичні особи, юридичні особи (підприємства, організації, установи, урядові структури тощо), держава.

Позичальники — це учасники кредитних відносин, які мають потребу в додаткових коштах і одержують їх у позичку від кредиторів.

7.2. Функції кредиту

Внутрішня суть кредиту проявляється в його структурі, закономірностях руху, формах і видах функціонування. Водночас кредит активно взаємодіє із зовнішнім середовищем, з непов'язаними кредитними процесами в економіці і соціальній сфері та відповідно на них впливає.

Функції кредиту характеризуються його призначенням у відтворювальному процесі і тією роллю, яку він виконує у суспільстві. Функції кредиту являють собою специфічний прояв їх суті. Вони відображають ознаки, які відрізняють кредит від інших економічних категорій. Кредит виконує такі функції:

- перерозподільну функцію;
- функцію забезпечення потреб обігу у платіжних засобах;
- контрольну функцію;
- функцію капіталізації вільних грошових коштів.

Перерозподільна функція ґрунтується на суті кредиту, як форми зворотного руху вартості та тій ролі, яку виконує кредит в економічній системі, тобто у переміщенні грошових коштів між окремими суб'єктами на умовах повернення, строковості і платності. Матеріальні і грошові ресурси, які були розподілені і передані у власність економічним суб'єктам, через кредит перерозподіляються і спрямовуються на тимчасове користування іншими

суб'єктами. Ці ресурси не змінюють первинного права власності. Такий перерозподіл характеризується двома обставинами:

а) кошти вивільнені в одних ланках процесу відтворення спрямовуються в інші ланки, що сприяє розширенню виробництва;

б) вивільнені кошти через кредит спрямовуються у ті ланки суспільного виробництва, за результатом діяльності яких передбачається зростання попиту і отримання більших прибутків. Це сприяє можливості до запровадження нової техніки, прогресивної технології виробництва, підвищення його ефективності.

Завдяки перерозподільній функції кредиту створюються умови для руху коштів фізичних і юридичних осіб у сфері суспільного виробництва. Узгодження вивільнення ресурсів у одних економічних суб'єктів і використання іншими сприяє підвищенню ефективності виробництва, економічному і ефективному використанню фінансових ресурсів. Здійснення безготівкових розрахунків шляхом кредитування відбувається без участі готівкових грошових коштів, вони погашаються шляхом задоволення взаємних вимог за умови зустрічних платежів.

Функцію забезпечення потреб обігу у платіжних засобах називають ще функцією заміщення та емісійною функцією. В цій функції кредит створює необхідні умови для ефективного регулювання грошового обігу. За допомогою кредиту у цій функції забезпечується своєчасність розрахунків, що безпосередньо впливає на підвищення ефективності суспільного виробництва.

Контрольна функція кредиту забезпечує контроль за дотриманням умов та принципів надання кредиту з боку суб'єктів кредитної угоди. Одночасно банк здійснює попередній, поточний і наступний контроль за діяльністю позичальника. Це дає можливість мінімізувати кредитний ризик, реалізувати цільовий характер кредиту, стимулює позичальника раціонально й ефективно використовувати кредитні ресурси.

Функція капіталізації вільних грошових коштів пов'язана з трансформацією вільних грошових коштів у вартість, що дає доход, тобто у позичковий капітал. Така трансформація забезпечується через зворотний рух кредиту та його платність. Вільна вартість, що передається у формі кредиту, не змінює власника. Вона приносить йому доход, тобто набуває форми позичкового капіталу.

7.3. Стадії та закономірності руху кредиту

Рух позиченої вартості можна назвати відтворювальним і виразити формулою:

ВВ — НП — ОП ... ВП ... ВК — ПК — ОК,

де ВВ — формування вільної вартості у кредиторів;

НП — розміщення вільних коштів у позички;

ОП — одержання додаткових коштів позичальником;

ВП — використання позичальником одержаних коштів на свої потреби;

ВК — вивільнення коштів з обороту позичальника;

ПК — повернення позичальником коштів кредитору;

ОК — одержання кредитором коштів, наданих у позичку.

Виходячи з цієї формули, можна виділити такі етапи відтворювального руху кредиту:

1-ша стадія — формування вільної вартості як джерела надання позичок (операція ВВ);

2-га стадія — розміщення вільної вартості в позичку (операції НП—ОП);

3-тя стадія — використання позичальником коштів, одержаних у тимчасове розпорядження (операція ВП);

4-та стадія — вивільнення використаних позичальником коштів з його обороту або формування в нього доходів, достатніх для повернення позички (операція ВК);

5-та стадія — повернення позичальником вартості кредитору (операції ПК—ОК) та сплата процента. На цьому етапі завершується рух позиченої вартості і закінчуються відносини між кредитором і позичальником щодо даної позички.

На мікроекономічному рівні основними закономірностями руху кредиту є:

— зворотність руху вартості, що передана в позичку;

— тимчасовість перебування позиченої вартості в обороті позичальника;

— збереження позиченої вартості в процесі руху і повернення її до кредитора в повному обсязі.

На макроекономічному рівні закономірності руху кредиту проявляються в такому:

— кількісні параметри розвитку кредиту (за динамікою зростання кредитних вкладень) повинні бути адекватними динаміці обсягів ВВП;

— оскільки кожна позичкова операція є двоякою — як вимога і як зобов'язання, як актив і як пасив, загальні суми кредитних вкладень і позичених ресурсів у макро-масштабах завжди балансуються;

— зворотність і платність кредиту робить його найбільш адекватним ринковим умовам інструментом фінансування зростання капіталу в реальному секторі економіки;

— платність кредиту і здатність приносити дохід обом його суб'єктам визначають таку закономірність міжгалузевого руху кредиту, як спрямування коштів із галузей і секторів економіки з низькою рентабельністю у високорентабельні галузі, види виробництва.

7.4. Принципи кредитування

Основними, найбільш визнаними є такі принципи кредитування:

— цільове призначення позички;

— строковість передання коштів кредитором позичальнику;

— повернення позичальником коштів кредитору в повному обсязі;

— забезпеченість позички;

— платність користування позиченими коштами.

Принцип цільового призначення кредиту полягає у тому, що економічні суб'єкти, які мають намір вступати в кредитні відносини, повинні наперед чітко визначати мету використання коштів кредиту. Цю мету мають однаково розуміти і оцінювати обидві сторони кредитної угоди. Визнання мети призначення кредиту служить необхідною передумовою забезпечення кожною із сторін своїх інтересів та реалізації кредитних відносин.

Принцип строковості кредиту передбачає, що вільні кошти кредитора передаються позичальнику на конкретно визначений час. Цей строк мають узгодити сторони в момент вступу у кредитні відносини. Строковість впливає із цільового призначення кредиту. Строки кожного окремого кредиту визначаються залежно від тривалості кругообігу капіталу позичальника, у формуванні якого беруть участь кошти кредиту. Економічне обґрунтування визначення строку кредиту має важливе значення для забезпечення інтересів суб'єктів кредитних відносин, ефективності використання коштів кредиту та зведення до мінімуму кредитного ризику.

Принцип повернення кредиту означає, що позичальник зобов'язаний повернути всю отриману суму кредиту. Цей принцип впливає із принципу строковості і з ним тісно пов'язаний. Визначення строку кредиту в момент укладання угоди не гарантує його повернення у визначений строк. Якщо навіть кредит буде погашено у встановлений термін, це ще не означає повернення всієї вартості. Інфляція може знецінити грошову одиницю та основну суму кредиту. У цьому разі повернення номінальної суми кредиту означає втрату частини вартості. Тому суб'єкти кредиту можуть передбачати спеціальні заходи щодо забезпечення повернення кредиту в повному розмірі, зокрема: скорочення терміну кредиту, зміни ставки позичкового відсотка, застосування індексів інфляції (дефляції) тощо.

Принципи цільового спрямування та строковості кредиту часто виявляються недостатніми і кредит повертається не своєчасно і не в повному обсязі, або взагалі не повертається. Захисту кредитора від неповернення боргу платоспроможним позичальником служить **принцип забезпеченості кредиту**.

Забезпеченням кредиту може бути:

- застава,
- заклад,
- порука, гарантія

Застава — вид цивільного зобов'язання, відповідно до якого кредитор, в разі невиконання боржником зобов'язання має право на його певне рухоме чи нерухоме майно. Передача майна в заставу оформлюється відповідним договором. Предмет застави протягом терміну кредиту залишається у позичальника, однак може бути відчужений у разі невиконання ним своїх кредитних зобов'язань.

Заклад – це вид забезпечення кредиту рухомим майном, яке на період дії кредитного зобов'язання передається позичальником на зберігання кредитору або третій особі за вибором кредитора.

Порука - обов'язок поручителя (фізичної або юридичної особи) перед кредитором нести відповідальність за порушення боржником своїх зобов'язань. Порука виникає на базі договору поруки. Це зобов'язання поручителя (гаранта) перед кредитором здійснити платіж на його користь в межах зазначеної суми в разі, якщо позичальник не виконує своїх зобов'язань перед кредитором.

Порука є одним з найефективніших способів забезпечення зобов'язань за кредитними договорами. Найдавніший договір поруки, про який відомо сьогодні, був укладений ще у Месопотамії в 2750 році до н. е. На стародавній дощці записано, що фермер, якого призвали на службу до правителя не мав, відповідно, можливості доглядати власні поля. У зв'язку з цим, він уклав угоду з іншим фермером, який погоджувався обробляти його поля і сплачувати за таке право половину вирощеного врожаю. Для того, щоб гарантувати собі отримання вказаної плати, фермер-власник землі звернувся до місцевого купця, який поручився за фермера-орендаря. Таким чином було реалізовано суть договору поруки.

Договір поруки може бути укладено як між двома особами — поручителем та кредитором, так і між трьома — поручителем, кредитором і боржником (позичальником).

Платність кредиту означає, що позичальник повертає не лише основну суму боргу, а сплачує додаткові кошти у формі відсотка. Встановлення такого принципу має економічні підстави. Щоб зберегти своє фінансове становище на ринку, кредитор має утримувати плату за надані грошові кошти в кредит. Платність кредиту одночасно стимулює позичальника до виваженого рішення щодо доцільності отримання кредиту та ефективності використання коштів кредиту. У відсотковій ставці стикаються інтереси кредитора і позичальника.

Усі принципи кредитування тісно пов'язані між собою. Кожен з них впливає із суті кредиту. Але лише в комплексі всі ці принципи можуть сприяти практичній реалізації суті кредиту. Тому ефективність кредитування може бути забезпечена за обов'язковим дотриманням всіх його принципів.

7.5. Види кредиту

Кредит відноситься до історичних категорій, він розвивався і удосконалювався одночасно із розвитком суспільного виробництва. Для кожного з історичних періодів була характерна їм сукупність різних форм та видів кредитів.

Кредит може виступати у двох формах: товарній та грошовій.

Товарна форма історично передує його грошовій формі. Кредитні відносини у товарній формі виникають у разі продажу товарів чи послуг з відстрочкою платежу, при оренді майна (в тому числі лізинг), при погашенні боргів поставками товарів чи послуг.

Грошова форма кредиту застосовується значно більше, ніж товарна, бо перерозподіл вартості тут здійснюється у грошовому виразі. Кошти в грошовій формі кредиту використовуються не яке простий посередник в обміні, а як гроші, що здатні принести прибуток.

В сучасних умовах господарювання за суб'єктами кредитних відносин розрізняють наступні види кредитів:

- а) банківський;
- б) міжгосподарський, який включає комерційний кредит, дебіторсько-кредиторська заборгованість, аванси покупців, тимчасову фінансову допомогу, лізинг, облігаційні позики господарських суб'єктів, розміщені серед юридичних осіб і деякі інші;
- в) податковий кредит;
- г) державний кредит;
- д) міжнародний або зовнішньоекономічний кредит.

Банківський кредит має місце тоді, коли однією із сторін кредитної угоди виступає банк. В сучасних умовах господарювання банківський кредит є провідною формою кредиту. Об'єктом банківського кредиту виступає грошовий капітал, який відокремився від промислового капіталу. Тому він надається лише у грошовій формі. Кредитні відносини, що виникають із застосуванням банківського кредиту, поділяються на дві великі групи.

1. Отримання самим банком грошових коштів на кредитних умовах з метою формування своїх ресурсів (пасивні операції банків), які він має намір вкладати у різні активи (надання кредиту, купівля цінних паперів, іноземних валют, нерухомого майна тощо).

2. Кредити, які надає банк своїм клієнтам (активні операції банків), можна класифікувати за такими ознаки:

- а) за призначенням:
 - на виробничі цілі (юридичним особам під заставу необоротних та оборотних активів);
 - споживчий кредит (фізичним особам);
- б) за термінами користування:
 - короткострокові (до одного року);
 - середньострокові (від одного до трьох років);
 - довгострокові (понад трьох років);
- в) за забезпеченням:
 - забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами);
 - гарантовані (банками, фінансовими ресурсами чи майном третьої особи);
 - іншими забезпеченнями (поручительство, свідоцтво страхової організації);
 - незабезпечені (бланкові);
- г) за ступенем ризику:
 - стандартні;
 - нестандартні;
 - сумнівні;
 - незабезпечені;

- безнадійні;
- д) за методом надання:
 - одноразові;
 - перманентні (надаються клієнтам, що мають стабільні кредитні відносини з банком);
 - гарантійні (із заздалегідь обумовленим строками надання; за потребою тощо);
- е) за схемою надання:
 - за кредитною лінією;
 - револьверні (кредит, який автоматично поновлюється в межах обумовленого кредитною угодою розміру);
 - контокорентні (з відкриттям контокорентного рахунку позичальнику, який здійснює з цього рахунку всі платежі в межах встановленого ліміту);
 - овердрафт (крім поточного рахунку клієнту у разі потреби банк відкриває позичковий рахунок, з якого оплачуються всі розрахункові документи в межах ліміту);
- є) за строками погашення:
 - водночас;
 - на виплату;
 - за вимогою кредитора або за заявою позичальника;
 - по закінченні обумовленого періоду;
- ж) за характером і способом сплати відсотків:
 - з фіксованою відсотковою ставкою;
 - з плаваючою відсотковою ставкою;
 - сплата відсотків в міру використання кредитних коштів;
 - сплата відсотків одночасно з отриманням кредитних коштів (дисконтний кредит).

Міжгосподарський кредит — це форма перерозподілу вартості між функціонуючими господарськими суб'єктами за договірними умовами. Обсяг цього кредиту визначається, по-перше, розмірами резервних капіталів, які є у розпорядженні господарських суб'єктів кредиторів, і, по-друге, регулярністю надходження грошових коштів за рахунок реалізації товарів та можливістю перетворення наданого міжгосподарського кредиту в банківський.

Загалом існування міжгосподарського кредиту значною мірою зумовлюється недостатнім розвитком банківського кредиту.

Міжгосподарський кредит може мати такі форми:

1. Комерційний кредит — форма руху промислового капіталу і спосіб перетворення товарного капіталу у грошовий шляхом продажу товарів з відстроченням платежу та поверненням боргу грошима. Комерційний кредит є різновидом грошового кредиту. З одного боку він прискорює реалізацію товарів продавцем, а з другого — він надає можливість покупцю користуватися товаром до отримання коштів від реалізації товарів. Передавання товару в кредит може оформлятися векселем, або зовсім не оформлятися.

Розвиток комерційного кредиту має свої закономірності. Із зростанням обсягів виробництва продукції цей кредит розширюється, а зі зменшенням — звужується.

2. Дебіторсько-кредиторська заборгованість багато в чому подібна до комерційного кредиту, але не має таких трьох родових ознак кредиту: як добровільність, рівноправність та платність. Тому її можна називати кредитом досить умовно. Виникнення дебіторсько-кредиторської заборгованості відбувається всупереч волі сторін. Причиною її виникнення є розрив у часі між рухом натуральної і вартісної форм товару. На обсяги неплатежів впливає рівень договірної дисципліни, збалансованість грошової і товарної маси, розвиток кредитних відносин, податкова система тощо.

Причина неплатежів зумовлюється низькою ефективністю діяльності окремих господарських суб'єктів, порушенням нормального кругообігу капіталу та недотриманням договірної і платіжної дисципліни.

3. Аванс — величина грошових коштів, наданих в рахунок майбутніх платежів за товарно-матеріальні цінності (виконання робіт і надання послуг) з метою забезпечення гарантії їх отримання покупцем чи з метою гарантування її купівлі.

Аванс є одним із джерел формування оборотних активів господарського суб'єкта, який його отримав. За користування авансом відсоток не нараховується, якщо інше не передбачено договором між сторонами.

4. Тимчасова фінансова допомога. Вона може надаватися вищою організацією або партнерами за умови її повернення і, як правило, без нарахування відсотків. Вона може надаватися господарським суб'єктам, які тимчасово опинилися у скрутному фінансовому становищі. З метою надання такої допомоги можуть створюватися спеціальні резерви.

5. Лізинг виступає міжгосподарським кредитом тоді, коли лізингодавцем виступає спеціалізована лізингова фірма. Якщо в її ролі виступає банк, то лізинг вважається різновидом банківського кредиту у необігові активи. Лізинг можна вважати кредитом досить умовно. З економічного погляду він має з кредитом такі спільні ознаки: наявність довіри між сторонами лізингової угоди, передавання власності у тимчасове користування, платність користування власністю. Об'єкт лізингу переходить у власність лізингоотримувача після повного погашення кредиту.

6. Облігаційні позики. До них відносяться позики, які розміщуються господарськими суб'єктами серед юридичних осіб, що оформляються облігаціями. Чинним законодавством України дозволяється всім господарським суб'єктам випускати свої облігації і розміщувати їх на грошовому ринку. Водночас вони мають свої обмеження. Так, акціонерні товариства можуть випускати свої облігації лише у розмірі, що не перевищує 25% їх статутного капіталу.

Податковий кредит надається фінансовими органами на основі кредитної угоди, укладеної між господарськими суб'єктами і податковою

адміністрацією. Цей кредит надається господарським суб'єктам за місцем їх реєстрації для сплати податків.

Державний кредит має місце коли одним із його учасників (позичальник або кредитор) виступає держава в особі Уряду або місцевих органів самоврядування. В сучасних умовах переважно держава виступає у ролі позичальника. На відміну від банківського кредиту, державний кредит (якщо держава виступає позичальником) не має конкретного цільового призначення. Він використовується для вирішення загальнодержавних чи місцевих проблем: покриття дефіциту державного бюджету, надання допомоги, в т.ч. у формі кредиту окремим суб'єктам господарювання чи категоріям населення.

Державний кредит може бути внутрішнім та зовнішнім. Державний кредит реалізується випуском облігацій внутрішніх чи зовнішніх державних або муніципальних позик та оформленням казначейських зобов'язань.

Міжнародний (зовнішньоекономічний) кредит — це переміщення позичкового капіталу з однієї країни в іншу. Суб'єктами міжнародного кредиту виступають банки, суб'єкти господарювання, держава, населення. Суб'єктами цього кредиту можуть виступати також міжнародні валютно-фінансові організації.

Міжнародний кредит функціонує у різних формах залежно від організаційно-правової форми і правового статусу суб'єкта, який надає кредит. Залежно від суб'єктів, що беруть участь у міжнародних кредитних відносинах, розрізняють фірмовий, банківський та урядовий кредити.

Фірмовий кредит за своєю сутністю подібний комерційному кредиту на міжнародному рівні. Однією стороною таких кредитних відносин виступає суб'єкт іншої країни.

Банківським вважається кредит, коли однією стороною кредитних відносин виступає банк. В Україні міжнародні банківські кредити в основному отримують комерційні банки та спільні з іноземними інвесторами господарські суб'єкти.

Урядовий кредит може надаватися урядом однієї країни уряду іншої країни в межах укладеної між ними угоди. Він може виступати у формі розміщення урядом своїх цінних паперів на зарубіжних фінансових ринках.

Міжнародний кредит поділяється на фінансовий, що надається у грошовій формі, та комерційний, який надається у товарній формі.

7.6. Роль кредиту у розвитку економіки

Кредит відіграє важливу роль у розвитку економіки держави. З його допомогою швидко переміщуються тимчасово вільні грошові кошти між суб'єктами господарювання, галузями економіки, регіонами держави та між державами. Це дає можливість у короткі терміни здійснювати переорієнтацію виробництва, допомагає збільшувати обсяг виготовлення продукції, забезпечувати безперебійність кругообігу основного й обігового капіталу, уникати кризових явищ та здійснювати оздоровлення економіки.

Кредит є також важливим джерелом формування необоротних і оборотних активів суб'єктів господарювання і служить засобом збільшення їх прибутку. Завдяки кредиту відбувається швидкий процес капіталізації прибутку і, відповідно, концентрації виробництва. Без кредитної підтримки практично неможливо забезпечити швидке і цивілізоване становлення фермерських господарств, підприємств малого і середнього бізнесу, впровадження інших видів підприємницької діяльності на внутрішньому і зовнішньому ринках. Важлива роль належить кредиту у задоволенні тимчасової потреби в грошових коштах галузей із сезонним характером виробництва (виробництво сільськогосподарської продукції, торфодобування, вирощування і вилов риби, заготівля лісу та ін.). Без кредитних ресурсів вони практично не можуть функціонувати.

За допомогою кредиту активно впливають на обсяг і структуру грошової маси в обороті, платіжний оборот, швидкість обігу грошей в державі. Створюючи різні форми безготівкових грошей, кредит забезпечує формування бази для прискорення безготівкових розрахунків, зокрема у зв'язку із застосуванням сучасних інформаційних технологій. Цим забезпечується зменшення кількості готівкових грошей в обігу, скорочуються витрати суспільства на виготовлення, випуск в обіг, перевезення, облік та зберігання грошових знаків.

Підвищення ефективності суспільного виробництва в Україні, функціонування і створення необхідної інфраструктури господарювання неможливо забезпечити без використання і подальшого удосконалення кредиту і кредитних відносин. Водночас ефективність кредиту і кредитної політики значною мірою визначається застосуванням параметрів кредитних відносин: величини позикового відсотка, умов доступу до отримання кредиту, рівня кредитного ризику, терміну кредитування тощо. Параметри кредитування мають стимулювати кінцеві результати діяльності товаровиробників (позичальників).

Запитання для самоконтролю та самопідготовки

1. Що є загальноекономічною причиною необхідності кредиту?
2. Які передумови виникнення кредитних відносин?
3. Яку абстракцію застосовуємо для того, щоб довести, що необхідність у кредиті залежить від коливань у джерелах формування капіталу?
4. Яка суперечність вирішується з допомогою кредиту?
5. У чому сутність кредиту? Які існують дискусії щодо сутності кредиту?
6. За якими ознаками відносини між економічними суб'єктами можна віднести до кредитних?
7. Що є спільного між кредитом та грошима, кредитом та фіскально-бюджетними відносинами?
8. Які існують сутнісні відмінності між кредитом та грошима?
9. У чому полягають сутнісні відмінності між кредитом та фіскально-бюджетними відносинами?
10. Які функції кредиту забезпечують практичній його реалізації?

11. Кредит — явище статички чи динаміки? Обґрунтуйте свою відповідь.
12. Які стадії Ви можете виділити у відтворювальному русі кредиту?
13. Назвіть основні закономірності руху кредиту на мікро- і на макрорівнях.
14. Назвіть основні принципи організації кредитних відносин.
15. Дайте характеристику формам та видам кредиту.
16. Дайте обґрунтування економічним межам та закономірностям розвитку кредиту.
17. Розкрийте роль кредиту у розвитку економіки суспільства.
18. Сформулюйте основні риси розвитку кредиту в умовах транзитної економіки України.

8. Фінансові посередники грошового ринку

- 8.1 Сутність, призначення та види фінансового посередництва
- 8.2 Банки, як провідні суб'єкти фінансового посередництва. Функції банків.
- 8.3. Небанківські фінансово кредитні установи
- 8.4. Банківська система. Її функції та принципи побудови

8.1 Сутність, призначення та види фінансового посередництва

За характером зв'язку між продавцем (кредитором) і покупцем (позичальником) грошовий ринок розділяють на два сектори:

а) сектор прямого фінансування (без посередників). Тут кредитори і позичальники самостійно вирішують всі питання купівлі-продажу грошей;

б) сектор непрямого (опосередкованого) фінансування. Тут, крім кредитора і позичальника, функціонують посередники. Вони спочатку мобілізують у себе ресурси, які пропонуються на ринку, а потім продають їх кінцевим покупцям від свого імені. Такі посередники створюють власні зобов'язання і вимоги, які можуть бути самостійним інструментом грошового ринку.

Діяльність з акумуляції вільного грошового капіталу та розміщення його серед позичальників називається **фінансовим посередництвом**. Найпоширенішим є поділ фінансових посередників на дві групи:

- банки;
- небанківські фінансово-кредитні установи, які інколи називають ще спеціалізованими фінансово-кредитними установами чи парабанками.

Усі фінансові посередники функціонують на єдиному грошовому ринку і з одним і тим самим об'єктом — вільними грошовими коштами.

Фінансові посередники відіграють важливу роль у функціонуванні грошового ринку, а через нього і в розвитку економіки в цілому. Їх економічне призначення полягає у забезпеченні позичальників і кредиторів, яких називають базовими суб'єктами ринку, найбільш сприятливих умов для їх діяльності.

Економічні суб'єкти (кредитори і позичальники) можуть будувати свої взаємовідносини безпосередньо між собою, не звертаючись до посередників.

Але організація таких відносин і для них, і для суспільства загалом була б дорожчою, уповільненою, більш ризикованою і не досить зручною. Переваги фінансового посередництва проявляються у наступному:

а) широкі можливості для кожного окремого кредитора розмістити вільні кошти в доходні активи. Для позичальника з'являється можливість мобілізувати додаткові кошти, необхідні для вирішення виробничих, споживчих чи інших завдань і так само повернути їх кредитору. Для цього кредитору необхідно звернутися до будь-якого посередника і розмістити у нього свої кошти, а позичальнику необхідно звернутися до того самого посередника і отримати кредит. При цьому позичальнику зовсім не потрібно шукати конкретного власника коштів. Достатньо лише необхідний розвиток мережі фінансових посередників;

б) скорочення витрат базових суб'єктів ринку (кредиторів і позичальників) на формування вільних грошових коштів, розміщення їх у доходні активи та надання кредиту. Останнє зумовлено тим, що, по-перше, кредитор і позичальник зменшують свої витрати на пошук один одного. По-друге, скорочуються витрати з оцінки фінансового стану, кредитоспроможності, надійності та інших показників потенційних клієнтів. Водночас кредитору необхідно оцінювати надійність самого фінансового посередника;

в) зниження фінансових ризиків для базових суб'єктів грошового ринку, так як значна їх частина перекладається на посередників;

г) урізноманітнюються відносини між кредиторами і позичальниками шляхом надання додаткових послуг, які беруть на себе посередники. Це, зокрема, страхування кредитора від різних ризиків, задоволення потреб у пенсійному забезпеченні тощо.

8.2 Банки, як провідні суб'єкти фінансового посередництва. Функції банків.

Під терміном “банк” слід розуміти установу, яка створена для залучення грошових коштів і розміщення їх від свого імені на умовах повернення, платності і строковості, та здатну впливати на пропозицію грошей через грошово-кредитний мультиплікатор.

Серед фінансових посередників провідна роль належить банкам. Це зумовлено такими їх перевагами:

а) на банки випадає більша частина фінансових ресурсів у перерозподілі позичкових коштів на грошовому ринку, ніж на будь-який інший вид фінансових посередників;

б) банки за своїм функціональним призначенням беруть участь у формуванні пропозиції грошей і безпосередньо впливають на ринкову кон'юнктуру. Інші посередники такої можливості не мають. Крім того, діяльність банків з пропозиції грошей впливає на становище всіх посередників на грошовому ринку. Банки ведуть рахунок всіх інших посередників, сприяють формуванню їх грошових фондів, здійснюють розрахунково-касове

обслуговування і через це можуть впливати на діяльність всіх інших посередників;

в) банки надають різноманітні послуги економічним суб'єктам. Інші посередники спеціалізуються лише на окремих фінансових операціях, здебільшого з обмеженою сферою їх функціонування. Тому можливості впливу на грошовий обіг і економіку загалом у банків значно ширші, ніж у будь-якого іншого виду небанківських посередників;

Банківська діяльність пов'язана з виконанням таких трьох посередницьких операцій:

- прийом грошових вкладів від клієнтів;
- надання клієнтам кредитів і створення нових платіжних засобів;
- здійснення розрахунків між клієнтами.

Комплекс названих трьох операцій вважається визначальною ознакою центральних і комерційних банків. Указані три види операцій називають базовими. Вони створюють первинну сферу банківської діяльності.

На практиці банківські посередники, крім названих трьох базових операцій, можуть виконувати багато інших операцій, таких як інвестиційні операції, інкасація і перевезення грошових цінностей, ведення рахунків клієнтів у національній та іноземних валютах, видача гарантій і поручительств, управління грошовими коштами та цінними паперами за дорученням клієнтів тощо.

У разі виконання банком, крім трьох базових операцій, ще й інших не базових операцій, його називають універсальним. Але якщо він виконує не всі базові операції, а лише одну чи дві з них, то, очевидно, він не є банком у повному розумінні цього слова. Це лише частина банку і в цьому разі його називають спеціалізованим.

Якщо посередник грошового ринку не виконує жодної із трьох наведених операцій, він належить до небанківських фінансових посередників.

Визначення суті банку через його операції поширюється на всі види банків, тобто на центральні і комерційні. Центральні банки приймають депозити, видають кредити і здійснюють розрахунки, але взаємовідносини їх поширюються не на господарські суб'єкти, а лише на банки. Останнє не змінює ситуації, за якою центральний банк підпадає під вимоги базових банківських ознак.

Як самостійні суб'єкти грошового ринку, банки виконують певні економічні функції. У цих функціях конкретизується суть і призначення банків.

Банки виконують такі функції:

- трансформаційну;
- емісійну.

Трансформаційна функція банків зумовлена посередницькою місією банків взагалі і їх особливим місцем серед фінансових посередників зокрема. Полягає вона в зміні (трансформації) таких якісних характеристик грошових потоків, що проходять через банки, як рівень ризикованості, строковість, обсяги та просторове спрямування.

Трансформація ризиків полягає в тому, що банківська діяльність пов'язана з високим ризиком. Але, вживаючи відповідних заходів, банки можуть звести ці ризики для своїх вкладників та акціонерів до мінімуму. До таких заходів належать: диференціація відсоткових ставок залежно від ризикованості кредитів, страхування депозитів, диверсифікація активних операцій тощо.

Трансформація строків означає, що в процесі мобілізації короткострокових коштів у великих розмірах та їх постійне поновлення, банки мають можливість спрямовувати частину цих коштів у довгострокові кредити і на довгострокові активи. Це вигідно і банкам, і позичальникам, і кредиторам за таких обставин:

- банки отримують вищий прибуток за розміщення коштів;
- позичальники мають можливість профінансувати свої довгострокові проекти;
- кредитори отримують більші доходи на вклади.

Трансформація обсягів капіталів проявляється в тому, що банки, мобілізуючи великі обсяги грошових коштів із невеликих вкладів, мають можливість профінансувати масштабні проекти. Без банків невеликі грошові кошти могли б залишатися розпорошеними і використовуватися з низькою ефективністю.

Просторова трансформація характеризується тим, що кошти мобілізуються банком з багатьох регіонів країни та з інших країн, а їх спрямування здійснюється на фінансування проектів одного регіону, одного об'єкта чи країни. Завдяки цьому розширюються географічні можливості грошового ринку. Він перетворюється у міжнародний і світовий. Це полегшує балансування попиту і пропозиції на грошовому ринку у будь-якому місці світового ринку.

Емісійна функція банків полягає в тому, що тільки вони можуть створювати додаткові платіжні засоби і спрямовувати їх в оборот, збільшуючи пропозицію грошей, або ж вилучати їх з обороту, зменшуючи пропозицію грошей. Цю функцію виконує як центральний банк, емітуючи готівкові та депозитні гроші, так і комерційні банки, емітуючи депозитні гроші через механізм грошово-кредитного мультиплікатора.

8.3 Небанківські фінансово кредитні установи

Важливу роль в акумуляції вільного грошового капіталу та його розміщення серед позичальників відіграють небанківські (пара-банківські) фінансово-кредитні установи.

Посередницька діяльність небанківських фінансово-кредитних установ не охоплює операцій, що визнаються базовими банківськими операціями. Тому законодавством всіх країн їм дається інший статус порівняно з банком. Вони характеризуються вузькою спеціалізацією за формою мобілізації вільних грошових коштів за умовами договору — договірні фінансові посередники та за умовами продажу посередником своїх цінних паперів — інвестиційні фінансові посередники.

Небанківська фінансова установа — це юридична особа, яка відповідно до законодавства України не є банком, надає одну або кілька фінансових послуг та внесена до Державного реєстру фінансових установ у порядку, установленому законодавством України.

Фінансові посередники класифікуються за видами послуг, які вони надають своїм клієнтам. До небанківських фінансових установ належать:

- кредитні спілки,
- ломбарди,
- лізингові компанії,
- довірчі товариства,
- страхові компанії,
- установи накопичувального пенсійного забезпечення,
- інвестиційні фонди і компанії,
- інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг.

Кредитна спілка — неприбуткова організація, заснована фізичними особами та їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Кредитна спілка є фінансовою установою, виключним видом діяльності якої є надання фінансових послуг, передбачених Законом України «Про кредитні спілки».

Кредитні спілки створюються з метою акумуляції заощаджень своїх членів та їх взаємного кредитування. Об'єднання громадян у кредитні спілки може здійснюватися за професійною, релігійною, територіальною або іншими ознаками, тобто ініціаторами їх утворення можуть виступати відповідно підприємства, профспілки, церковні громади, місцеві органи самоврядування. Спільність інтересів осіб, що формують кредитну спілку визначається потребами у дохідному розміщенні власних коштів та можливості оперативного отримання кредиту на власні потреби.

Ресурси кредитних спілок формуються за рахунок вступних пайових внесків членів, а також їхніх подальших періодичних вкладів. У США, наприклад, кредитні спілки випускають акції особливого роду, що еквівалентні за змістом ощадним вкладам. Крім того, кредитні спілки можуть користуватися кредитами комерційних банків, а також випускати власні боргові зобов'язання.

Активні операції кредитних спілок полягають у видачі позик своїм членам на різноманітні споживчі потреби. Забезпеченням виданих кредитів служать різні види майна та доходів. Не залучені у позичкові операції кошти кредитні спілки можуть депонувати на окремих рахунках в комерційних банках або ж інвестувати їх у короткострокові державні боргові зобов'язання.

Основна відмінність кредитних спілок від інших кредитно-фінансових установ полягає у тому, що кредитні спілки здійснюють операції практично тільки для своїх членів.

Батьківщиною кредитних спілок вважається Німеччина, а їх батько — Фрідріх Вільгельм Райффайзен, який у селі Фламерсфельд розпочав свою

кредитово-кооперативну діяльність у 1849-му році. Його «кредитова кооператива» для сільських жителів, відома у всьому світі як «райффайзенка», несла фінансову допомогу незаможним селянам-фермерам, яких тоді немилосердно використовували лихварі. В Україні першому ощадно-позичковому товаристві дав початок у 1871 Григорій Галаган у селі Сокиринцях Прилуцького повіту Полтавської губернії (тепер: Срібнянського району Чернігівської області); в Галичині перше кредитове товариство під назвою «Віра» заснував Теофіл Кормош у 1894 в місті Перемишль.

В незалежній Україні перші кредитні спілки відновили свою діяльність в 1992 році (створено перші 2 кредитні спілки в м. Кривий Ріг та м. Стрий (Львівська область). Відновлення кредитних спілок відбувалося за підтримки української діаспори з Канади та США.

1993 року Указом Президента було затверджено «Тимчасове положення про кредитні спілки», яким кредитні спілки відносилися до громадських організацій, які надавали фінансові послуги. 90 ті роки ХХ століття характеризувалися створенням великої кількості кредитних спілок (біля 850).

20 грудня 2001 року було прийнято Закон України «Про кредитні спілки», який визначив правовий статус кредитної спілки та модель її роботи.

Особливістю діяльності кредитної спілки є те, що вона має право надавати лише кредитні послуги та приймати грошові внески виключно фізичним особам своїм членам.

Страхова компанія — це юридична особа, яка залучає кошти клієнтів під певні зобов'язання і сплачує цим клієнтам визначену суму коштів у разі настання страхового випадку. Страхові компанії ідіграють важливу роль як на ринку фінансових послуг, так і на ринку цінних паперів, виступаючи там поряд з інститутами спільного інвестування та пенсійними фондами в ролі великих інституційних інвесторів.

Своїм корінням страхування сягає в глибину віків; спочатку воно зосереджувалось на розподілі ризику, пов'язаного з рухом вантажів та з позиками. Один із перших страхових полісів, що дійшли до наших днів, є поліс на страхування вантажу, який перевозився з Марселя до Тріполі (Сирія). Ставка премії за цим полісом встановлювалась у розмірі 5 %.

Страхові внески використовуються страховими компаніями для придбання державних та корпоративних облігацій, акцій, заставних та інших цінних паперів. Основними активами страхових компаній є цінні папери. Інвестиційна діяльність страхових компаній жорстко регламентується (як і діяльність інших інституційних інвесторів). Вони можуть зосередити великі кошти для подальшого їхнього інвестування. Страхові компанії як посередники мають такі можливості акумулювати й професійно інвестувати капітал, які недоступні для окремих інвесторів. З цієї причини рівень розвитку страхової системи впливає на загальний рівень розвитку фінансової системи і на інвестиційну діяльність у цілому.

Обсяги вкладень страхових компаній у розвинутих країнах світу перевищують вкладення загальноновизнаних інституціональних інвесторів –

банків та інвестиційних фондів, оскільки основним джерелом одержання прибутку для страхової організації більшості цивілізованих країн є не збирання страхових платежів, а інвестиційна діяльність.

Ломбард — спеціалізована кредитна установа, яка надає короткотермінові позики під заставу (заклад) особистого майна позичальника.

Залежно від спеціалізації, у ломбардах приймають дорогоцінний метал, побутові речі, також можна закласти нерухомість. Здаючи річ у ломбард, її можна викупити через деякий час, але й можна втратити назавжди. Працівник ломбарду оцінить техніку чи коштовність, складе контракт-розписку та виплатить гроші. Після експертизи речей клієнту називають суму, яку може виплатити ломбард і, якщо вона задовольняє клієнта, укладають договір.

У документі зазначається річ, яка заставляється, її оціночна вартість, термін застави, сума, яку позичальник має заплатити через обумовлений час.

Ломбард нараховує певні відсотки на надану у кредит суму. Залежно від політики ломбарду, до відсоткової ставки може входити сума користування позикою, зберігання, страхування.

Пенсійні фонди – це державні чи приватні організації, що утворюються для забезпечення населення коштами на період після виходу на пенсію (виплати пенсій). Вони утворюються за рахунок внесків працюючих і підприємців, володіють досить значними сумами грошових коштів, які вкладають в акції та облігації різних підприємств.

Приватні пенсійні фонди можуть функціонувати як самостійні підприємницькі структури та як структурні підрозділи організацій чи установ, які їх створили (комерційних банків, страхових організацій тощо). Тимчасово вільні грошові кошти приватних пенсійних фондів розміщуються у цінні папери і інші доходні активи здебільшого тих підрозділів, кому вони підпорядковані.

Лізингові компанії – організації, які купують предмети довгострокового кредитування (машини, обладнання, транспортні засоби тощо) і надають їх у довгострокову оренду (на 5–8 років і більше) орендарю, котра поступово сплачує їй вартість взятого в оренду майна.

Актуальність розвитку лізингу в Україні зумовлена насамперед потребою величезної кількості підприємств в оновленні обладнання і значним рівнем зношення основних фондів (80 %). Лізинг відносно дешевий та доступний інструмент, застосування якого стимулює інновації на виробництві та підвищує конкурентоспроможність. Порівняно з довгостроковим кредитуванням, лізинг набагато доступніший хоча б тому, що тут не потрібна застава.

Довірчі товариства (їх ще називають трастовими компаніями від англійського слова trust — довіряти) — товариства, що здійснюють управління майном, грошима, або цінними паперами, чи правами за дорученням власника.

Історія виникнення довірчих товариств пов'язано перш за все з розвитком відносин власності. Перші довірчі товариства з'являються в середньовічній Англії. У XII—XIII ст. в Англії заможні громадяни часто віддавали монастирям і церквам у вигляді пожертви своє майно, гроші, нерухомість, землі. Оскільки монахи, як правило, не мали права володіти якимось майном, то воно

передавалось в управління Радам громадян, які були формальними власниками. У дійсності цим майном розпоряджались монахи. Головним багатством була земля і процес передачі землі монастирям привів до того, що з розвитком феодалізму церква перетворилась у великого землевласника.

У сучасних умовах довірчі товариства за своїм загальним функціональним призначенням націлені на ефективне використання майна, його фінансових форм, зменшення ризиків підприємницької діяльності та вдосконалення інвестиційного процесу.

Трастові операції досить різноманітні, але в цілому їх можна об'єднати в такі групи:

- персональні трастові послуги, що надаються окремим громадянам;
- трастові послуги, що надаються у сфері безпосередньої підприємницької діяльності;
- послуги, що надаються пенсійним та іншим фондам для максимізації їх доходів.

Інвестиційні фонди – це фінансовий посередник, який акумулює кошти групи інвесторів та передає їх в управління інвестиційному управляючому. Поряд із депозитами в банках, вклади в інвестиційних фондах є найпопулярнішими інструментами для збереження та примноження заощаджень приватних осіб. Інвестиційний фонд — це спосіб інвестування грошей для групи інвесторів за якого вартість інвестування цільових об'єктів розподіляється поміж всіх них. Такий фонд може мати за мету набагато ширше коло об'єктів для інвестування, ніж можуть собі дозволити окремі інвестори.

Термінологія щодо інвестиційних фондів відрізняється у різних країнах, але в більшості випадків їх називають колективним інвестуванням, інвестиційними фондами, керованими фондами, взаємними фондами, або просто фондами. У всьому світі великі ринки мають розвинену інфраструктуру інвестиційних фондів, які складають велику частину від усього обсягу комерційної діяльності на фондових біржах.

Інвестиційні фонди керуються широким діапазоном інвестиційних цілей, які можуть бути або спрямовані на специфічні географічні регіони (наприклад країни що розвиваються), або такі що стосуються специфічних областей життєдіяльності (наприклад, Інформаційні технології). Зазвичай, у тій чи іншій країні існує чітко виражена тенденція інвестувати значною мірою у свій власний ринок, тобто у національні компанії. Це зумовлено законодавчою базою, політикою країни, національною близькістю до об'єкта інвестування, а також зниженим ризиком щодо можливих валютних коливань. Ті чи інші інвестори під час обрання фонду для інвестування частіш за все керуються саме заявленими інвестиційними цілями, стратегією, історією минулих досягнень керівників фонду, а також іншими факторами, такими як, наприклад, винагорода керівництву фонду.

Фінансові компанії - це небанківські інститути кредитної системи, що спеціалізуються на кредитуванні продажу споживчих товарів з відстрочкою платежу. Фінансові компанії можуть бути створені як самостійні юридичні особи

на акціонерних чи пайових засадах або ж як окремі структурні підрозділи, філії, дочірні підприємства банків і страхових компаній, що відображає прагнення останніх опанувати відповідні сектори ринку кредитних послуг. Крім того, фінансові компанії можуть створюватись промисловими фірмами - виробниками споживчих товарів.

Ресурси фінансових компаній формуються шляхом випуску власних боргових зобов'язань - як правило, облігацій або векселів. Крім того, фінансові компанії можуть використовуватися короткостроковими кредитами комерційних банків.

Основною функцією фінансових компаній є надання кредитів покупцям споживчих товарів шляхом придбання у торговельних фірм боргових зобов'язань, якими були оформлені відповідні продажі. При цьому діє наступна схема операцій.

У процесі придбання товару покупцем, як правило, спочатку сплачується частина його вартості (в межах 20%), а решта суми оформляється в кредит. Після цього фінансова компанія на основі попередньо укладеного з торговою фірмою договору та представлених нею документів про продаж в кредит направляє продавцю обумовлену суму, що дорівнює ціні товару за мінусом оплаченої частини. Покупець, що придбав товар, погашає свою заборгованість перед фінансовою компанією протягом обумовленого договором строку щомісячними внесками з виплатою відповідних процентів.

Процент за такого роду кредитами, як правило, вищий, ніж процент за звичайними позиками комерційних банків, виданими на аналогічні строки, що пов'язано з більшим рівнем ризику непогашення кредиту.

Фінансові компанії можуть застосовувати також інші схеми кредитування. Наприклад, надавати позики торговельним фірмам під заставу боргових зобов'язань покупців або кредитувати безпосередньо самих покупців. У деяких випадках фінансові компанії здійснюють також лізингові і факторингові операції.

У промислово розвинутих країнах інтенсивний розвиток фінансових компаній в останні десятиліття пов'язаний з потребами товаровиробників у швидкому просуванні своєї продукції до споживача в періоди економічних спадів та зниження купівельної спроможності населення. Це насамперед стосується автомобільної промисловості, виробництва електропобутових товарів та інших предметів тривалого користування. Зокрема у США розвиток таких крупних фінансових компаній, як "Дженерал Моторз Аксептанс Корпорейшн", "Форд Мотор Кредит", "Ай-Бі-Ем Кредит" та деяких інших призвів до поступового відвоювання ними у банків значної частини ринку позичкових капіталів. Почавши з видачі споживчих кредитів, вони поступово поширили свою діяльність на кредитування корпорацій, іпотечні послуги і навіть деякі види страхування.

8.4. Банківська система. Її функції та принципи побудови

Функціональна специфіка діяльності банків зумовлює необхідність виділення їх у самостійну, відносно замкнуту організаційно-правову структуру, яка називається банківською системою.

Банківська система розглядається, як сукупність банків в економіці країни із задалегідь окресленими цілями, рисами і функціями.

Функціонування банківської системи, як економічної структурної одиниці суспільства, має подвійне спрямування:

— діяльність окремих банків, як структурних елементів банківської системи;

— діяльність банківської системи відносно інших економічних систем (бюджетної системи, податкової системи, торговельної системи тощо).

Діяльність окремих банків проявляється у їх специфічних цілях і функціях порівняно з цілями та функціями інших банків. Головна мета окремого банку - отримання максимального прибутку, але стосовно банківської системи така мета переміщується на другий план. Вона залишається лише метою окремого банку.

Головні цілі банківської системи такі:

а) забезпечення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності з метою узгодження інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами. Така ціль може вступати в певну суперечливість із забезпеченням прибутковості — головною ціллю окремого банку;

б) забезпечення надійності і стабільної діяльності окремих банків та банківської системи в цілому. Їх мета — забезпечення стабілізації грошей та безперерйне обслуговування економіки суспільства.

Досягнення названих двох цілей не під силу жодному, наймогутнішому окремому банку. Лише скоординована діяльність всіх банків, зорієнтованих на досягнення зазначених цілей, може здійснювати завдання в повному обсязі.

Банківська система базується на виконанні аналогічних функцій з окремими банками. Але в масштабах банківської системи виникає якісно новий рівень трансформації, що характеризується масштабом трансформації, більшою глибиною, завершеністю і ефективністю діяльності. Це зумовлено двома обставинами:

1) у трансформаційний процес, що здійснюється банківською системою, активно включається діяльність центрального банку. Він здійснює всі види трансформаційних процесів на міжбанківському рівні. Центральний банк трансформує ресурси грошового ринку за строками, обсягом, ризиками, регіонами країни та масштабом країни. Він завершує трансформаційні процеси в межах усього грошового ринку, які були розпочаті окремими банками;

2) банківська система значно підвищує трансформаційний потенціал вузькоспеціалізованих банків. Як складові банківської системи, ці банки можуть забезпечити весь комплекс трансформації грошового капіталу на ринку.

Емісійна функція банківської системи якісно відрізняється від аналогічної функції окремого банку. Кожен окремий банк спроможний брати участь у формуванні пропозиції грошей і зацікавлений в розширенні своєї

діяльності. Це зумовлюється тим, що збільшення емісії дає банку додаткові доходи. Але окремий банк не знає межі цієї діяльності. Лише система може визначити межу емісійної діяльності, що відповідає попиту на гроші і ввести в ці межі емісійну діяльність кожного банку.

Стабілізаційна функція (функція забезпечення стабільності банківської діяльності на грошовому ринку) притаманна лише банківській системі, а не окремим банкам. Вона пов'язана з досить високою ризикованістю банківської діяльності. На відміну від інших економічних суб'єктів, банки характеризуються підвищеною загрозою дестабілізації своєї діяльності, розладу всього грошового ринку, провокуванням загальної економічної кризи. Тому стабілізаційну функцію може виконувати лише банківська система.

Реалізація банківською системою стабілізаційної функції відбувається шляхом прийняття законів та інших нормативних актів, що регламентують діяльність усіх ланок банківської системи, тобто центрального банку та всіх окремих банків; створення механізму державного контролю і нагляду за дотриманням банками законів та інших нормативних актів та за діяльністю, банків загалом. Для цього створюються спеціальні механізми забезпечення стабільності банківської діяльності. Вони включають:

- страхування банківських ризиків,
- створення внутрішньобанківських резервів,
- нормування з тих напрямів банківської діяльності, які пов'язані з найбільшими ризиками;
- центральний нагляд і контролю за банківською діяльністю;
- механізм централізованого рефінансування комерційних банків;
- тощо.

Банківська система характеризується такими специфічними рисами, що виділяють її з іншого ряду економічної діяльності. Це, зокрема:

- а) дворівнева побудова;
- б) поглиблене централізоване регулювання діяльністю кожного банку окремо і банківської діяльності загалом;
- в) централізований механізм контролю і регулювання руху банківських резервів;
- г) наявність загальносистемної інфраструктури, яка забезпечує функціональну взаємодію окремих банків;
- д) гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи із збереженням повної економічної самостійності і відповідальності за результати своєї діяльності кожного окремого банку, що входить у банківську систему.

Дворівнева структура характеризує якісну ознаку побудови банківської системи. За дворівневої структури на першому рівні перебуває один банк, якому надається статус центрального. В окремих випадках першому рівні може бути і кілька банків, об'єднаних спільними цілями і завданнями, як це має місце у США.

На центральний банк покладається відповідальність за вирішення макроекономічних завдань у грошово-кредитній сфері, зокрема підтримання

сталості національних грошей та забезпечення сталості функціонування всієї банківської системи. Клієнтами центрального банку виступають банківські установи та урядові структури.

На другому рівні банківської системи перебувають решта банків. В Україні їх називають комерційними. На відміну від центрального банку, комерційні банки покликані обслуговувати економічні суб'єкти — учасників грошового обігу: господарські суб'єкти, сімейні господарства, державні структури тощо. Через ці банки банківська система обслуговує народне господарство згідно з завданнями, що впливають з грошово-кредитної політики центрального банку.

Діяльність всіх банків тісно взаємопов'язана. Вони утворюють взаємоузгоджену й керовану єдиним органом структуру. Водночас кожна складова цієї системи функціонує відповідно до законів ринку. Дворівнева побудова банківської системи пов'язана також з законодавчими розмежуваннями прав і обов'язків кожної ланки системи.

Запитання для самоконтролю та самопідготовки

1. Чи всіх посередників грошового ринку можна назвати фінансовими? Чим характерна діяльність фінансових посередників?

2. У чому полягають економічне призначення та переваги фінансового посередництва?

3. Яка з наведених класифікацій фінансових посередників найбільш повно характеризує їх склад:

- центральний банк, комерційні банки, фінансові компанії;
- комерційні банки, небанківські фінансові посередники;
- банківські фінансові посередники, небанківські фінансові посередники.

4. Яка з наведених характеристик банку є правильною і чому:

- банк — це фінансовий посередник грошового ринку;
- банк — це підприємство, що продукує і поставляє на ринок кредит;
- банк — це і фінансовий посередник, і кредитне підприємство.

5. Чи зберігають комерційні банки економічну самостійність у строго централізованій банківській системі?

6. Чим відрізняються універсальні банки від спеціалізованих?

7. До якої категорії слід відносити інвестиційні банки — до банків чи до небанківських фінансових посередників і чому?

8. Чому для практики так важливо правильно визначити, що таке банк?

9. В чому відмінність реалізації функцій банківською системою і окремим банком?

10. В чому полягає стабілізаційна функція банківської системи?

11. Опишіть структуру сучасної банківської системи.

12. Чим відрізняється кредитування в кредитних спілках від банківського кредитування?

13. Яку роль на фінансовому ринку відіграють страхові компанії?

14. Для яких видів фінансових посередників варто застосовувати вимоги щодо створення обов'язкових резервів?

15. Чим займаються інвестиційні фонди?

9. Центральні банки

9.1. Призначення, статус та основи організації центрального банку.

9.2. Основні напрями діяльності центрального банку

9.1. Призначення, статус та основи організації центрального банку.

Головне призначення центрального банку — це управління грошовим оборотом з метою забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки. Центральний банк впливає на грошовий оборот через зміну пропозиції грошей і зміну ціни грошей. Своє призначення він реалізує завдяки тому, що відіграє в економічній системі особливу роль, а саме роль:

- емісійного банку;
- банку банків, тобто специфічної банківської інституції, яка формує банківські резерви і регулює діяльність банківської системи;
- органу державного управління, який відповідає за монетарну політику.

Центральний банк установлює для комерційних банків норму обов'язкових резервів, але розмір надлишкових резервів і характер їх використання комерційні банки визначають самостійно, враховуючи вплив різних чинників.

Центральний банк, регулюючи пропозицію грошей, впливає на ціну грошей, тобто на рівень процентних ставок. Між пропозицією грошей і рівнем процентних ставок існує складний двозначний взаємозв'язок. Так, у короткостроковій перспективі, коли пропозиція грошей зростає, рівень процентних ставок знижується, але з перебігом часу ситуація змінюється - збільшення пропозиції грошей може мати стимулюючий вплив на економіку і забезпечити зростання національного доходу.

В умовах зростання доходу суб'єкти економіки підвищують попит на гроші для нагромадження вартості і для фінансування інвестицій. Зростання попиту на гроші викликає підвищення рівня процентних ставок.

Збільшення пропозиції грошей може викликати зростання загального рівня цін в економіці і розгортання інфляційних процесів, що, у свою чергу, також зумовлює підвищення попиту на гроші, а отже, і зростання рівня процентних ставок.

Правовий статус центрального банку можна охарактеризувати таким чином: це державний орган управління з покладеними на нього особливими завданнями у сфері грошово-кредитних відносин і банківської діяльності. Для виконання цих завдань центральний банк наділяється відповідними державно-владними і цивільно-правовими повноваженнями. Він є самостійною юридичною особою; його майно відокремлене від майна держави; центральний банк може ним розпоряджатись як власник. Він не є комерційною організацією.

9.2 Основні напрями діяльності центрального банку

Призначення центрального банку і його специфічне місце в банківській системі обумовлюють основні напрями діяльності банку. Центральний банк є:

- емісійним центром готівкового обороту;
- банком банків;
- органом банківського регулювання та нагляду;
- банкіром і фінансовим агентом уряду;
- провідником монетарної політики.

Емісійний центр готівкового обороту. Емісія банкнот в історичному плані — найдавніший вид діяльності центрального банку. Саме ця діяльність, а точніше потреба в централізації банкнотної емісії, спричинила надання одному з банків статусу емісійного і започаткувала формування центрального банку.

Банк банків. Центральний банк як банк банків забезпечує касове, розрахункове та кредитне обслуговування комерційних банків.

Орган банківського регулювання та нагляду. Успішне регулювання центральним банком грошового ринку потребує наявності в країні стабільної та надійної банківської системи.

Банкір і фінансовий агент уряду. Центральні банки, виступаючи у ролі банкіра уряду, тісно взаємодіють з фінансовими органами. Вони співпрацюють як при вирішенні загальних питань монетарної і фіскальної політики, так і під час повсякденного виконання фінансових операцій.

Провідник монетарної політики. Найважливішим у діяльності центрального банку є визначення і реалізація монетарної політики. Взагалі всі напрями діяльності центрального банку тісно переплітаються, вони взаємопов'язані і взаємообумовлені, проте, безумовно, проведення монетарної політики є вінцем діяльності центрального банку, оскільки саме в цій діяльності найповніше реалізується призначення центрального банку. Разом з тим монетарна політика центрального банку слугує ключовим елементом всієї грошової системи країни. На ній базується весь механізм державного регулювання грошового обороту.

В Україні, як і в більшості країн світу, існує дворівнева банківська система, де на першому рівні знаходиться центральний банк — Національний банк України, на другому — комерційні банки.

Створення національної дворівневої банківської системи незалежної України почалося після прийняття у березні 1991 р. Закону України «Про банки і банківську діяльність». Цим законом визначено, що перший рівень банківської системи представляє Національний банк (НБУ), а другий — комерційні банки різних форм власності.

За НБУ закріплено статус центрального банку держави, що поряд з іншими функціями передбачає реєстрацію і ліцензування діяльності комерційних банків.

Національний банк є особливим, незалежним від Уряду, органом державного управління України, основними функціями якого є формування

грошово-кредитної політики країни, емісія та забезпечення стабільності національної валюти — Гривні, управління державними золотовалютними резервами, регулювання та нагляд за діяльністю комерційних банків. Національний банк України надає кредити комерційним банкам, управляє їх касовими резервами та забезпечує розрахунки між ними. Він не може володіти їх акціями (державні комерційні банки в Україні належать Уряду а не НБУ), кредитувати і приймати депозити від приватних осіб та компаній. Отримання прибутку не є основною метою НБУ але він може виникати в процесі його діяльності.

Запитання для самоконтролю та самопідготовки

1. У чому полягає економічне призначення центрального банку?
2. Яким чином центральний банк бере участь у формуванні безготівкової грошової маси?
3. Які чинники визначають співвідношення обов'язкових і надлишкових резервів комерційних банків?
4. Які чинники визначають співвідношення готівкової грошової маси і безготівкової?
5. У чому полягає особливість статусу центрального банку?
6. Які аргументи можна привести «за» і «проти» незалежності центрального банку у визначенні та реалізації грошово-кредитної політики?

10. Комерційні банки

10.1. Поняття, призначення та класифікація комерційних банків

10.2 Банківські операції

10.1. Поняття, призначення та класифікація комерційних банків

Комерційні банки — це кредитні установи, що здійснюють універсальні банківські операції для підприємств, установ і населення головним чином за рахунок грошових коштів, залучених у вигляді внесків і депозитів. Комерційні банки здійснюють на договірних умовах кредитне, розрахунково-касове та інше банківське обслуговування юридичних і фізичних осіб, приймають і розміщують грошові вклади своїх клієнтів, ведуть рахунки банків-кореспондентів, а також можуть виконувати всі або деякі з таких операцій:

- фінансування капітальних вкладень за дорученням власників або розпорядників капіталів, що інвестуються;
- випуск платіжних документів та інших цінних паперів (чеків, акредитивів, векселів, акцій, сертифікатів, облігацій тощо);
- купівля, продаж і зберігання державних цінних паперів, а також цінних паперів інших емітентів;
- видача доручень, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- касове виконання державного бюджету;

- придбання права вимоги з постачання товарів і надання послуг, прийняття ризиків виконання таких вимог та їх інкасування (факторинг);
- купівля у підприємств і громадян та продаж їм іноземної валюти;
- купівля і продаж у держави і за кордоном дорогоцінних металів, природних дорогоцінних каменів, а також виробів з них;
- довірчі операції (залучення і розміщення коштів; управління цінними паперами тощо) за дорученням клієнтів;
- надання консультативних та інших послуг, пов'язаних із банківською та іншою комерційною і господарською діяльністю.

Комерційні банки в Україні створюються у відповідності до Законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про господарські товариства», «Про цінні папери і фондову біржу», «Про підприємництво», інших законодавчих актів України.

Комерційні банки класифікуються за різними критеріями: формою власності, організаційною формою, розміром капіталу; філійною мережею; діапазоном операцій, що ними виконуються, та сектором ринку, де вони функціонують.

За спеціалізацією банки можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими). Універсальні банки виконують широкий спектр операцій та надають різноманітні послуги своїм клієнтам. В Україні більшість комерційних банків можна вважати універсальними, бо майже всі вони мають потенційні юридичні можливості для впровадження всіх банківських продуктів і залучення до обслуговування різних типів клієнтів.

Функціональна спеціалізація принципово впливає на характер діяльності банку, визначає особливості формування активів і пасивів, а також специфіку роботи з клієнтурою. В Україні функціональна спеціалізація комерційних банків розвинута ще недостатньо. Тому поки що функціонує єдиний банк з інвестиційною спеціалізацією.

У країнах з розвинутою ринковою економікою дуже помітна деталізація і диференціація банків залежно від спеціалізації з обслуговування конкретного типу клієнтури. Зокрема, функціонують біржові банки, які обслуговують операції біржових структур; страхові — страхових інституцій; кооперативні — кооперативів тощо.

Банки із галузевою спеціалізацією обслуговують переважно юридичних та фізичних осіб у межах певної галузі господарства. Ступінь спеціалізації галузевих банків значною мірою залежить від сфери їх діяльності, а також особливостей господарської діяльності галузевої клієнтури, що можуть бути пов'язані із сезонними чи іншими процесами.

Статутний фонд новостворюваного комерційного банку формується тільки за рахунок власних коштів засновників у грошовій формі, що виключає можливість використовувати розподільний механізм для залучення бюджетних і кредитних ресурсів у банківську власність. Розмір статутного фонду визначається засновниками банку, але не може бути меншим за вимоги діючого

законодавства. Ці вимоги спрямовані на те, щоб забезпечити певний рівень надійності банку і його спроможності відповідати за своїми зобов'язаннями.

Згідно із Законом України "Про банки та банківську діяльність", мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації банку не може бути меншим, ніж 500 млн. грн.

10.2 Банківські операції

1. Пасивні операції — це операції, за допомогою яких банки формують свої грошові ресурси для проведення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій. Ресурси комерційних банків — це сукупність грошових коштів, що перебувають у його розпорядженні і використовуються для виконання певних операцій. Їх поділяють на власні (капітал) та залучені (зобов'язання).

2. Активні операції банків полягають у діяльності, пов'язаній із розміщенням і використанням власного капіталу, залучених коштів для одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків за окремими видами операцій і підтриманні ліквідності. Активні операції банків поділяються на кредитні та інвестиційні.

Кредитні операції полягають у проведенні комплексу дій, пов'язаних із наданням і погашенням банківських кредитів. Банківське кредитування здійснюється відповідно до принципів строковості, цільового характеру, забезпеченості і платності кредиту.

Інвестиційні операції банків означають вкладення коштів у цінні папери підприємств (державних, колективних і приватних) на відносно тривалий період часу. Інвестиційні цінні папери — це боргові зобов'язання у вигляді акцій, облігацій, векселів, сертифікатів тощо. Цінні папери можуть бути об'єктом банківських інвестицій за умов вільного обігу їх на фондовому ринку.

3. Розрахунково-касове обслуговування клієнтів. Грошові розрахунки в Україні здійснюються з допомогою готівки та в безготівковій формі. Розрахунки готівкою застосовуються головним чином у процесі взаємовідносин підприємств, установ та організацій з населенням, а також між людьми, тобто вони обслуговують рух грошових доходів та видатків населення, хоча готівка може використовуватися і при розрахунках між юридичними особами.

У розрахунках між юридичними особами переважна більшість платежів здійснюється в безготівковому порядку. Безготівкове перерахування коштів може опосередковувати і рух грошових доходів і видатків населення, але його обсяг незначний. Основне місце в міжгосподарських безготівкових розрахунках посідають платежі за товарно-матеріальні цінності і послуги, а також фінансові перерахування клієнтів.

4. Банківські послуги — це ті дії банківських установ на замовлення клієнтів, які не пов'язані із залученням додаткових ресурсів. Але з їхньою допомогою банки формують для себе постійних клієнтів і розширюють їх коло.

Основною формою оплати банківських послуг є комісії. Банки надають клієнтам різноманітні послуги. Їх об'єднують у певні групи за відповідними ознаками і критеріями.

Найпоширенішими і традиційними послугами банків є: інкасові, акредитивні та переказні операції. За допомогою цих операцій банки за дорученням своїх клієнтів одержують гроші за відповідними документами і зараховують їх на розрахункові рахунки (інкасові операції); виплачують певну суму особі при виконанні нею заздалегідь певних умов (акредитивна форма розрахунків); перераховують внесені до банку гроші одержувачеві шляхом надсилання йому банківського чека або переказування банку-кореспонденту (переказні операції).

Останнім часом посилюється роль нових банківських послуг.

Посередницькі послуги застосовуються при посередництві в одержанні кредитів, у проведенні операцій з цінними паперами, валютою чи іншими цінностями. Якщо банк бере на себе посередництво в отриманні кредитів для клієнта (коли сам банк не може забезпечити необхідну суму кредиту), в цьому разі він бере позику в іншому банку на прохання клієнта. Клієнт погоджується на таку операцію, оскільки брати кредит в іншого банку самостійно значно дорожче. Банк отримує прибуток (маржу) за рахунок різниці між процентами за депозитами та процентами за позиками.

Велику групу банківських послуг становлять довірчі (трастові) операції. До них належить управління майном, переданим клієнтом за дорученням. Довіреними особами можуть виступати приватні особи (вдови, військовослужбовці, неповнолітні та ін.), благодійні, громадські організації, різні фонди. Довірчими операціями є: управління майном осіб, тимчасово позбавлених права здійснювати цю функцію самостійно; управління грошима з метою отримання прибутку (наприклад, купівля цінних паперів); управління майном у формі прийняття рішення щодо розміщення наявних ресурсів, проведення депозитних операцій, одержання прибутку, оформлення страхування і внесення страхових платежів, проведення облікових операцій та фінансового аналізу.

Особливості агентських операцій полягають у тому, що клієнт не передає банкові своїх повноважень як власник, а лише уповноважує банк виконувати ті чи інші операції від імені власника: сплатити податки, виконати операції з купівлі-продажу цінних паперів, оформити страховий поліс на отриманий кредит, у разі визнання підприємства банкрутом банк за дорученням керівництва може здійснювати операції з ліквідації підприємства: облік активів, реалізацію майна, розрахунки з кредиторами, розподіл одержаних коштів між акціонерами. На фінансових ринках банки виступають депозитаріями (хранителями та реєстраторами) держателів цінних паперів. За виконання довірчих і агентських операцій банк стягує певну комісійну винагороду.

Серед послуг банку важливе місце посідають такі, як факторинг та лізинг.

Факторингова послуга — це купівля банком у клієнта права вимагати повернення боргу. Як правило, банк скуповує дебіторські розрахунки.

Факторингова послуга оформляється відповідним договором. Клієнт, який продав дебіторську заборгованість, одержує від банку гроші (в розмірі 80—90%), частину їх, що залишилася, банк повертає клієнтові при належному виконанні зобов'язань з поставки продукції або виконання робіт. Утримання банком частини боргу є, з одного боку, компенсацією за ризик його погашення, а з другого — інструментом стимулювання клієнта до виконання своїх зобов'язань. За факторингові операції банк стягує певну плату. Вона складається з комісійної винагороди за обслуговування заборгованості (1 — 2% від загальної суми купленого банком боргу), процента за виданий клієнтові аванс. Оскільки дебіторський рахунок має вищу швидкість обороту, ніж позичкові кошти, взяті у банку для покриття заборгованості, факторингові операції вигідні як банку, так і клієнту.

Лізингова послуга надається тоді, коли за проханням клієнта банк набуває будь-якого майна (устаткування, транспортних засобів, обчислювальної техніки та ін.) і бере на себе практично всі повноваження власника (сплату майнового податку, страхування, заощадження). Клієнт, за заявою якого було куплено це майно, укладає з банком договір оренди, в якому фіксуються всі умови користування цим майном, розмір і терміни внесення орендної плати. Орендна плата складається з двох частин: амортизаційних відрахувань та комісійної винагороди за лізингові послуги. Плата за лізингову послугу нижча за позичковий процент, тому клієнту вигідніше користуватися лізингом, ніж самому купувати майно або брати кредит для його придбання.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке комерційний банк?
2. За якими ознаками класифікуються комерційні банки?
3. Операції комерційних банків.
4. У чому сутність пасивних операцій банків?
5. У чому сутність активних операцій банків?
6. На яких умовах здійснюється банківське кредитування позичальників?
7. Що впливає на процентну ставку за банківськими кредитами?
8. Що таке банківські інвестиції?
9. Які існують форми міжгосподарських розрахунків?
10. Принципи організації грошових розрахунків в Україні.
11. У чому полягає касове обслуговування банком своїх клієнтів?
12. Що таке банківські послуги?

11. Міжнародні валютно-кредитні установи та форми їх співробітництва з Україною.

- 11.1. Міжнародні валютно-кредитні установи та їх роль на світовій спільноті.
- 11.2. Міжнародний валютний фонд і його діяльність в Україні.
- 11.3. Світовий банк
- 11.4. Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції

11.5. Європейський банк реконструкції та розвитку

11.6. Банк міжнародних розрахунків

11.1. Міжнародні валютно-кредитні установи та їх роль на світовій спільноті.

В умовах подальшої інтернаціоналізації господарської діяльності у світі і тих змін, що відбуваються в усій сукупності товарно-грошових відносин, все значнішою стає роль різноманітних міжнародних валютно-кредитних установ. Ця роль виявляється у посиленні регулюючого характеру цих установ, а також у зростанні їх значення щодо вирішення проблем суспільного відтворення, які час від часу виникають у тій чи іншій країні. Усе більшу роль ці організації виконують в аналізі основних тенденцій розвитку світового господарства і в розробці на базі цього аналізу рекомендацій щодо найбільш суттєвих проблем в економічному житті світової спільноти.

Особливого значення міжнародні валютно-кредитні установи набувають для тих країн, економіка яких є перехідною. Серед цих країн, як відомо, знаходиться й Україна, яка з самого початку свого існування як незалежної держави співпрацює з найбільш потужними світовими валютно-кредитними установами.

Міжнародні та регіональні валютно-кредитні організації — це установи, які створені на базі багатосторонніх угод між державами. Найважливішу роль серед них у сучасний період відіграють Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР). Останній сьогодні є головною установою Групи Світового банку. Штаб-квартири організацій розташовані у Вашингтоні.

Вказані установи було засновано на Міжнародній валютно-фінансовій конференції, яка відбулася у 1944 р. у Бреттон-Вудсі (США). СРСР та Україна хоча і брали участь у конференції, але не ратифікували угоди про МВФ та МБРР і не вступили до складу цих організацій. Наслідком стала багаторічна ізоляція СРСР та його союзників від світової економічної та валютно-фінансової системи, що значною мірою було зумовлено політичними та ідеологічними мотивами.

У 1992 р. у практиці міждержавних валютних відносин сталася досить значна подія: членами МВФ прийнято країни, що входили до колишнього СРСР, у тому числі й Україну. Завдяки цьому фактично завершено процес глобалізації економічного простору валютного регулювання, що здійснюється цією важливою міжнародною організацією.

11.2. Міжнародний валютний фонд і його діяльність в Україні

Міжнародний валютний фонд — це валютно-фінансова організація міжурядового співробітництва. Його політика та діяльність регулюються статутом, який має назву Статті угоди МВФ. Специфіка Фонду порівняно з іншими міжурядовими організаціями полягає у тому, що у своїй діяльності він об'єднує функції регулювання, фінансування, нагляду та консультування

держав-членів у сфері валютно-фінансових відносин. Ці функції впливають з основних цілей МВФ, які закріплені у Статті 1 угоди МВФ:

- сприяти міжнародному співробітництву у валютній сфері через постійно діючу установу, що створює механізм для консультацій та співробітництва з міжнародних валютно-фінансових проблем;

- сприяти розширенню та збалансованому зростанню міжнародної торгівлі і тим самим досягненню і підтримці високого рівня зайнятості та реальних доходів і розвитку продуктивних ресурсів усіх держав-членів як першочерговим завданням економіки;

- підтримувати стабільний та упорядкований валютний режим держав-членів, а також запобігати конкурентному знеціненню валют;

- надавати допомогу у створенні багатосторонньої системи платежів за поточними операціями між державами-членами, а також в усуненні валютних обмежень, які гальмують розвиток світової торгівлі;

- зміцнювати впевненість держав-членів шляхом тимчасового надання в їх розпорядження за відповідних гарантій загальних ресурсів Фонду і в такий спосіб уможливлувати коректування диспропорцій у їхніх платіжних балансах без застосування заходів, що завдають шкоди національному та міжнародному розвитку;

- відповідно до наведеного вище скорочувати тривалість та зменшувати масштаби не рівноваги у зовнішніх платіжних балансах держав-членів.

При наданні кредитів МВФ ставить перед країнами-боржниками деякі політичні та економічні умови, які втілюються у програмах перебудови економіки. Цей порядок називається принципом обумовленості. Як правило, вказані програми охоплюють заходи, що належать до сфери бюджетно-податкової, кредитно-грошової політики, цінового механізму, зовнішньої торгівлі, міжнародних кредитних та валютно-розрахункових відносин. Вони пов'язані зі зменшенням державних витрат, підвищенням податків і ставки позичкового процента, зміною валютного курсу та ін.

Кожна країна-учасниця, вступаючи у Фонд, робить відповідний внесок, який визначається встановленою квотою. Розмір такої квоти, що переглядається з періодичністю у п'ять років, розраховується на основі оцінки економічного потенціалу окремих країн у світовому господарстві. Відносно розміру квот визначається «вага» голосу кожної країни в керівництві Фондом та обсяг її можливих запозичень.

11.3 Світовий банк

Світовий банк являє собою групу споріднених організацій, тому досить часто говорять про Групу Світового банку. До неї входять: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (саме його інколи називають скорочено Світовим банком), Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороння агенція гарантування інвестицій, а також Міжнародний центр урегулювання інвестиційних конфліктів.

Офіційні цілі членів Групи Світового банку — зменшення бідності і підвищення життєвих стандартів країн-членів шляхом сприяння економічному розвитку останніх і залучення ресурсів з розвинутих країн до країн, що розвиваються. Зазначимо, що основна різниця між Світовим банком і МВФ полягає в тому, що МВФ більше концентрує свою увагу на питаннях короткострокової фінансової стабільності в країнах, тоді як Світовий банк зосереджується переважно на середньо- та довгострокових (за терміном реалізації) проектах структурних та галузевих перетворень в економіках країн.

Ось чому, коли йдеться про фінансову стабілізацію в Україні, то це питання насамперед стосується діяльності МВФ. Коли ж мова йде про структурні і галузеві реформи, то тут на перший план серед міжнародних фінансових організацій постає Світовий банк, який концентрує свою увагу на перетвореннях на мікрорівні, на питаннях приватизації, дерегуляції галузевих перетворень, сприяє реформуванню енергетичної галузі, сільського господарства, соціального сектору тощо.

Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) на початку своєї діяльності був призначений стимулювати приватні інвестиції у західноєвропейських країнах після Другої світової війни.

МБРР надає довгострокові позички країнам-членам та гарантує кредити, які надані цим країнам приватними банками та іншими кредиторами на двосторонній основі. Право брати участь у діяльності банку мають тільки члени МВФ. Право голосу в органах МБРР визначається розміром внеску до його капіталу.

11.4. Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції

Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції мають схожі цілі — це розвиток економіки, економічного співробітництва та інтеграції у регіоні. У них однотипний порядок формування пасивів, однакова форма правління, ідентичні об'єкти кредитування — переважно інфраструктура, сільське господарство, добувна промисловість. Усі вони видають кредити лише країнам-членам.

Поява цих інституцій пов'язана із прискоренням у 60-ті роки розпаду світової колоніальної системи, з поширенням регіонального співробітництва та економічної інтеграції країн, що розвиваються. До найвідоміших регіональних міжнародних кредитно-фінансових установ передусім відносять Міжамериканський банк розвитку (МаБР), Африканський банк розвитку (АфБР) та Азіатський банк розвитку (АзБР).

11.5. Європейський банк реконструкції та розвитку

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) є регіональним міжнародним банком, що розпочав свою діяльність у 1991 р. Банк було створено зі спеціальною конкретною метою — сприяти структурним перетворенням щодо створення ринкової економіки у країнах Центральної і Східної Європи та країнах—колишніх республіках СРСР. Відповідно до Угоди про створення ЄБРР

він діє тільки в тих країнах, які дотримуються принципів багатопартійної демократії, плюралізму і ринкової економіки і запроваджують їх у життя. Дотримання цих принципів ретельно контролюється Банком.

Банк розташований у Лондоні, має статус міжнародної фінансової установи, до складу якої входить 61 член: 59 держав, включаючи всі європейські країни, країни інших регіонів світу (США, Мексика, Австралія, Єгипет, Японія та ін.), Європейський союз (ЄС) і Європейський інвестиційний банк (ЄІБ). Статутний капітал банку становить 20 млрд євро.

Кожна країна-член представлена у Раді керуючих та Раді директорів Банку.

В Україні ЄБРР має дипломатичний статус і статус привілейованого кредитора.

Головною особливістю ЄБРР, що відрізняє його від інших банків розвитку, є підтримка ним саме приватної підприємницької ініціативи. У цьому положенні виявляється сутність діяльності ЄБРР, яка проголошує, що не менше 60% загального обсягу фінансування Банку повинно спрямовуватися до приватного сектору. Тобто кредити ЄБРР виключаються із суми державного боргу при його реструктуризації

11.6. Банк міжнародних розрахунків

Найстарішою кредитною інституцією регіонального типу є Банк міжнародних розрахунків (БМР). Банк було засновано у ході реалізації плану Юнга після Першої світової війни 20 січня 1930 р. відповідно до міждержавних угод. Основна мета його створення полягала у врегулюванні проблем платежів Німеччини. Засновниками БМР стали група із шести центральних банків (Бельгії, Великобританії, Німеччини, Італії, Франції та Японії) і група банків США на чолі з Банкірським домом Моргана. За згодою сторін Банк був розташований у Швейцарії, яка надала йому Установчу хартію, але його діяльність регулюється міжнародним правом.

Нова міжнародна організація повинна була сприяти співробітництву центральних банків країн-учасниць і надавати додаткові можливості щодо здійснення міжнародних фінансових операцій (стаття 3 першого Статуту). БМР розпочав свою діяльність 17 травня 1930 р. у Базелі. До 1932 р. його учасниками стали ще 19 країн Європи.

Банк міжнародних розрахунків незмінно залишається центральною банківською установою на світовій арені. Він належить центральним банкам країн-членів, контролюється ними, надає чимало суто спеціалізованих послуг центральним банкам як членам БМР, так і іншим центральним банкам.

Одна з основних цілей міжнародної діяльності Банку полягає в зміцненні міжнародної фінансової стабільності. Особливої актуальності така діяльність набуває в сучасних умовах інтеграції світових фінансових ринків. Це визначає місце і роль банку в системі міжнародних відносин: БМР є місцем зустрічі представників центральних банків; є банком центральних банків — зберігає їх депозити, які становлять значну частку світових валютних резервів, здійснює

розрахунки між ними на кліринговій основі; є агентом або довіреною особою з різноманітних міжнародних фінансових домовленостей.

Членами БМР нині є 41 центральний банк країн Європи, Азії, Африки та США, ряд країн очікують рішення щодо включення їх до БМР.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке міжнародні валютно-кредитні установи та яке їх призначення?
2. Що означає «принцип обумовленості»?
3. Як формується капітал МВФ?
4. Які основні типи програм використовує МВФ у відносинах з Україною?
5. Які інституції входять до Групи Світового банку?
6. Як формуються ресурси МБРР?
7. Дайте характеристику міжнародним регіональним валютно-кредитним організаціям.
8. Які проекти кредитує МБРР в Україні?
9. Які цілі створення ЄБРР? Основні напрями його співробітництва з Україною.
10. Охарактеризуйте основні інструменти фінансування, що застосовує у своїй діяльності ЄБРР?
11. У чому полягає специфіка Банку Міжнародних розрахунків?
12. Які основні функції виконує Банк Міжнародних розрахунків?

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Актив банку — частина бухгалтерського балансу, яка характеризує склад, розміщення і використання коштів банку, згрупованих за їх економічним призначенням у процесі відтворення.

Активи робочі банку — кошти на коррахунку, в касі, вкладені в майно, розміщені в інших банках, цінних паперах, надані кредити, інші кошти й інші активи, що дають прибуток банку.

Активні операції банку — фінансові Операції з розміщенням вільних коштів з метою отримання прибутку. До а. о. б. належать: надання кредитів і позичок, придбання цінних паперів, укладення коштів у комерційні проекти, лізингові, факторингові операції, операції з векселями й інші банківські операції.

Акціонерний капітал банку — сплачена частка основного капіталу, вкладеного у банк в обмін на вимогу щодо частки в будь-яких майбутніх прибутках, що розподіляються у формі дивідендів. Основними формами А. к. б. в порядку черговості пред'явлення вимог на прибуток, який розподіляється, є привілейовані та прості акції. Використовується також для позначення статті в пасиві балансу, що зазначає суму, яку внесли акціонери і яка разом з нерозподіленим прибутком та іншими фондами становить власний капітал.

Багатство національне — сукупність матеріальних благ, створених і накопичених суспільством у процесі попереднього розвитку, а також природних ресурсів, залучених до господарського обігу. До Б. н. належать основні виробничі та невиробничі фонди країни, обігові фонди матеріального виробництва, в тому числі товарні запаси у виробництві й торгівлі, а також державні резерви та страхові запаси, особисте майно громадян тривалого використання, природні ресурси, залучені до процесу відтворення (запаси корисних копалин, гідроенергії, лісовий і земельний фонди). Сюди ж відносять і золотий запас держави, а в окремих випадках — науково-технічний рівень і досвід працівників.

Банк — кредитна установа, яка мобілізує кошти, надає їх у позичку, здійснює розрахунки між економічними суб'єктами.

Банківська ліквідність — здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань. Визначається збалансованістю між строками та сумами виконання зобов'язань банку.

Банківська операція — діяльність банку, пов'язана з виконанням його специфічно банківських функцій. Коло Б. о. в Україні обов'язково визначене законодавством.

Банківський кредит — вид кредиту, що банки надають підприємствам, домашнім господарствам і державам.

Банківські ресурси — сукупність коштів, які переважають у розпорядженні банку і використовуються ним для здійснення кредитних та інших активних операцій.

Бартер — обмін одного товару на інший без допомоги грошей.

Білонна монета — розмінна монета з дрібною вартістю, яка карбується не з дорогоцінного металу.

Бланковий кредит — кредит, що видається без забезпечення — лише під зобов'язання повернути кредит.

Борг внутрішній — сума коштів, отриманих від випущених, але ще не погашених державних позик.

Борг державний — загальна сума заборгованості держави внаслідок непогашення позик і невиплати за ними процентів.

Борг зовнішній — фінансові зобов'язання держави (зовнішні позики та сплачені за ними проценти) на певну дату стосовно іноземних кредиторів.

Бюджет — грошове вираження збалансованого розпису доходів і видатків держави, адміністративно-територіальної одиниці (області, району, міста, села), підприємства, установи за певний період.

Бюджет загальнодержавний — основний загальнодержавний фонд централізованих грошових ресурсів, що виражає економічні відносини держави в процесі розподілу та перерозподілу валового суспільного продукту та національного доходу.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — макроекономічний показник економічної статистики, який відбиває сумарну вартість кінцевих продуктів і послуг (у цінах реалізації), що надходять у розпорядження конкретної країни за певний проміжок часу (зазвичай, за рік).

Валовий суспільний продукт (ВСП) — сукупність матеріальних благ, вироблених усіма галузями економіки держави за певний період часу (рік і більше).

Валюта — грошова одиниця у функціях світових грошей.

Валютний курс — ціна грошової одиниці країни, виражена в грошовій одиниці іншої країни.

Валютний ринок — сукупність обмінних і депозитно-кредитних операцій в іноземних валютах, які здійснюються між юридичними та фізичними особами за ринковим курсом або процентною ставкою.

Валютні відносини — відносини, що виконуються під час функціонування грошей у міжнародному обігу.

Видатки державного бюджету — економічні відносини, що виникають у зв'язку з розподілом фонду грошових коштів держави та його використання за галузевим, територіальним або цільовим призначенням.

Виконання бюджету — забезпечення повного і своєчасного надходження всіх передбачених у бюджеті доходів і спрямування коштів на фінансування видатків, уведених до бюджету.

Витрати державні — прямі витрати, спрямовані за цільовим призначенням як на виконання загальнодержавних функцій, так і на розширення

виробництва, соціальної сфери окремих державних підприємств, об'єднань, організацій, установ.

Власні кошти банку — сукупність різних за призначенням фондів, які забезпечують економічну самостійність і стабільність банку.

Гривня — грошова одиниця незалежної України. Г. як грошова й вагова одиниця Стародавньої Русі походить від найменування обруча — прикраси із золота чи срібла, який носили на шиї ("загривку"). Частина цього обруча (рублена гривна), що оберталася в ролі грошей, стала основою найменування грошової одиниці "рубль".

Гроші — специфічний товар, що має властивість обмінюватися на будь-який інший товар і є загальним еквівалентом.

Грошова база — гроші, емітовані центральним банком у вигляді готівки або записів за рахунками, що становлять зобов'язання центрального банку проти внутрішніх та закордонних активів.

Грошова інфляція — теорія, згідно з якою інфляція пов'язана з розширенням грошової маси в обігу.

Грошовий агрегат — показник грошової маси, в якому зібрана певна її частина.

Грошовий мультиплікатор — коефіцієнт, який відображає співвідношення між первинною емісією грошей і кінцевим збільшенням грошової маси внаслідок цієї емісії.

Грошовий обіг — сукупність переміщення грошових коштів між економічними суб'єктами в процесі обміну стосовно погашення грошових зобов'язань.

Грошовий ринок — ринок короткострокових кредитів, а також ринок валют і благородних металів як доповнення до ринку короткострокових кредитів.

Дворівнева банківська система — банківська система, в якій емісійно-організаційні банківські функції відокремлені від інших і реалізуються в так званому першому (верхньому) рівні банківської системи.

Девальвація — офіційне зниження державного металевого вмісту та валютного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Депозитні гроші — неповноцінні знаки, які не мають речового виразу й існують лише у вигляді певних сум на рахунках у банках.

Депозитний процент — процентна ставка, що виплачується за вкладами населення та юридичних осіб.

Державний кредит — вид кредиту, за яким одним із суб'єктів кредитних відносин є держава.

Дефіцит бюджетний — перевищення видаткової частини державного бюджету над дохідною.

Довгостроковий кредит — кредит, що охоплює позики, які надаються на термін понад три роки і призначені для формування основних фондів.

"Дорогі гроші" — кредитно-фінансова політика, що допускає стримування отримання кредитів і високі процентні ставки за кредитами.

Дотація — сума коштів, виділена з державного бюджету підприємствам, в яких витрати на виробництво та реалізацію продукції не покриваються отримуваними доходами, а також на підтримання відносно низьких роздрібних цін на окремі товари для населення.

Дохід: 1) різниця між виторгом від реалізації продукції, робіт чи послуг і вартістю матеріальних витрат на виробництво та збут цієї продукції; 2) гроші або матеріальні цінності, одержані від виробничої, комерційної, посередницької чи іншої діяльності (виторг).

Доходи державні — сукупність різних видів грошових надходжень до фондів держави, що використовуються для виконання нею своїх завдань і функцій.

Доходи державного бюджету — здійснювання на підставі правових норм обов'язкових і добровільних надходжень до бюджету, що використовує держава для виконання своїх функцій.

Електронні гроші — різновид депозитних грошей, які означають, що переведення грошових сум за рахунками в банках здійснюється автоматично з допомогою ЕОМ за безпосереднім розпорядженням власників поточних рахунків.

Засіб накопичення — функція, в якій гроші обслуговують накопичення вартості в її загальній абстрактній формі.

Засіб обігу — функція, де гроші виступають як посередник в обміні товарів і забезпечують їх обіг.

Засіб платежу — функція, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин.

Інвестиції: 1) грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту; 2) капітальні вкладення у розвиток виробництва чи невиробничу сферу.

Інфляція — знецінення нерозмінних на золото паперових грошей унаслідок надмірного їх випуску і переповнення ними каналів обігу.

Капіталовкладення — витрати на придбання об'єктів основного капіталу.

Комерційний банк — банківська установа, яка належить до другого рівня банківської системи.

Комерційний кредит — вид кредиту, що надає продавець покупцеві у вигляді відтермінування платежу за реалізовані товари та послуги.

Конвертованість — здатність вільного обміну національної грошової одиниці на інші валюти.

Котирування — визначення офіційними державними організаціями курсу іноземної валюти.

Кредит — економічні відносини між юридичними та фізичними особами, а також державами з приводу отримання позики в грошовій або товарній формі на засадах поверненості, строковості, платності.

Кредитна експансія — комплекс заходів на розширення банківського кредитування; спрямована на прискорення економічного зростання і застосовується при антициклічному регулюванні економіки.

Кредитна картка — іменний грошовий документ, що видається банком власникові поточного рахунку і дає йому змогу оплатити через ЕОМ свої покупки та погасити борги переказом грошей за рахунком без використання готівки.

Кредитна операція — угода про надання кредиту, що супроводжується відповідними записами в балансах кредитора та позичальника.

Кредитна рестрикція — комплекс заходів, спрямованих на скорочення банківського кредитування (зниження пропозиції грошей); використовується для обмеження платоспроможного попиту та скорочення інфляції.

Кредитна система — сукупність установ, які реалізують кредитні відносини у кредитній державі.

Кредитний ризик — ризик несплати позичальником основного боргу і процентів за користування кредитом.

Кредитні гроші — неповноцінні знаки вартості, які виникають і функціонують в обігу на основі кредитних відносин.

Кредитно-інвестиційний портфель — сукупність усіх позичок, наданих банком, і придбаних цінних паперів.

Кредитор — суб'єкт кредитних відносин, який надає кредит іншому суб'єктові господарської діяльності у тимчасове користування.

Кредитоспроможність — наявність передумов для отримання кредиту і здатності повернути його; визначається показниками, які характеризують позичальника, його акуратністю при розрахунках за раніше отримані кредити, його поточним фінансовим станом, здатністю у випадку необхідності мобілізувати кошти з різних джерел.

Ланка кредитної системи — група установ кредитної системи, яка функціонує за однаковими принципами чи реалізує єдину групу кредитних відносин.

Лихварський кредит — економічні відносини, що виникають за умови порушення рівноваги між кредитором і боржником та переваги кредитора.

Лізинговий кредит — економічні відносини між юридичними особами, що виникають у випадку оренди майна та супроводжуються укладенням лізингової угоди.

Ліквідність — спроможність підприємств, банків своєчасно виконувати свої кредитно-фінансові зобов'язання, передусім сплачувати борг.

Маржа — різниця між ставками позичкового та депозитного процента, яка становить прибуток банку.

Маса грошей — сукупність грошових коштів у будь-якій їх формі, яка перебуває в розпорядженні економічних суб'єктів у певний момент.

Масштаб цін — вагова кількість грошового металу, що законодавчо закріплена за грошовою одиницею.

Міжбанківський процент — процент за кредитами, що видається одним комерційним банком іншому.

Міра вартості — функція, в якій гроші забезпечують упровадження та вимірювання вартості товарів, надаючи їй форму ціни.

Мобільність капіталу — ступінь свободи, з якою капітали переміщуються з країни в країну під впливом зміни процентних ставок.

Монета — установленої форми зливки металу, вагу і пробу яких засвідчує своїм штемпелем держава.

Монетаризм — школа в економічній науці, яка висуває гроші у центр макроекономічної політики. М. Ґрунтується на кількісній теорії грошей, що пов'язує рівень цін із кількістю грошей у народному господарстві країни.

Монетарист — людина, яка дотримується монетаристської теорії.

Монетарна політика — те саме, що й грошово-кредитна політика.

Монетизація — продаж урядом цінних паперів банкам з метою фінансування дефіциту бюджету.

Норма обов'язкового резервування — кошти, котрі комерційні банки зобов'язані зберігати в центральному банку. Підвищення або зниження норми відповідно зменшує чи збільшує суму вільних грошових коштів комерційного банку для активних операцій.

Норма процента — співвідношення доходу на позичковий капітал з сумою наданої позики.

Нуліфікація — оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними або обмін знецінених паперових грошей на нові знаки у надзвичайно низькій пропорції так, що плата за такі гроші має суто символічне значення.

Об'єкти кредиту — економічні процеси, відносно яких укладається кредитна угода.

Облікова ставка НБУ — величина плати, що стягується НБУ за проведення операцій з кредитування комерційних банків через рефінансування їх активних операцій.

Облікова ставка процента — плата, яку оголошує та стягує центральний банк за кредитні ресурси, надані комерційним банком.

Обов'язкові банківські резерви — сума грошових коштів, яку повинні постійно зберігати комерційні банки на своїх рахунках у центральному банку.

Овердрафт — дебетове сальдо контокорентним рахунком, з яким погодився банк, різновид кредиту.

Опосередковане фінансування — переміщення грошей між суб'єктами ринку через фінансових посередників.

Паперові гроші — нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою (казначейством) для покриття своїх витрат і поділяються нею примусовим курсом.

Пасив банку — одна з двох частин бухгалтерського балансу (права сторона), в якій на певну дату в грошовому виразі відображені джерела утворення коштів банку.

Плаваюча процентна ставка — процентна ставка, розмір якої може змінюватись під час дії кредитної угоди.

Платіжний обіг — уся сукупність платежів грошима в готівковій і безготівковій формах стосовно погашення всіх грошових зобов'язань, що виникають між економічними суб'єктами.

Позика — передавання грошей або матеріальних цінностей за договором позики юридичній чи фізичній особі на умовах повернення.

Позика державна — форма державного кредиту, за якої держава виступає головно як боржник (позичальник).

Позичальник — суб'єкт кредитної угоди, що отримав у тимчасове користування кредит.

Позичковий процент — плата, яку отримує кредитор від позичальника за користування кредитом.

Попит на гроші — потреба суб'єктів економіки в певній сумі грошових коштів.

Право бюджетне — сукупність установлених державою юридичних норм, що регулюють відносини у сфері податків (визначають порядок їх стягування, регулюють виникнення, зміну та припинення податкових зобов'язань).

Право фінансове — сукупність правових норм, які регулюють відносини щодо мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих грошових фондів з метою забезпечення умов для виконання завдань і функцій держави.

Прибуток — перевищення сукупних доходів над сукупними витратами.

Пропозиція грошей — загальний обсяг монети, паперових грошей, депозитів та інших ліквідних активів в економіці.

Процентний ризик — ризик змін процентних ставок, що негативно позначається на прибутку банку.

Процес бюджетний — регламентована законодавством діяльність державних органів щодо складання, розгляду, затвердження бюджету, а також щодо складання, розгляду, затвердження звіту про його виконання.

Ревальвація — офіційне підвищення державного золотого вмісту та валютного курсу або лише валютного курсу національної грошової одиниці іноземних валют.

Регульовальна функція кредиту — в сучасних умовах кредит виступає засобом державного регулювання економічних процесів.

Регулювання бюджетне — система перерозподілу коштів між бюджетами, що полягає в передаванні частини фінансових ресурсів бюджетів вищих рівнів бюджетам нижчих рівнів з метою збалансування останніх.

Резерв бюджетний — наперед зарезервована частина бюджетних коштів, призначена для фінансування різних непередбачених витрат держави.

Резерв фінансовий — кошти, зарезервовані державою, підприємствами, об'єднаннями, організаціями з метою забезпечення непередбачених витрат і спеціальних потреб.

Рейтинг банку — показник, за яким відбувається порівняння банків за допомогою обраних критеріїв.

Ресурси бюджетні — кошти, з яких формується державний бюджет.

Ризик банківський — можливість понесення втрат у випадку виникнення несприятливих для банку обставин.

Ризик ліквідності — ризик, згідно з яким у банку виявиться недостатньо грошових коштів для виконання платіжних зобов'язань у встановлені строки.

Ринок грошей — сектор грошового ринку, де об'єктом операцій є короткострокові фінансові інструменти (до року).

Ринок капіталу — сектор грошового ринку, на якому купуються і продаються середньострокові та довгострокові капітали (понад рік).

Рік бюджетний — час (12 міс), упродовж якого здійснюється виконання державного бюджету; в Україні бюджетний рік збігається з календарним: розпочинається 1 січня і закінчується 31 грудня.

Світові: гроші — функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обігу.

Система бюджетна — сукупність усіх бюджетів держави — центрального та місцевих; до місцевих бюджетів належать обласні, міські, районні, районні в містах, селищні та сільські бюджети.

Система фінансова — сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і фінансових установ, за допомогою яких держава формує, розподіляє і використовує централізовані й децентралізовані грошові фонди.

Скарбниця державна — спеціальний орган (самостійний чи в окремих країнах у складі міністерства фінансів), який забезпечує збір державних доходів і їх використання згідно з державним бюджетом, а також здійснює управління державним боргом" емісією скарбничих (казначейських) білетів і цінних паперів.

Споживчий кредит — вид кредиту, що надається у грошовій чи товарній формах населенню фінансово-кредитними інститутами та нефінансовими організаціями з метою придбання товарів тривалого користування.

Ставка рівноваги — ставка процента, в умовах якої попит і пропозиція на грошовому ринку досягають рівноваги.

Статутний фонд — сукупність власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників у грошовій формі, які надаються ними у постійне розпорядження банку.

Суб'єкти кредиту — учасники кредитної угоди: як мінімум, кредитор і позичальник.

Схильність до заощаджень — вибір населення між поточним і майбутнім споживанням, який визначає позицію грошей на ринку.

Трансакція — операція, угода, що супроводжується взаємними поступками.

Устрій держави бюджетний — організація та принципи побудови бюджетної системи, її структура, зв'язок між окремими ланками бюджетної системи.

Факторинг — придбання права на стягнення боргів (покупка дебіторів).

Фіксована процентна ставка — процентна ставка, розмір якої не змінюється впродовж дії кредитної угоди.

Фінанси — сукупність економічних відносин, що виникають у процесі формування та використання централізованих і децентралізованих грошових фондів.

Фінансовий інструмент — фінансовий актив або цінний папір.

Фінансовий посередник — суб'єкт ринку, метою діяльності якого є торгівля фінансовими інструментами.

Функція грошей — "робота" грошей, спрямована на обслуговування руху вартості товарів.

Центральний банк — банк першого рівня в дворівневій банківській системі.

Якість активів банку — спроможність забезпечити повернення активів, аналіз позабалансових рахунків, а також вплив наданих проблемних кредитів на загальний фінансовий стан банку.

Якість управління банком — оцінка методів управління банком з погляду ефективності діяльності, встановленого порядку праці, методів контролю дотримання існуючих нормативних актів і чинного законодавства.

Рекомендована література

для вивчення навчальної дисципліни

«Гроші і кредит»

1. Алексєєв І.В. Гроші та кредит: навч. посібн. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. 312 с.
2. Зянько В.В., Вальдшмідт І.М. Методичні вказівки до самостійного вивчення дисципліни «Гроші та кредит». Вінниця : ВНТУ, 2017. 65 с.
3. Ільчук П.Г. Гроші та кредит: підручник. Львів: Сорока, 2016. 410 с.
4. Мицак О.В., Сороківська М.В. Фінанси, гроші та кредит : методичні вказівки і завдання до семінарських та практичних занять, самостійної роботи, тестові завдання. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2016. 139 с.
5. Деньги, кредит, банки : учебник / под ред. О.И. Лаврушина. 15-е изд., стер. Москва : КНОРУС, 2016. 448 с.
6. Матросова В.О., Доуртмес П.О. Гроші та кредит: курс лекцій. Харків: НТУ «ХП», 2016. 111 с.
7. Глушенко С.В. Гроші, кредит, кредитний ринок: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : НаУКМА, 2015. 203 с.
8. Швець В.Я., Єфремова Н.Ф., Чічкань О.І. Гроші та кредит : навчальний посібник. Дніпродзержинськ: ДДТУ, 2015. 301 с.
9. Гроші та кредит : навчальний посібник. /О.Л. Шелест ... та ін. ; за ред О.Л. Шелеста. Харків : О.В. Бровін, 2014. 267 с.
- 10.Корецька Н.І. Історія грошей та кредиту країн світу : навчальний посібник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. – 338 с.
- 11.Фінанси, гроші та кредит: підручник / О.О. Непочатенко ... та ін. Умань: Сочінський, 2014. 482 с.
- 12.Сисоєва Л.Ю., Черкашина К.Ф. Гроші і кредит: у схемах і таблицях : навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2014. 245 с.
- 13.Центральний банк і грошово-кредитна політика : збірник тестових завдань / укладачі :О.І. Копилук, Н.С. Кульчицька. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2013. – 103 с.
- 14.Наумов А.Ф. Гроші та кредит : в Україні і міжнародній економіці (теорія, практика) : навчальний посібник. Миколаїв : В.Д. Швець, 2013. 295 с.
- 15.Стахорська С.І. Тестові та практичні завдання з навчальної дисципліни «Гроші та кредит». Харків : ХНЕУ, 2013. 67 с.
- 16.Кузнєцова Т.В., Михайличенко Н.М., Кисельова О.О. Гроші та кредит: навчальний посібник. Краматорськ : ДДМА, 2012. 207 с.

17. Колотуха С.М. Власюк С.А. Гроші та кредит : навчальний посібник. Київ: Знання, 2012. 495 с.
18. Терес А.В. Стабілізаційні механізми сучасної грошово-кредитної. Київ: 2012. 212 с.
19. Косова Т.Д. Центральний банк і грошово-кредитна політика. Київ : ЦУЛ, 2011. 465с.
20. Мазур І. М., Гречук Т.Л. Гроші і кредит : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2011. 319 с.
21. Круш П.В., Клименко О. Гроші та кредит : навч. посібн. Київ: ЦУЛ, 2010. 215 с.
22. Пуховкіна М.Ф., Остапшин Т.П., Білошапка В.С. Центральний банк та грошово-кредитна політика: навчально-методичний посібник. Київ: КНЕУ, 2010. 312 с.
23. Скоков Б. Г., Крайвська І. А. Гроші і кредит: конспект лекцій. Харків, ХНАМГ, 2009.— 244 с.
24. Комаринська З.М. Історія грошей. Львів: Львівський банківський коледж. 2008. 230 с.
25. Семко Т.В., Руденко М.В. Гроші та кредит у схемах і таблицях: навчальний посібник. Київ: ЦУЛ, 2008. 158 с.
26. Дзюбик С.Д. Грошовий обіг: навч. посіб. Київ: УАДУ, 2007. 204 с.
27. Гроші та кредит : підручник./ М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко та ін. За ред. докт. екон. наук., проф. М. І. Савлука. 6-те вид. Київ : КНЕУ, 2011. 589 с.
28. Національний банк і грошово-кредитна політика: підручник / За ред. А. М. Мороза, М. Ф. Пуховкіної. Київ: КНЕУ, 2006. 368 с.
29. Банківські операції: підручник.—., випр. і доп. / А. М. Мороз, та ін.; за ред. А.М. Мороза. 2-ге вид. Київ.: КНЕУ, 2002. 476 с.
30. Васюренко О. В. Банківські операції: навчальний посібник. Київ: Знання, 2004. 324 с.
31. Банківські операції / за заг. ред. В. І. Міщенка. Київ, 2004. 705 с.
32. Вешкин Ю. Г., Авагян Г.Л. Банковские системы зарубежных стран: курс лекций. Москва. 2004.
33. Гальчинський А. Теорія грошей. Київ: Основи, 1998. 415 с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua>.
2. Сайт Міністерства економіки України. URL: <http://www.me.gov.ua>.
3. Сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.
4. Сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.